MŰHELY

Juan Goytisolo: Don Quijote, Don Juan és Celestina • Alain de Botton: Baudelaire és Hopper avagy a nyugtalanság poézise • Christopher Woodward: Párducnyomok • Aczél Géza, André András, Baán Tibor, Boda Magdolna, Imre Flóra, Kertai Csenger, Nyilas Atilla, Takács Nándor, Tatár Sándor és Varga Imre versei • Uri Asaf: Az aranyborjú; Az ördögszekér • Balázs Attila, Dobosi Bea és Kalász István prózái • Hárs György Péter: Carl Gustav Jung magyarországi fogadtatása • Pete Krisztián: John Stuart Mill társadalomjobbító motivációi: önérdek és együttérzés • John Stuart Mill: Önéletrajz • Matyus Dóra rajzai

2019
3

Tartalom

JUAN GOYTISOLO: Don Quijote, Don Juan és Celestina (Csuday Csaba fordítása) 4

„Calisto és Don Juan fel sem bukkanhatott volna másutt, mint Spanyolországban, s akárcsak Don Quijote és a pikareszk regények antihősei, egyként a keresztény, muzulmán és zsidó spanyolok evilági együttélésének irodalmi ábrázolásai, azé az együttlétezésé, amelynek eltörlése mélyen érintette a spanyol jellemet, és nyomai a mai napig fellelhetők.”

ALAIN DE BOTTON: Baudelaire és Hopper, avagy a nyugtalanság poézise (Szilágyi Mihály fordítása) 7

„Az utazás gondolatokat ébreszt. Kevés helyen tudunk jobban elmélkedni, mint egy mozgó vonat, hajó, repülő ülésében. Mintha közvetlen összefüggés volna a szemünk előtt feltáruló látvány és a fejünkben sorjázó gondolatok között: kedvez a panoráma a nagyívű gondolatoknak, az először látott hely az újaknak. A máskor elakadásra hajlamos gondolatmenetet mozgásban tartja a táj folytonos változása.”

CHRISTOPHER WOODWARD: Párducnyomok (Szilágyi Mihály fordítása) 11

„Az ezer éve ott élő család utolsó hercege, Giuseppe Tomasi di Lampedusa a palotában született 1896-ban, és annak ugyanabban a szobájában aludt majdnem egészen »1943. április 5-ig, amikor az Atlanti óceán túlpartjáról hozott bombák megsemmisítették az épületet«. Lampedusa, miután szemügyre vette a »rettenetes romokat«, sokkos állapotban tizenhárom kilométert gyalogolt a barátja házáig, akinél aztán három napig szótlanul üldögélt porlepte ruhájában.”

IMRE FLÓRA: Apáti-völgy 14

Bujdosó Ady Endre rigmusa 14

Mediterráneum 15

BAÁN TIBOR: Érzelem I. 16

Érzelem II. 17

Ész 17

Akarat 18

TATÁR SÁNDOR: Ballaszttalan vers 19

Költőileg igencsak 19

ANDRÉ ANDRÁS: Hallatán menthetetlenül síkossá 20
Puszika 21
BODA MAGDOLNA: a szavak összeterelnek 22
anyám növényei 22
TAKÁCS NÁNDOR: A kert 23
Mozi 23
KERTAI CSENGER: Zöld kövek gurulnak 24
Fecskék 24
NYILAS ATILLA: Egynyári jegyzetek (2018) 25
ACZÉL GÉZA: (szino)líra – torzószótár 26
áramlik 26
arany 26
arány 27
aranybánya 27
VARGA IMRE: Játékszörnyeink 28
Nézőkép 29

URI ASAF: Az aranyborjú 30
Az ördögszekér 30

BALÁZS ATTILA: Áldomás a sivatagban 31
A rendhagyó rádiós és a sátán 31
Csoda a halpiacon 32
Koldus és királynő 33
DOBOSI BEA: Apikának mindenben igaza van 34
KALÁSZ ISTVÁN: Homályban, hegyen 36

HÁRS GYÖRGY PÉTER: Carl Gustav Jung magyarországi fogadtatása 39

„Jung korszerűtlenségét én valójában a kor nélküliségben látom, abban, hogy a kollektív tudattalan elmélete az archetípusokkal, típustana, álomértelmezése, metaetikává oldódó metapszichológiája mind az időtlenség, az állandóság, az örök igazság és az örök emberi »simogató lehelletét« árasztják felénk. Jelenbe kényszerített jövő nyújt itt kezet egy jövővé kényszerített (gyógyított?) jelennek."

PETE KRISZTIÁN: John Stuart Mill társadalomjobbító motivációi: önérdek és együttérzés 59

JOHN STUART MILL: Önéletrajz (Pete Krisztián fordítása).....62

„Megtanultam hogyan érjem el a legtöbbet, ami elérhető, ha nem érhetek el mindent; hogy ahelyett, hogy méltatlankodnék és kedvetlen lennék, amiért nem lehetek teljesen a magam ura, hogyan legyek elégedett és bizakodó, mikor akár a legkisebb részem is van benne; és ha még ez sem lehetséges, akkor hogyan viseljem teljes lelki nyugalommal, hogy nincs beleszólásom semmibe. Az élet megtanított rá, hogy ezek az ismeretek és képességek a lehető legnagyobb jelentőséggel bírnak a személyes boldogság szempontjából, és ahhoz is elengedhetetlenül szükségesek, hogy a lehetőségeinkhez mérten – akár elméleti, akár gyakorlati emberként – a lehető legnagyobb mennyiségű jót hozzuk létre."

PATAKY ADRIENN: „Megszólalni és kimondani, milyen" (Takács Zsuzsa: A Vak Remény).....67

FEKETE J. JÓZSEF: „Szétszivárog minden, ami volt"
(Ferenczes István: Veszedelmekről álmodom).....70

KEMSEI ISTVÁN: Személytelen személyes (Szentirmai Mária: Folyóba hajló fa).....72

SZARVAS MELINDA: „egy-egy jótékony paraván" (Fekete Vince: Szárnyvonal).....73

SZÉNÁSI ZOLTÁN: Klasszikus álmok (Loschitz Ferenc: Az elmozdítás tilalma).....74

BARÓTHY ZOLTÁN: Kié a fül? És kié a nyelv? (Lackfi János: Levágott fül).....76

HORVÁTH NÓRA: Pragmatista védőbeszéd Richard Rorty emlékére
(Krémer Sándor: A késői Richard Rorty filozófiája) 77

MATYUS DÓRA rajzai

JUAN GOYTISOLO

Don Quijote, Don Juan és Celestina

Don Quijote, Don Juan és Celestina: mítoszok, melyeknek gyökerei a XVI. és XVII. század spanyol irodalmába nyúlnak vissza, és amely mítoszok azután a spanyolok szimbólumává, olykor álarcává váltak. Az ókeresztény meggyőződést tükröző reprezentatív műfajok (a románcfüzér, a lovagregény, a becsületdráma, a szakrális színjáték) szerzői mellett akadtak olyan, másképp gondolkodó kisebbségiek (többnyire áttért zsidók vagy leszármazottaik), akik egy sor műben hangot is adtak eltérő nézeteiknek. E művek (többé-kevésbé leplezetlen szándékkal) megkérdőjelezik a megcsontosodott értékeket és egy sarkaiból kifordult világ képét tárják az olvasók elé, amelyben a „van" és a „legyen", a valóság és a vágy közti határon áthidalhatatlan szakadék tátong. Ez az irodalom tehát inkább konfliktusokat ábrázol, mint harmóniát, provokációs erejét azonban hol egy autonóm, elképzelt univerzummal (mint a *Don Quijoté*ban), hol pedig valamely egydimenziós, fekete humorral és pesszimizmussal átitatott világgal álcázza. Amikor a hitbuzgó, Isten ügyéért és a hazájáért küzdő vitéz kasztíliai ideálja egzaltált, fellengzős valósággá válik, a pikareszk regényben tüstént megjelenik e valóság ellentéte, fotografikus negatívja: az antihős. A kópé, a *pícaro* a tősgyökeres keresztény tiszta és nemesi leszármazottaival szemben szinte kérkedik vele, hogy ő tolvajok, bűnözők, hóhérok, boszorkányok és szajhák „vérvonalát" viszi tovább. A hitéért törökökkel és protestánsokkal csatázó, Spanyolhon királyának Kaliforniától a Magellán-szorosig terjedő földeket meghódító spanyol katona hősiességére Estebanillo, az egyik legnagyobb „kópé" a következő mondattal válaszol: „így hát teszek én rá, hogy pusztul-e a török, győz-e a perzsa, és az se érdekel, ha Valladolid tornya ledől. Süttetem a hasam a nappal…, röhögök a becsületemen esett foltokon, és szemernyi rátartiság vagy hiúság sincs bennem". Majd, immár a spanyol seregek katonájaként, ugyanez az Estebanillo így vall: „Én egykedvűen mentem háborúzni, és igyekeztem ki is húzni magam minden csetepatéból. Csak az érdekelt, hogy teli legyen a bendőm"; és az örökéletet áhítók „meghalok, mert nem halok meg" türelmetlenségével szemben nyers cinizmussal hirdeti az „itt és most" életprogramját. Majd amikor dezertálás miatt halálra ítélik, de az utolsó pillanatban kegyelmet kap, tréfálkozva ezt írja: „A barátaim vigasztaltak, azt mondták, csak föl a fejjel, ezt az utat kell járnunk mindnyájunknak, csak ezen juthatunk előre; amiben persze csalódtak, mivel én éppenséggel hátramaradtam sereghajtónak, ők meg rohantak tovább az élvonalban, megbocsájtva hóhéraiknak, összetett kézzel fohászkodva az égiekhez". A pikareszk regényekben csupa hitványsággal (gyávaság, rablás, hazugság stb.) szembesülünk, szöges ellentétével annak a megszépített képnek, amelyet a spanyolok magukról láttatni akarnak. Néhány szélsőséges esetben pedig, amilyen az említett Estebanillo Gonzálezé, egyenesen kísérletet láthatunk arra, hogy kedvező színben tüntessenek fel általában alantasnak és megvetendőnek tartott érzéseket és cselekedeteket: a *pícaro* a valóság és az eszményi között húzódó senkiföldjén él és tevékenykedik, az illékony és bajokkal teli jelenben ver tanyát, a társadalom és erkölcs peremén.

A *Don Quijoté*ban szintén megjelenik a pikareszk regény kettőssége: Don Quijote valóságnak tekinti vágyait, a „van"-t összetéveszti a „legyen"-nel, de ott van mellette Sancho Panza, hogy a helyükre tegye a dolgokat és megmutassa, mekkora a távolság eleven és festett között. Cervantes kutatói jó ideje a lovagregények hőseinek paródiájaként értelmezték Don Quijotét, aki vitézkedni akart abban a korban, amelyben a spanyol fegyverek már csorbulni kezdtek, az ország tönkrement, a spanyolok önmagukba vetett hite megingott. A karikatúra ténye tagadhatatlan, ám a mű gazdagsága korántsem merül ki egyetlen magyarázatban, sőt. Cervantes mesterien, sokarcúan ironizál; művének számtalan értelmezése lehetséges. Don Quijote és Sancho, kétség sem fér hozzá, két oldala ugyanannak az éremnek, egymást kiegészítő, de egyszersmind egymással ellentétes elemek; belőlük áll össze a spanyolság modern karaktere (idealizmus és materializmus, hit és hitetlenség stb. elegye). Azt azonban csak kevés magyarázó vette észre, hogy a mű két szereplője között szövődő kapcsolat egy sor hatást és egybefonódást provokál. Sem Don Quijote, sem Sancho Panza nem azonos önmagával attól a pillanattól fogva, amikor Sancho elvállalja ura szolgálatát, mint ahogyan aznap sem, amelyen Don Quijote, a Fehér Hold lovagjától legyőzve, hű fegyverhordozója kíséretében hazatér falujába, hogy meghaljon. A két epizód között Sancho „quijotizálódik", Don Quijotén pedig nemegyszer kiütköznek Sancho meglehetősen cinikus realizmusának tünetei. Így a földhözragadt Sancho, csak hogy követhesse gazdáját, lemond szigetének kormányzásáról („Az Isten áldja meg uraságtokat, mondják meg kegyelmes uramnak, a hercegnek: meztelenül születtem, most is meztelen vagyok, se nem nyerek, se nem vesztek; evvel csak azt akarom mondani, üres zsebbel jöttem ide kormányzónak, üres zsebbel is megyek el innét, éppenséggel nem úgy, ahogy más szigetek kormányzói szoktak"). Don Quijote pedig, tudva, mekkorákat lódított Sancho, amikor beszámolt a Clavileño nevű faparipán tett, képzeletbeli és tréfába illő repülőútjáról, így szól hozzá: „Csak annyit mondok Sancho, ha azt akarod, hogy elhiggyék, amit az égben láttál, azt kívánom, hogy te is elhidd, amit én láttam a Montesinos barlangban". Luis Cernuda, a költő, ezt írja erről: „Talán ez az egyedüli alkalom, amikor azon kapjuk Don Quijotét, hogy talán maga

sem hisz egészen kalandjai valóságosságában. Ami persze nem kisebbíti az epizód jelentőségét." Cervantes alakjai velejükig spanyolok, akik nem észbeli megfontolás alapján mondanak véleményt, inkább az általános, bevett értékítéleteket visszhangozzák. Nekik az ésszerű és az ésszerűtlen forrása is a másik ember, nem a saját gondolataik objektív valósága. Ez nemzeti jellegzetességünk, amely még ma is tévútra vezet szerzőket és nyomot hagy műveiken is. Tagadjuk a fogalmakat, legyenek bár általános érvényűek, nem szeretjük az elvont dolgokat, akkor sem, ha helyükön valók, s inkább a mögöttük megbúvó „igazi ént" keressük. Gyakran csinálunk kultuszt a félelemből, bizonyos „képzelgések" és steril, hiábavaló, csupán szándékbeli eljárások babonás csodálatából.

A *Celestiná*ban találkozunk először a fejetetejére állított értékrenddel, amelynek azután döntő hatása lesz a pikareszk alkotásokra. Eladdig a regényekben és drámai művekben kétféle szerelem bontakozhatott ki a szereplők között: az urak, Petrarca módján, idealista, szellemivé emelt szerelembe estek; a szolgák és nyomorultak pedig a testi „alantas" szerelmet művelték. Americo Castro mutatott rá találóan, hogy Fernando de Rojas alkotásában a két örömlány, Elicia és Areusa előkelő dámák módjára mórikálja magát, az igazi előkelőségek köréből származó főszereplők, Calisto és Melibea szerelme pedig velejéig szexuális természetű, sőt, szenvedélyükbe olykor szinte szadista elemek vegyülnek: „Ne szedj ízekre, ne gyötörj meg úgy, ahogy szoktál – könyörög Melibea –; mire jó az neked, ha elszakítod ruhámat?" Udvarhölgyei vidáman köszörülik nyelvüket Melibea magas rangján, és a kikeresztelkedett zsidókat elítélő törzsökös keresztények véleményének megfelelően egyikük, Areusa ki is mondja: „Semmi sem áll távolabb az igazságtól, mint közönséges emberek vélekedése… Riherongy legyen, akit cafkának tartanak; a cselekedeteink szabják meg, kik vagyunk, hisz végtére is Ádámtól és Évától lettünk mindnyájan".

Ha az író, Fernando de Rojas két szolgálólány révén mutatja meg az újsütetű keresztények szemszögét (mellesleg Rojas maga is érintett), Melibea, de még inkább Calisto, az erotikaellenes keresztények és az érzéki muszlimok közti éles konfliktust testesíti meg. A vén kerítőnő figuráját Al-Andalus arab irodalmából meríti az író; Celestina minden kétséget kizáróan mór származék, mint a korszak minden boszorkánya, s így Calisto tökéletes közvetítőt talál benne parancsoló, kíméletlen szenvedélyének kielégítéséhez. Emez, noha nemes lovag, ugyanúgy, mint későbbi nemzetes társai, két, egymással szemben álló civilizáció, az iszlám és a kereszténység harcának áldozata. Calisto gátlástalan érzékisége a muzulmáné, háborgó lelkiismerete pedig a keresztényé, amit úgy is mondhatunk: arab testben keresztény lélek. A katolikus királyoktól, II. Ferdinándtól és Izabellától kezdődően a spanyol írók (jó példa rá a tudós Menéndez Pelayo) hajlamosak minden ferdeséget, vétket és eretnekséget a szexualitásra kenni. 1555-ben Felipe de Meneses fráter habozás nélkül állította: „Az érzékiségre való hajlam megítélésem szerint teljességgel idegen a spanyol nemzettől". Ám a valóság nagyon is más volt, mert az akkori spanyolok, akárcsak a maiak, saját testükben és lelkükben élik meg e megoldhatatlan konfliktust. Celestina alakjában a testi gyönyörtől elválaszthatatlan bűn gyűlöletes és visszataszító szimbólumra talált; Calistóban pedig, embrionális formában, már ott van Don Juan későbbi mítosza, amely azután Tirso de Molinával kezdődően Zorilláig bezárólag végigvonul az egész spanyol irodalmon, hogy végül, a XVIII. századtól egyetemes dimenziókba emelkedjék. Don Juan nem egy önmegtagadó homoszexuális, amint azt Gregorio Marañón bizonyítani próbálta, hanem a muzulmán–keresztény kettősség eredménye, s mint ilyen, lényegileg spanyol, akit a hárem utáni nosztalgiája arra késztet, hogy folyvást női áldozatai után koslasson, el egészen a látszatra legtávolabb eső pontig, az apácazárdáig. Calisto és Don Juan fel sem bukkanhatott volna másutt, mint Spanyolországban, s akárcsak Don Quijote és a pikareszk regények antihősei, egyként a keresztény, muzulmán és zsidó spanyolok evilági együttélésének irodalmi ábrázolásai, azé az együttlétezésé, amelynek eltörlése mélyen érintette a spanyol jellemet, és nyomai a mai napig fellelhetők.

Csuday Csaba fordítása

A tanulmány Juan Goytisolo *España y los españoles* című kötetében jelent meg (Barcelona, Editorial Lumen, 1979, 2002). A benne olvasható *Don Quijote*-idézeteket Benyhe János, a *Celestina* részleteit Szőnyi Ferenc és Csuday Csaba fordította.

Szeretettel köszöntjük a 75 éves Csuday Csabát!

ALAIN DE BOTTON

Baudelaire és Hopper, avagy a nyugtalanság poézise

Baudelaire Párizsban született 1821-ben. Kora gyermekségétől kezdve rosszul érezte magát otthon. Ötéves volt, amikor meghalt az apja, egy évvel később anyja hozzáment egy férfihez, akit Charles nem kedvelt. Egyik iskolából a másikba került; engedetlensége miatt folyton kicsapták. Felnőttként nem tudott beilleszkedni a polgári társadalomba. Veszekedett anyjával és mostohaapjával, tüntetőleg fekete köpönyeget viselt, szobája falát Delacroix *Hamlet*-litográfiáival aggatta körbe. Naplójában arra panaszkodott, hogy „az otthon-undor szörnyű betegségében szenvedek”[1], és „kiskorom óta magányos vagyok. Családom, sőt iskolatársaim körében is úgy érzem, örökké magányos életre rendeltettem”.

Arról ábrándozott, hogy otthagyja Franciaországot. Elmegy messzire, egy másik földrészre, feledve a „mindennapot” (amit ő a borzalommal azonosított). Enyhébb éghajlatra, olyan helyre, amelyről híres kuplérjának refrénje szól:

A világ ott csupa rend,
Szépség, gyönyör, pompa, csend.[2]

De tisztában volt a dolog nehézségeivel. Egyszer már maga mögött hagyta Észak-Franciaország ólmos egét, de letörten tért vissza. Útra kelt Indiába. Három hónapi tengerjárás után a hajó viharba került, megsérült, és kénytelen volt megállni Mauritiuson. Ez olyan – pálmafákkal szegélyezett, buján zöld – sziget volt, amilyenről Baudelaire álmodott. Ám ő, nem tudva túllépni fásultságán és búskomorságán, feltételezte, hogy India sem lesz különb. A kapitány hiába győzködte az ellenkezőjéről, úgy döntött, visszahajózik Franciaországba.

Emiatt egész életében felemásan viszonyult az utazáshoz. *Az utazás* című költeményében gúnyosan ír arról, hogy milyennek képzeli a messziről visszatérők beszámolóját:

Csillagokat csodáltunk,
s nagy áradatot és némelykor homokot;
s bár sok nem várt csapás és balszerencse ránk hullt,
gyakran, akárcsak itt, unalom kínozott.[3]

De megértette az utazási vágyat, és átérezte, hogy ő maga sohasem mentesül tőle. Alig tért vissza Mauritiusról, máris újabb utazásról kezdett ábrándozni. Ezt írta: „Kórház ez az élet, s minden betegét az a vágy tartja megszállva, hogy cserélje az ágyát. Ez tűrné a gyötrelmet a kályha előtt, amaz azt hiszi, hogy az ablaknál meggyógyulna”. Mindamellett szégyenérzet nélkül a lelki betegek közé sorolta magát: „folyton úgy érzem, ott volna jó nekem, ahol nem vagyok, és ez az elvágyódás nem hagyja nyugodni bensőmet”. Némelykor Lisszabonba vágyott. Ott meleg lesz, ő pedig, akár egy gyík, erőt merít abból, hogy sütkérezik a napon. Az a vizek, a márvány és a napfény városa, gondot űz, és gondolatot ébreszt. Ám ahogy odaképzelte magát Portugáliába, máris felmerült benne a kétség, nem volna-e boldogabb Hollandiában? Aztán ugyanígy: miért nem Jáva, vagy a Baltikum, sőt az Északi-sark, ahol árnyékban fürödne és nézhetné az égen átröppenő üstökösöket? Nem a *hová*, hanem az *elfelé* volt a lényeg, a távozás maga: „Mindegy, hová!, mindegy, hová!, csak kívül legyen a világon!” [4]

Az efféle ábrándokat ama nemes, kereső lelkek jelének tartotta, akik megérdemlik a „költő” nevet, akik még akkor sem érik be otthonukkal, ha ismerik más tájak korlátait, s a kedélyük remény és kétségbeesés, naivitás és cinizmus között ingadozik. A költőknek az a sorsa, hogy – mint a keresztény zarándokok – úgy éljenek a romlott világban, hogy nem adják fel a látomásukat egy másik, megalkuvástól mentes valóságról.

Baudelaire-t egész életében vonzották a kikötők, a rakpartok, a hajók, a vasútállomások, a vonatok és a hotelszobák, és inkább otthon érezte magát az utazás ideiglenes állomásain, mint a lakhelyén. Amikor nyomasztotta Párizs légköre, amikor a világ „egyhangú volt és kisszerű”, odébbállt „pusztán az odébbállás kedvéért” és elment egy kikötőbe vagy vasútállomásra, ahol magában így kiáltott:

Robogj velem, vonat! Röpíts messze, vitorla!
Gyerünk! Gyerünk! A sár itt könnyünkből terem.[5]

T. S. Eliot egyik esszéjében arról ír, hogy Baudelaire újfajta romantikus nosztalgiát teremtett, az indóházak, a városcsarnokok poézisét, és ezzel az első XIX. századi művész volt, aki kifejezésre juttatta a modern utazási helyszínek és eszközök szépségét. Ma idesorolhatjuk a töltőállomások, a légikikötők költőiségét is.

Baudelaire nemcsak az indulás és az érkezés helyszíneit szerette, hanem a járműveket is, különösen az óceánjárókat. Azt írja: „mély és titokzatos vonzerő” hat rá a hajók láttán. A kis merülésű folyam-tengerjáró hajókat is elment megnézni Párizs rakodópartjára, Port Saint

Nicolas-ba, a nagyobbakat Rouenban és Normandia kikötőiben vette szemügyre. Csodálta a bennük megtestesülő műszaki tudást, hogy olyan sokféle nehéz árut képesek rendezetten és elegánsan mozgatni a tengereken. Egy nagy hajó számára „hatalmas, erőteljes, bonyolult, de mozgékony teremtmény" volt, egy jószág tele élettel, amely „az emberiség minden óhaját-sóhaját magára veszi és elviseli".

Hasonlóképpen érezhetünk a nagy repülők láttán. Ezek is „hatalmas" és „bonyolult" alkotások, melyek földi lomhaságukat és az alsó légréteg zavarosságát elhagyva szelíden suhannak az ég magasában. Egy ilyen óriásgép a körülötte nyüzsgő parányi targoncákkal és emberkékkel, minden tudományos ismeretnek ellentmondó csodálkozásra késztet: hogyan képes egyáltalán megmoccanni, nemhogy egészen Japánig repülni?

Kevés felszabadítóbb pillanat van, mint amikor egy repülőgép a levegőbe emelkedik. Az ablakon kinézve először a megszokott méretű, itt-ott takarásban lévő tereptárgyakat látjuk, aztán hirtelen kinyílik a láthatár. A felszállás fizikai élmény is, ugyanakkor jelképes. A gyors nekifutás és elrugaszkodás példa arra, hogy kellő erővel fölülemelkedhetünk földi gondjainkon.

Az új nézőpontból feltárul a táj szerkezete, logikája: az út a hegyet megkerülve, a folyó a tó felé kanyarog; a póznák az erőműtől a városig sorakoznak; ami lent labirintusnak látszik, fentről jól megtervezett utcahálózat. Amit a szem megpillantott, az elme megpróbálja párba hozni azzal, amiről tudja, hogy ott kell lennie – mint amikor idegen nyelven látjuk viszont kedvenc könyvünket. És ha tovább gondolkodunk, rejtve szemünk elől, ott a kis életünk; a világ, melyben élünk, de sosem látjuk úgy, ahogy a sasok és az istenek láthatják.

Kevés szó esik a felhők fenti látványáról. Amikor a tenger felett egy vattacukor-fehér óriásgomolyag mellett repülünk, nem tartjuk említésre méltó gondolatnak, hogy remek dívány lehetne egy angyalnak, sőt magának Istennek Piero della Francesca valamelyik festményén. Senki nem áll fel, hogy harsányan bejelentse: ha kinézünk az ablakon, azt látni, hogy egy felhő felett szállunk. Amiért, ha ezt teszi, Leonardót és Poussint[6], Claude[7]-ot és Constable[8]-t zárt intézetbe vitték volna.

Ilyen közelségből utazásunk ablakon túli tanúi mások, mint amilyennek elképzeltük őket. A festményeken és a földről ovális, fekvő alakzatnak látszanak, föntviszont borotvahab-pamacsokból rakott obeliszkre emlékeztetnek. Feltűnőbb a gőzzel való rokonságuk, illékonyabbnak hatnak – mintha szétrobbant volna valami, és az állaga még mindig változik. Még nem végleges, hogy lehetetlen ráülni egyikre is.

Baudelaire tudta, hogyan szereti a felhőket:

> *– Kit szeretsz te legjobban, mondd, titokzatos ember? Apádat, anyádat, bátyádat vagy a húgodat?*
> *– Se apám nincs, se anyám, se bátyám, se húgom.*
> *– Barátaidat?*
> *– A szónak, melyet használsz, mindmáig ismeretlen maradt előttem a jelentése.*
> *– Hazádat?*
> *– Nem tudom, melyik szélességi fokon fekszik.*
> *– A szépséget?*
> *– Szívesen szeretném, csak lenne istennő és halhatatlan.*
> *– Az aranyat?*
> *– Gyűlölöm, ahogyan te Istent gyűlölöd.*
> *– Mit szeretsz hát, különös idegen?*
> *– Szeretem a felhőket... a vonuló felhőket... ott, messze... a csodálatos felhőket.*[9]

A felhők nyugalmat hoznak. Alattunk ellenfelek és kollégák, rettegéseink és fájdalmaink helyszínei, most mind elenyészően kicsik, fikarcnyi jelek a föld felszínén. Lehet bármily ismerős a távlat e tanítása, ritkán érezzük annyira igaznak, mint amikor a hideg repülőablaknak nyomjuk homlokunkat, és a gép a – már idézett – baudelaire-i felszólítást híven követő bölcsészettanárunk:

> *Robogj velem, vonat! Röpíts messze, vitorla!*
> *Gyerünk! Gyerünk! A sár itt könnyünkből terem.*

•

1906-ban, huszonhat évesen Hopper[10] Párizsba ment, és ott felfedezte magának Baudelaire költészetét. Élete végéig olvasta és idézte a verseit. Rokonlelkek voltak: mindketten a magány, a városi élet, a modernség, az éjszakai nyugalom, az utazás helyszíneinek vonzásában éltek. 1925-ben Hopper megvette első autóját, egy használt Dodge-ot, és New York-i otthonától egészen New Mexicóig vezetett. Ettől kezdve évente több hónapot töltött úton, eközben skiccelte és festette képeit a szálláshelyén, a kocsi hátsó ülésén, a szabadban és az étkezdékben. 1941–45 között ötször szelte át Amerikát, út menti szállókban, vendégházakban, fogadókban és kilátóhotelekben éjszakázott. Vonzották a villogó „Szoba kiadó, TV, melegvíz" neonfeliratú motelek, ahol vékony a matrac, ropogós az ágynemű, és a nagy ablak a parkolóra vagy egy kis pázsitszőnyegre néz. Vonzotta a későn érkező és korán távozó vendégek titokzatossága, a szórólapok tarkasága a recepción, a takarítók megrakott kézikocsija a csöndes folyosón. Büfékben, bisztrókban, falatozókban étkezett, és inkább az országúti töltőállomásoknál vett üzemanyagot.

És e lenézett, érdektelennek tartott helyeken poézisra lelt. Felfedezte a motelek és az út menti falatozók költészetét. A képei (és a címadásai) arról tanúskodnak, hogy öt téma különös gyakorisággal foglalkoztatta:

Szálláshelyek:
Hotelszoba (1931), *Hotel előtere* (1943), *Turistáknak szobák kiadók* (1945), *Hotel a vasút mellett* (1952), *Hotelablak* (1956), *Motel a nyugati országrészben* (1957).

Utak, benzinkutak:
Út Maine államban (1914), *Országút* (1931), *Út és házak, Dél-Truro* (1933), *Benzin* (1940), *6-os út, Eastham* (1941), *Négysávos út* (1956), *Út és fák* (1962).

Étkezőhelyek:
New York-i étterem (1922), *Az automata büfében* (1927), *Chop suey* (1929), *Hölgyasztalok* (1930), *Éjszakai baglyok* (1942), *Napfény egy kávézóban* (1958).

Vasút:
Vonat és fürdőzők (1920), *Szerelvény* (1922), *Ház a sínek mellett* (1925), *Vasúti kereszteződés* (1926), *Vasúti naplemente* (1929), *Állomás, Észak-Truro* (1930), *A New York – New Haven – Hartford vasútvonalnál* (1931), *Vasúti töltés* (1932), *Boston felé* (1936), *Hajnal Pennsylvaniában* (1942), *Egy városhoz közeledve* (1946).

Vonat- és más járműbelsők:
Éjszaka az El Trainen (1918), *A 293-as vagon C-fülkéjében* (1938), *Jo Wyomingban* (1946), *Pullmankocsi* (1965).

A magány az uralkodó témája ezeknek a képeknek. Hopper jellegzetes alakja messzire került otthonától, magányosan ül vagy áll, levelet olvas a hotelágy szélén, kávézik az éjszakában, nézelődik a vonatablakból, könyvet olvas a szálloda előcsarnokában. Arckifejezése védtelenséget, befelé fordultságot mutat. Épp elhagyott valakit, vagy őt hagyták el, és állást, szexet vagy társat keres valahol átmenőben, többnyire éjszaka. Ha nappali fényben ábrázolja, az ablakon át egy sík vidék, vagy egy város nyugtalanító idegensége látszik.

•

Az utazás gondolatokat ébreszt. Kevés helyen tudunk jobban elmélkedni, mint egy mozgó vonat, hajó, repülő ülésében. Mintha közvetlen összefüggés volna a szemünk előtt feltáruló látvány és a fejünkben sorjázó gondolatok között: kedvez a panoráma a nagyívű gondolatoknak, az először látott hely az újaknak. A máskor elakadásra hajlamos gondolatmenetet mozgásban tartja a táj folytonos változása. Az elme vonakodhat egyvalamire összpontosítani; ha szigorúan ezt várjuk tőle, éppúgy lebénulhat, mint amikor kérésre kell viccet mondani vagy utánozni valakit. Adott esetben könnyebben gondolkodunk, ha másvalami is leköti az agyunkat – háttérzenét hallunk, egy fasor vonalát követi tekintetünk. A hangzás vagy a látvány elvonja énünk ideges, cenzori, gyakorlatias részének figyelmét, amely – ha tudatunk bajosnak ítél valamit – hajlamos leállítani minket, mert fél az emlékektől, a vágyaktól, az önvizsgálattól, a merész ötletektől.

Minden közlekedési mód közül talán a vonat segíti legjobban a tűnődést. A látvány nem olyan egyhangú, mint hajóról vagy repülőgépről: elég gyorsan változik, hogy ne untasson, és elég lassan, hogy mutasson valamit. Röpke betekintést ad mások életébe: egy nő épp levesz egy csészét a konyhai polcról, és elindul vele a teraszra, melyen egy férfi szunyókál; a parkban játszó gyerek elkap egy labdát valakitől, akit nem látni.

Egy sík vidéken áthaladva, szokatlan fesztelenséggel gondolkodom apám haláláról, egy Stendhalról készülő esszémről, két barát közt támadt bizalmatlanságról. Ahányszor fennakadok egy nehézségen, kinézek az ablakon, és pár másodpercig szemmel kísérek valamit, amíg meg nem fogan, és spontán kifejlésnek nem indul egy új gondolat.

Az órákig tartó vasúti merengés végén úgy érezhetjük, hogy megtértünk önmagunkhoz – vagyis visszataláltunk a nekünk fontos elképzelésekhez és érzelmekhez. Nem feltétlenül otthon szembesülünk a valódi énünkkel. A bútorzat állandósult rendje azt sugallja, hogy ne változzunk, a hazai környezet megszokott életünk énjéhez köt minket, aki mélyen legbelül talán nem mi vagyunk.

A hotelszobák is kiszakíthatnak szokványos gondolatkörünkből. A szállodai ágyon fekve, a szoba csendjében, melybe csak a felvonó surrogása hallatszik be néha-néha, tudatosíthatjuk elutazásunk előzményeit; újraértékelhetjük fontos, de elmismásolt élményeinket; és olyan távlatból vehetjük szemügyre életünket, amely a mindennapok sodrában nemigen nyílik meg előttünk. Szándékunkat támogatja az új környezet: a kis becsomagolt szappan a mosdókagyló peremén, a minibár kínálata a röviditalok üvegcséivel, a szobaszolgálat menüje az étkezés mindenkori lehetőségével, az alattunk huszonnégy emeletnyi mélységben hangtalanul nyüzsgő, ismeretlen város látványa.

A hotelszoba kis jegyzettömbjére szokatlanul erős, lényeglátó gondolatok íródhatnak hajnaltájt, amikor a „Ne zavarjanak / Takarítást kérek” kilincskártya még az asztalon hever.

Talán azért hat ránk a benzinkutak, a motelek poézise, a repülőterek és a személyvagonok vonzereje, mert szokatlanságuk, élénk színeik és éles fényeik ellenére ösztönösen úgy érezzük, hogy e helyszínek a szabadulás lehetőségét kínálják a mindennapok világának önös kényelméből, rutinjából és behatároltságából.

Az érték pedig, melyet – céljától függetlenül – az utazásnak tulajdonítunk, ahhoz a XVIII. század végén kezdődött változáshoz köthető, melynek következtében a helyi közösségek már nemcsak az idegent látják a jövevényben, hanem a szélesebb látókörű, világlátott embert is, aki így vagy úgy hozzájárulhat életminőségük javulásához.

Fordította és jegyzetekkel ellátta
Szilágyi Mihály

1 Az önéletrajzi idézeteket Charles Baudelaire: *Journaux intimes* című posztumusz kötete nyomán közli a szerző.
2 Charles Baudelaire: *Útrahívás* (részlet, ford. Szabó Lőrinc).
3 Charles Baudelaire: *Az utazás* (részlet, ford. Tornai József).
4 Charles Baudelaire: *Bárhová, csak kívül a világon* (részlet, ford. Szabó Lőrinc).
5 Charles Baudelaire: *Moesta et errabunda* (részlet, ford. Tornai József).
6 Nicolas Poussin (1594–1665) jelentős francia barokk festő, Párizsban és Rómában működött.
7 Claude Lorrain (1600–1682) francia barokk festő, a tájképfestészet kiemelkedő mestere.
8 John Constable (1776–1837) angol romantikus tájképfestő, nagy hatást gyakorolt a francia festészetre.
9 Charles Baudelaire: *Az idegen* (ford. Szabó Lőrinc).
10 Edward Hopper (1882–1967) a legjelentősebb amerikai festők egyike. Különös hangulatú realizmusáról híres.

CHRISTOPHER WOODWARD
PÁRDUCNYOMOK

„Ávilában születtem, a védőfalak ódon városában” – írta a spanyol Miguel Delibes [A ciprus árnya nyúlánk][1] című 1948-ban megjelent regényében. A Madridtól nyugatra fekvő kopár fennsíkra épült Ávila fő látványossága középkori erődítményfalának gyűrűje. Ma a város legnagyobb bevételi forrása a turizmus. A látogatók felkeresik Szent Teréz[2] kolostorát, és apró emléktárgyakat vásárolnak a keskeny utcákon, melyek alig változtak az elmúlt ötszáz évben. Ötven éve belterületének fele elhagyatott és gazdátlan volt, csend honolt a gránit kapunyílásokban; nem szólt rádió, nem zsibongtak gyerekek, csak özvegyek és szentéletűek lépte hallatszott. Delibes gyermekkorának Ávilájában semmi nem emlékeztetett a város XVI. századi nyüzsgésére. Sokan éppúgy otthagyták házukat, mint Arles, Lucca és Nimes lakói, akik a középkor legsötétebb éveiben behúzódtak városuk rómaiak emelte amfiteátrumába, s a közepén építettek új otthont maguknak.

„Ávilában születtem, a védőfalak ódon városában – írta Delibes –, és azt hiszem, már születésem pillanatában lelkembe ívódott a város csendje és szinte misztikus elzártsága.”

Rómában járva, a városfaltól indulva, érdemes kisétálni a környékre a via Appián[3]. A város előkelőségeinek síremlékei szegélyezik, és az első három-négy kilométeren meglepően ép az úttest, kőlapjaira könnyű odaképzelni egy légiót, és felvenni vonulása csattogó lépteinek ütemét. Ám ahogy egyre több a fű, kevesebb a kő, és kezd elbizótosodni az út, úgy fogy el a kedvünk továbbmenni. Még a büszke mérföldkövek[4] is morózusak; moha fedi vésett számjegyeiket. Az idő megállt, visszafordult vagy elenyészett – nehéz megmondani, melyik –, de Dickens számára 1846-ban egy alkonyon a világnak is vége lett:

„Egy régi, mezei kőúton lépkedtünk, próbáltuk követni, merre vezet, mert fű borította, mintha sírhely volna, de merő rom volt. A távolban, roppant lábaikon akvaduktok düledeztek a lapályon. [...] A felettünk látatlan repkedő, a szörnyű csendet egyedül megtörő pacsirták a romokban fészkeltek, az éjszakai hajlékukról komoran kitekintő, birkabőrbe bújt szilaj pásztorok a romokban laktak. [...] Úgy éreztem, a nap soha többé nem kel fel, és egy utolsó pillantást vet akkor este a romos világra.”[5]

A romok sajátos kisugárzására, az építészeti örökség pusztulásának zsenit ihlető erejére azonban Lampedusa[6] hercege, *A Párduc*[7] írója a legnagyszerűbb példa. Őseinek palermói palotáját 1943-ban lerombolták a szövetségesek szicíliai partraszállását elősegítő amerikai bombázók. Az ezer éve ott élő család utolsó hercege, Giuseppe Tomasi di Lampedusa a palotában született 1896-ban, és annak ugyanabban a szobájában aludt majdnem egészen „1943. április 5-ig, amikor az Atlanti-óceán túlpartjáról hozott bombák megsemmisítették az épületet”. Lampedusa, miután szemügyre vette a „rettenetes romokat”, sokkos állapotban tizenhárom kilométert gyalogolt barátja házáig, akinél aztán három napig szótlanul üldögélt porlepte ruhájában. Amikor 1957-ben meghalt, palermói kortársai olyan pompásnak, ódivatúnak és öncélúnak vélhették az életét, mint egy antik szekrény – de senki nem tudta, hogy ez a szekreter rejti a XX. század legjobb olasz regényét, mely talán a háború utáni európai irodalomnak is a legjobbja.

Lampedusa élete utolsó két évében írta meg *A Párduc*-ot, és mellette [befejezetlen] memoárját[8], melyet nem közlésre szánt, hanem a nosztalgiája csillapítására. Paradicsomi gyermekkora volt, emlékezett vissza. Egyetlen fiúgyermekként három udvar, lépcsőház és istálló ura volt. A barokk épület homlokzata hatvannégy méter hosszan húzódott az utca mentén, és miután ledőlt, ezerháromszáz négyzetmétert borított el a törmeléke. Így írt az otthonáról:

„Rajongva szerettem. És szeretem még ma is, hogy tizenkét éve immár nem több mint emlék. Lerombolása előtt alig néhány hónappal még abban a szobában aludtam, ahol megszülettem, ágyam négyméternyire állt annak az ágynak a helyétől, ahol anyám vajúdott. És abban a házban, talán ugyanabban a szobában szerettem volna meghalni is. [...]

A tekintet messzire kalandozhatott a homlokzat mentén hosszan egymásba nyíló szalonok során. És itt kezdődött számomra a fények mágiája, amely egy olyan túláradóan verőfényes városban, mint Palermo, még a legszűkebb sikátoroknak is képes, napszaktól függően, színeket és ízeket adni. Az erkélyek elé húzott selymek olykor szertefoszlatták a fénysugarakat, máskor azonban egy képkeret vagy egy zsámoly aranydamasztja felerősítve verte vissza: olykor, többnyire nyáron, a szalonokat besötétítették, de a zárt zsalugátereken kintről beszűrődő fénytömeg éreztette hatalmát, megint máskor, a napszakok váltakozásában egyetlen fénynyaláb hatolt be nyílegyenesen, porszemek miriádjait táncoltatva magán, és a termek falán mindenhol egyforma rubinvörös kárpitot fellobbantva. A színek és fények bűvölete egyszer s mindenkorra elvarázsolt.”

Amikor néha egy ódon palotában vagy templomban viszontlátta e tüneményt, árulásnak tartotta volna valami idétlen tréfával elütni a megrendülését.

A századfordulón az európai uralkodók divatos üdülőhelye volt Palermo, és Lampedusa egyik legkorábbi emléke, hogy bemutatják Eugénia császárnénak[9], és libériás hintóban eszi a fagylaltot a kávéház előtt – közönséges dolognak számított kiülni egy asztalhoz. Később felismerte, hogy ez az elegancia az utolsó kedvtelése volt a szicíliai arisztokráciának, amely a

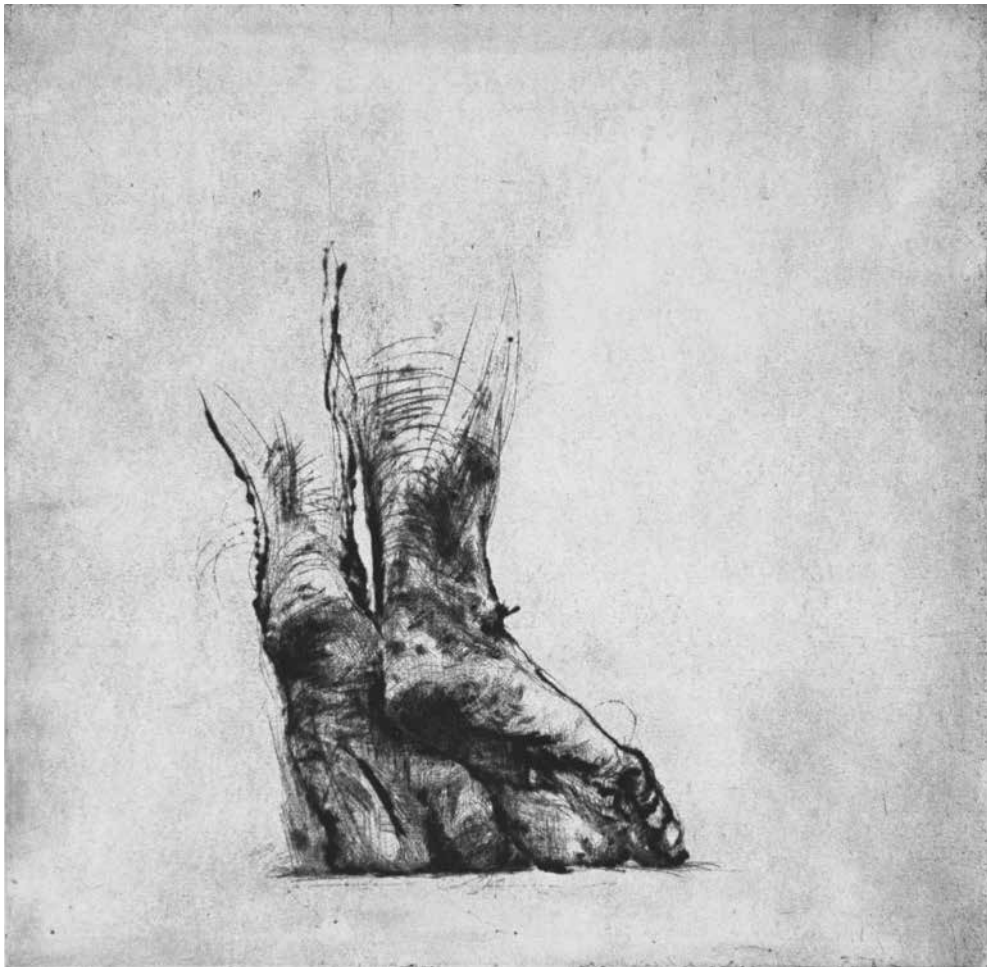

feudális rend 1812-es eltörlése óta hanyatlóban volt. A kétszáz főúri palota közül mindössze húszat használtak, a családja különösen pénzszűkében volt, és az 1920-as években kénytelen volt kiadni a palota egyik szárnyát a helyi gázszolgáltató igazgatóságának. Giuseppe dédapját 1885-ben hirtelen elvitte a kolera, és végrendelet híján kilenc gyereke s azok leszármazottjai civakodtak a hagyatékán. A hercegi cím Giuseppét illette, de az örökségnek csupán a tizenötöd része jutott neki.

Az író apja nagy halogató és önkényeztető volt, akárcsak Giuseppe négy atyai nagybátyja közül három. A negyedik elismert diplomata volt, és azzal büszkélkedett, hogy ezer év távlatában ő az első Lampedusa, aki munkát vállalt. Az utolsó is ő volt, jegyzi fel David Gilmour kitűnő életrajzában[10]. Giuseppe, miután bátran küzdött az I. világháborúban, úgy döntött, nem gyakorol szakmát, vállal hivatalt, vagy tesz bármit is hanyatló családja felvirágoztatására. Az 1920-as éveket utazgatással töltötte, és miután 1932-ben feleségül vett egy balti német baroneszt, annak rigai palotája és a Palazzo Lampedusa között osztotta meg idejét.

Palermo amerikai bombázása után a legtöbb arisztokrata a központon kívülre, új lakásba költözött, de Guiseppe és Licy – miután Lettországot és a rigai palotát elfoglalták a szovjetek – a bombasérüléseket szenvedett belvárosban, a via Butera 42 első emeletén rendezkedett be. Az erkélyről szórakoztató látványban volt részük: végignézhették, hogyan csábítják a romok közé klienseiket az utcalányok. Giuseppe a palota maradványaiból kimentett egy kandallót, a környező romos épületekből néhány ajtót meg ablakot, és beépíttette őket új otthonukba.

A háború utáni években egy cukrászdába járt reggelizni, ahol süteményeket majszolt, és órákig olvasott – oly hosszan, amennyi egy Balzac-regényhez is elegendő. Aztán átment egy könyvkereskedőhöz. Könyvekkel és nyalánkságokkal teli méretes bőrtáskája mindig a keze ügyében volt. Licy megfigyelte, hogy sosem ment el hazulról Shakespeare-kötet nélkül, a könyvkereskedő egyszer egy Proust-ot látott nála. Délutánonként csatlakozott a helyi értelmiségiek kávéházi törzsasztalához. Csendesen üldögélt, nagy néha elejtett egy találó megjegyzést. Szerény megjelenésű, ám jellegzetes figura volt: „magas, karakán, szűkszavú, halovány arcú – a déliek sötétebb bőrének enyhén szürkés árnyalatával” – emlékezett rá a regényíró Giorgio Bassani.

Életmódja miatt az évek során túlsúlyos, viaszsápadt lett – és Európa egyik legolvasottabb embere. 1955-ben elhagyta asztaltársaságát. Egy modern toronyház tövében működő másik kávézó lett a törzshelye, ahol aztán élete hátralevő harminc hónapját írással töltötte. Annyi dologtalanságban telt idő után két mozgatórugója volt e hirtelen változásnak.

Egyrészt elment egy irodalmi fesztiválra – melyen az unokaöccse, Lucio Piccolo költői teljesítményét díjazták –, és úgy találta, hogy az összes jelenlevő írónál többre vihetné. Másrészt, mivel

elvállalta, hogy néhány egyetemistának angol irodalmat tanít, elkezdte áttekinteni és rendszerbe foglalni élete olvasmánytömegét. Ám ezek csupán meggyorsították az elhatározását.

A palota pusztulása ráébresztette, hogy nyom nélkül tűnik el egy világ. Regényének hőse is élete végén – és szemközt azzal a partszakasszal, melyre a via Butera 42 ablakai néznek – jut e felismerésre:

„...az utolsó Salina ő volt, a szikár óriás, aki most ott haldoklik egy szálloda erkélyén. Mert egy nemesi család jelentősége és értelme egyedül a hagyományokban, vagyis az élő emlékekben rejlik; márpedig itt ő az utolsó, akinek még voltak különleges, a más családokéitól eltérő emlékei."

A regény Salina herceg életének egyik huszonnégy órájával kezdődik 1860-ban, Szicília Garibaldi vezette elfoglalása idején. Ahogy Lampedusa akkori hercege – a dédapa, aki nem írt végrendeletet –, Salina is csillagász és sokgyerekes apa. A külseje azonban Giuseppe romantikus képzeletének szülötte, és ahogy a borotválkozását és öltözködését leírja, mintha lenyűgözné a saját teremtménye. Nagyhercegem! – sikkantja Salina hálás szeretője, a család és a személyzet pedig ájultan nézi, hogy a daliás termetű herceg úgy gyűri össze az aranydukátot, mint a selyempapírt. Intelligenciája és önreflexiója az író sajátja. És mint Lampedusa, a Párduc is elítéli a saját letűnő osztályát, de a hatalom új birtokosaiban sem lát erényt. Egyetlen vigasza a csillagok örök bizonyossága.

Voltaképpen a Risorgimento[11] a regény témája, és hogy Garibaldi vörösingeseinek reformreményeit hogyan hiúsították meg az egyesült Itália cinikus politikusai. Ama történelmi minta ismétlődése, melynek során görögök, punok, rómaiak, gótok, arabok, normannok és spanyolok szálltak partra és hajtották uralmuk alá Szicíliát, és a sziget lakói ismét csalódva reményeikben, nem hisznek a szebb jövőre tett ígéreteknek. Salina így érvel az új kormány torinói küldöttjének:

„Szicíliában nem az számít, hogy rosszat vagy jót tesznek-e vele: a bűn, amelyet mi szicíliaiak sosem bocsátunk meg, egyszerűen az, hogy egyáltalán tesznek valamit. Öregek vagyunk, Chevalley, nagyon öregek. Legalább huszonöt évszázad óta hordjuk a vállunkon a különféle eredetű kultúrák terhét, amely mind kívülről jött, egyik sem sarjadt belőlünk, egyiket sem teremtettük magunk; mi éppen úgy fehér emberek vagyunk, mint Ön, vagy akár Anglia királynője, és mégis kétezerötszáz éve gyarmat vagyunk. Nem panaszképpen mondom: a mi hibánk. De fáradtak vagyunk és kimerültek mindenképpen. [...]

Az álom, ezt akarják a szicíliaiak, s mindenkit meggyűlölnek, aki fel akarja ébreszteni őket, még ha a legszebb ajándékokat hozzák is nekik; és erős kétségeim vannak, hogy az új királyság túlságosan sok ajándékot tartogatna nekünk..."

A Párduc-ot 1956 augusztusában fejezte be, és kiadók sora utasította el abban a hitben, hogy minden modern olasz regénynek „haladó szelleműnek" és „előremutatónak" kell lennie. Az utolsó elutasítást 1957. július 17-én kapta, miközben tüdőrákkal feküdt egy klinikán. Hat nappal később meghalt. A kéziratot az özvegy tette el biztos helyre.

1958. március 3-án Licy telefonhívást kapott Giorgio Bassanitól, aki a Feltrinelli Könyvkiadót javasolta, miután egy római barátjától megkapta a mű legépelt tartalék példányát. Előtte, az illető feledékenysége miatt, több mint egy évig egy portásfülke polcán hevert a csomag. Már az első oldalak elolvasása után tudtam, hogy nagy íróval van dolgom – mondta Bassani Licynek. Értem – hangzott a válasz –, de sajnos az író nemrég elhunyt.

A Párduc 1958 novemberében jelent meg, és márciusig – mindössze öt hónap alatt – ötvenkétszer adták ki újra. „A század egyik nagy regénye – írta róla Louis Aragon –, minden idők egyik nagy regénye." Lampedusa egyszer azt találta mondani, ha egy hidrogénbomba elpusztítaná Európát, London halhatatlanul fennmarad Dickens regényeiben, Palermo azonban eltűnik, mert egyetlen valamirevaló író sem örökítette meg.

Fordította és jegyzetekkel ellátta
Szilágyi Mihály

1 *La sombra del ciprés es alargada:* Miguel Delibes (1920–2010) Nadal-díjat nyert, majd megfilmesített első regénye.

2 Ávilai Szent Teréz (1515–1582) a kármelita rend megújítója. Művei a spanyol szépprózа és a lelkiség irodalmának klasszikus alkotásai.

3 Via Appia: a Római Birodalom legfontosabb útja, i. e. 312-ben kezdték építeni Appius Claudius Caecus censorsága alatt.

4 Római mérföld: milum = 1,48 km.

5 Charles Dickens: *Pictures from Italy* (útleírás).

6 Lampedusa: Olaszországhoz tartozó kis sziget a Földközi-tengerben Szicíliától DNy-ra.

7 Giuseppe Tomasi di Lampedusa: *A Párduc* (Ulpius-ház, 2007; ford. Füsi József).

8 Giuseppe Tomasi di Lampedusa: *Gyermekkori emlékek* (Nagyvilág folyóirat, 2001/7; ford. Balkó Ágnes).

9 III. Napóleon francia császár felesége.

10 David Gilmour: *The Last Leopard* (Eland Books; London, 2007).

11 Risorgimento [újjászületés]: Itália egyesítését kezdeményező és megvalósító nemzeti mozgalom 1815–1861 között.

IMRE FLÓRA

Apáti-völgy

ez a halványkék pannon ég
lankás dombok zöldsárga háta
sötétes lángú jegenyék
lobognak utak távolába

szőlőtakart piramisok
gazdátlanabb idők tanúi
állják az új éghajlatot
súgják ami van el fog múlni

körülöttük törékenyebb
egynyári lények sürgölődnek
kókadt napraforgófejek
tarlók sárgítják a mezőket

az égen a nyárvég ragyog
csipkézik apró cirruszok

Bujdosó Ady Endre rigmusa

Gnómok, törpék, névtelenek,
parádéznak a harsány senkik.
Gennyes fekélyt terjesztenek.
A holtakat is feljelentik.

Földjük lapos, zsebük tömött:
követelőznek, fenyegetnek,
mutáló üvöltés között
köpködve nyelik a félelmet.

Ott az írás a vár falán,
nem fedheti el mész-hazugság.
Rázd meg magadat már, hazám,
vedd vissza múlt s jövendő jussát!

Mint Gomorra és Szodoma,
nem lesz vádlott és aki vádol,
ha tétlen várunk, és ha a
bűnt a föld rázza le magáról.

Mediterráneum

napbarack bőröd fügeédes ajkad
szőke szőrszálak karodon selyem kert
jó kezed gyöngéd matatása mellem
körtevirágján

felkarod izmos ruganyos gyümölcshús-
hamvas ingerlő harapásra csókra
átölelsz pontos helye van az arcom-
nak nyakad ívén

mellemen a szívdobogásod érzem
combjaimmal combjaidat szorítom
vagy ki tudja hogy melyikünk melyik vég-
tagja sugárzik

ringató fényt honnan a kék ölemből
felvilágító ragyogás a hullám
mely a kettős ívremegésbe fordul
és a sötétség

BAÁN TIBOR

Érzelem I.

És vala az érzelem Átölelte a panorámát
A szív holdsütését ugyanúgy mint a légtornászok
röptét
És láttuk hogy minden perc apró görgőkön
halad a Cél felé
És felnőttünk Végérvényesen
Akár egy kérdés amely a láthatár fölé hajol
s aránypárokat keres itt meg ott…
A Mindenségben – amit tükrének hisz a Szépség
Láttuk ahogy kedvtelve nézegette arcát
orra hegyét s ajka bíbor ívét
S kedvtelve mindenkit aki szívéig áramoltatta
az Ő ünnepét
mely hihetetlen szoborcsoportként állt
elénk –
Kamaszkorunknak éppen vége volt –
tavaszi zápor kopogott a város főterén
És álmokat árultak a bezárt üzletek
Százados árkádok mint álruhák
Ez mind érzelem volt
Szemünk fényével akartuk megvenni
a holdakat s a boldogság
együgyű kellékeit amelyekre ott
és akkor sürgető szükségünk támadt
És föl se merült bennünk hogy
az érzelmek mélyén micsoda
gyászmenet vonul –

Micsoda éjszakába tér a nap…

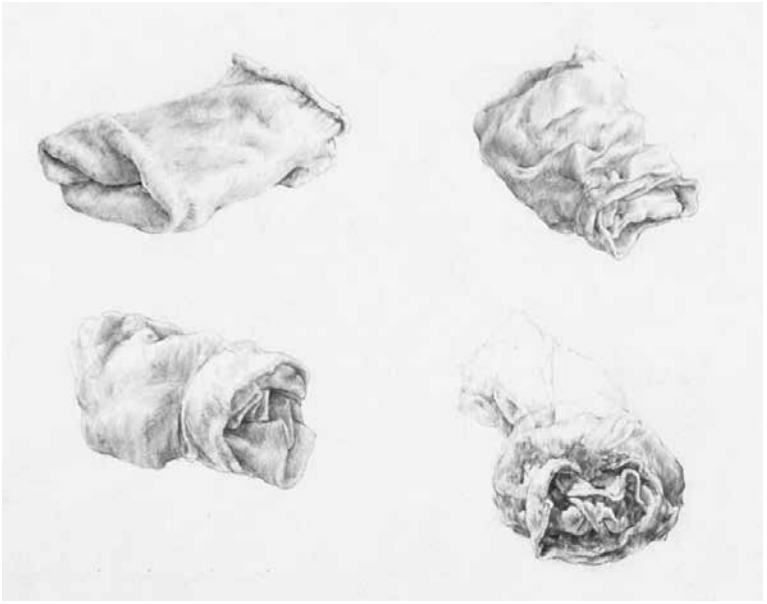

Érzelem II.

És az érzelmek miközben ellenállhatatlan
szökkenéssel ugrottak felénk és át-
estek rajtunk mintha levegőn
csillámokat hagytak bennünk
Utókort
Ünnepi zsoltárokat és kerteket
miket sokáig ápoltunk
Minden gondolat-
mozdulatunk az ő hátterét aranyozta
és virágokkal szőnyegezte léptei holnapját
Ez is érzelem volt
Könnyű és boldog tűnődés
Percév
Az ábrándozás talajából
kihajló eszeveszett gyönyörű hazugság
De honnan kellett volna mindezt tudnunk?
Még minden új volt s mi gyanútlan
szökevényei az angyali félreértések
táguló univerzumának nem tudtuk
hogy milyen színpad az idő?
Milyen nehézkedés a jövő?
Nem sejtettük hogy veszélyes mitológiánk
határvidékén szörnyek járnak –
Mi csak ízleltük a távlat italát
Érzelmeket éreztünk érzelmeink alatt
Rétegződést mint az idők titkát
mely minket használt harangnak

Ész

És vala a ráció Vízmerítő edény a tenger partján
Lehetséges-e vele a végtelen hullámzás számsorából
kimerni azt a bizonyos holnapot amely a mi
abszolút szerencsénk?
A mi csillagjegyünk.
Lehetséges-e megérteni
azt ami bennünk rombolva építi a világot?
Létünkbe kicsinyítve utcasort parkot házat
a gyerekkor miniatűr arcképeit
azt ahogyan a kerti fűben virágzunk –
Ahogy a lencsébe kacsintva nyúlunk egy labda után
(Talán a Hold? Talán a Föld?)
Gyermeki próbálkozások
Lehetséges-e megtervezni a tervezhetetlent
Kivonni múltból a jelent?

Csődöt mond az ész konok próbálkozása
A vérünkben úszó tengeri szörny
minden szónál erősebb
Eldobott merítőinkben ércfényű pikkelyek
s némi homok

Akarat

És vala az akarat
Barbár és felelőtlen A földgömb hámozója
Kések fegyverek és ütegek géniusza
Úgy jött felénk hogy megszerzi nekünk
  amit az ész s az érzelem kitalált
Úgy jött hogy hittünk benne s ő
  besorozta perceinket a hadba
Csak utóbb döbbentünk rá micsoda
  hatalmat szerzett fölöttünk
Váll-lapján tábornoki stráf
Ő indította meg a hadjáratot
  mely tánciskolákat lőtt az űrbe
  ahonnan angyaltollak és konfettik
  hullottak alá mígnem égni kezdett
  minden illúzió akár a zsír
Sercegve égett a hódító
  csizmája alatt a Föld

TATÁR SÁNDOR

Ballaszttalan vers

Annyiféleképp kallódhat el az ember.
Nekem egyféleképpen sikerült ezt elkerülnöm.
Nem akarok belegondolni, mennyi híján.
(Gyáva vagyok? vagy csak öreg
és
elég volt az analízisből?)
Mindenesetre: köszönöm.[1]

1 **Kétértelmű változat**:
Határozottan jó adottságaim voltak a lúzerséghez. Többen nyilván
így is annak tartanak, de ne szépítsük:
Te megakadályoztál benne.
Ezt sosem felejtem el neked!!

Költőileg igencsak

Az összetartozás (ami nem azonos ugyan
a boldogsággal, de mind a boldogságnak, mind az
összetartozásnak van olyan fajtája, amelyek
megfeleltethetők egymásnak) költőileg igencsak
terméketlen állapot.
Hogyan is másként[?!] – az összetartozásnak
nyelve van ugyan (érintések, mozdulatok, kis
mély morgás a torokból, az artikulált nyelven innen
[túl?], ilyenek), szavai annál kevésbé,
mondatai vagy strófái meg végképp nincsenek.
A logosz ki van csapva nyaralni a Bahamákra
avagy vízgyöngyösen, merev-mozdulatlanul függ,
fejjel lefelé, egy (*a koponya?*) barlang(*jának*) mennyezetén.
Esetleg féloldalra dőlve enyészget lassan:
leselejtezett jukebox egy rozsdatemetőben.

A gyász azután ismét kioldja a szavakat
a végképp(?) megkövesedettnek hitt üledékből
– fölszlalomoznak a felszínre, cikcakkban,
mint a buborékok, és újra hajlamosak mondatokká rendeződni.
(verssorokká akár)
Én a magam részéről (ha ez az ára, *márpedig*
ki tagadhatná, hogy ez?) pont leszarom
a költészetet.

(Az persze nem feltétlenül a mi
akaratunk függvénye, hogy a lesz…, ich mein': az ignorált
entitás erről tudomást is vegyen.)

ANDRÉ ANDRÁS

Hallatán menthetetlenül síkossá

Sörös bácsinak folyton kisiklott a hangja,
mintha a nincs határa-magasságos-mélységből háríthatatlanul előtörő,
meglélegeztetett gondolatait valamiféle, torkába ültetett szerkezet zilálta volna;
a néhai, oldott-barnába hajló hangsúlyok éles zöngékké csúcsosodtak.
Hogy beszéd közben meg-megvillantak fémkoronás fogai, fölért egy *megbízható*
áramütés ingerével.
Már gyermekként is olyasfajta érzésem volt; hallatán menthetetlenül síkossá válik a
föld az ember talpa alatt. És lám, mik nem történtek.
– Anti bácsi, kérem…, mutatta segítségre szoruló lábbelijét,
és apám kezéből hirtelen fejest ugrott az *olajozott* kalapács,
még szerencse, hogy huszonnégy-karátosan vakító nadrágülepe alól
nem lobbant ki a háromlábú kisszék, pedig ugyancsak kapracéroskodott alatta.
– Anti bácsi, kérem…, és valaki rögtön elvágódott a göröngyös,
szikkadt talajon, mégoly tapadós cipőjében is.
Téli fagyban rendkívül éles lett a helyzet – ha épp szólalásra nyitotta száját,
még mielőtt napvilágra buktak szavai, már *hullottak*, ki nevetve-*nevetgélve*,
ki szikrázó méreggel, az emberek mint a legyek.
A Szent László-patak melletti jégpályára még a hétpróbás sikladorok sem mertek kimenni.

Voltak persze megátalkodott kivételek, akikre nem hatott a zsenge rikács –
de hát ők meg, érdekes módon, szál kivétel nélkül, nem is tudtak korcsolyázni soha.

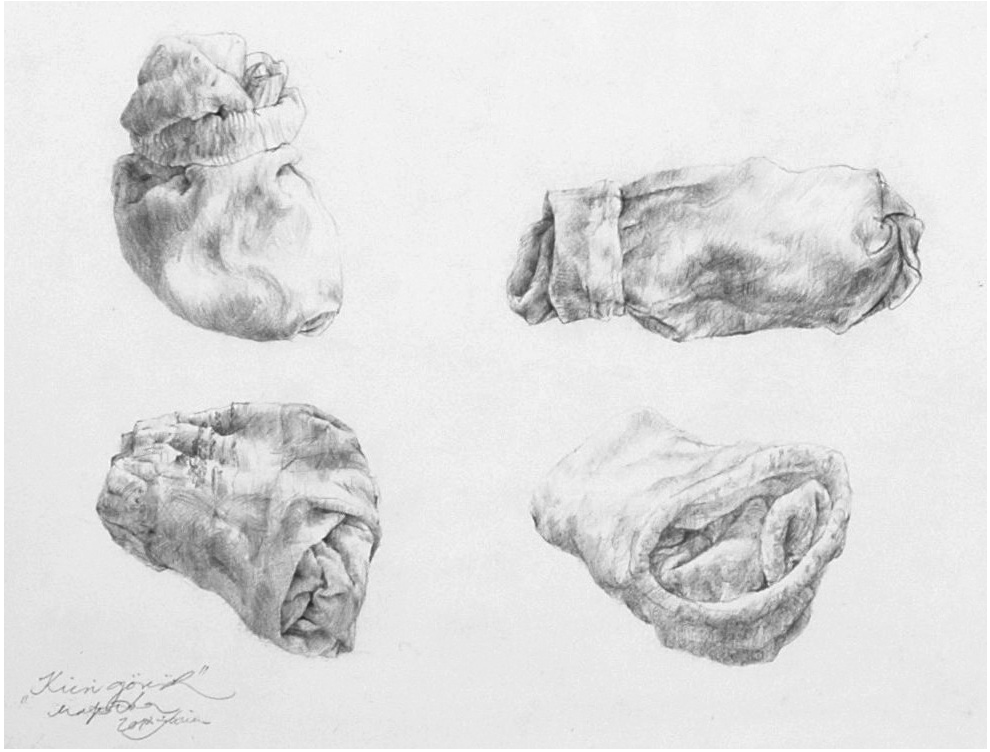

Puszika

Egy karvalyorr, s egy sok huzatot megért aszaltszilva-száj.
Szemhéjával szabdalva, megannyi másolatot készít a végtelenről,
s ha *ideje jő* majd, fellapozza mind.
Egyre többször oda vágyik; horizont mögötti, békésen nyüzsgő városokra lát –
legjobb lenne egy csoport közepén kofálkodni, kicsit dajkáltatni magát
fülig-szaladt szájak hullámain.
(Fülsértő-némán, holt lánya szalad felé a fölhasadt tömeg sikátorán.)

Neki minden fény-telt őszi délelőtt aranykor, ilyenkor úgy érzi, *valóban*
halhatatlan – súlytalan lebeg a beérő színekkel foltozott kertek fölött.
(Hogy akkor éppen méhecske volt-e, vagy lepke, se tudja,
de fönnakadt egy pókhálón, heves szívveréssel azonnal visszaváltozott,
igazi ráncai azóta vannak.

Puszikából a fonák, csalafinta évek során csak az arca maradt,
s az arcából is leginkább tekintete–
leszállópálya-szemeiben hány hullócsillag fénylő bánata! Két szénfekete
Pillabogár, szinkronúszó, külön-élőlények: míg nézed *őket*, hirtelen leveti
magát mindkettő és villámgyorsan fölfutnak nadrágod, bőröd alá.

Ha lassú is, oly könnyed; ingyen-ebéd ürügyén átsuhan a terepen,
Puszika minden hétköznap röntgenezgeti a *várost*. Mint álcázott, detektoros
elemlámpa, botja könnyedén, ám határozottan jelöli a kincsek, s csodák
lelőhelyét – arany fonatok sugara hatol a föld alá, föl-fölvillantva láthatatlan
dolgokat, bár erről a tulajdonságáról senki nem tud, még jótündér-maga sem…

Pedig ahogy dércsípte Napocskaként mosolyog, hihető volna minden –
láttamoz, s talpig leégsz, ismeri születés előtti hibáid is,
az elkövetkezendőkről nem beszélve.

Puszika egyoldalúan-arányos, mágikus erőt birtokol,
hol megáll, közelében nemritkán lehull egy darab vakolat, indájáról elillan a
dísztök – de helyükre már nem tudja visszavarázsolni a veszteségeket.
Kőműves, lelkes kontár még csak akad, a fal megleli foltját,
azonban a tököcskék ügye reménytelen.

Feneketlen kút inkognitóban, nem látsz az aljára,
ösztönösen próbálsz *semleges* maradni…
Feléd fordul és egyirányú forgalomban érzed magad, zsákutca közelít.
Rád néz és meg mernél esküdni, hogy legalább ketten vannak.
Fénysáncon sikló hangsúlya elnyújtva emelkedik, s homlokodnak csattan –
dereng is benned, született bűnös vagy, *megint*...
Tétován kutatok hát az emlékeimben,
mikor még nem voltam, hogy nézhetett ki e fakíthatatlan tekintethez *szabott lény*?
Puszika, látom, tudja, mire gondolok, hát *furcsa* színjátékkal *másról* kezd beszélni.
De lehet ismeretlen élet? Sok szófukar holtnak mesélni támad kedve
mostanában, idézni róla közös történetet.)

BODA MAGDOLNA

a szavak összeterelnek

folyton íródom
tintakék cucc csorog versről versre
és combomról a fehér lepedőre
hajnalodik
baldachinos ágyon fekszem
kékre írt szavak elmosódva fehér papírlapon
kiterítve
a szavakból összeáll a testem
aztán egyre közelebb
először ugyanabba a versszakba
aztán ugyanabba a sorba
egymás melletti szavakba
szomszédos betűkbe
egy ty-be zs-be vagy sz-be
értelmes szép mondatokba
összeterelnek minket.

anyám növényei

ahányszor elmegyünk hozzá
rögtön asztalhoz ültet
elénk tesz mindent
ami van
csak kínál és kínál
lesi kívánságunkat
nem ül le közénk csak áll
a konyhaajtóban
kezét maga előtt keresztbe teszi
támaszkodik az ajtófélfának
mosolyog olykor nevet is
de leginkább szótlan
gyönyörködik bennünk
mintha rózsák tulipánok lennénk
vagy nárcisz
ha látja jókedvünk.

TAKÁCS NÁNDOR

A kert

Körülöttem a kert. Keskeny körvonal,
megtöltésre váró üresség.
Régebben jártak itt,
a szabadítás egyszerű üzenetével.
Most egyedül küszködöm benne.
Hogy mit mondtak pontosan, már nem emlékszem,
és századszor is megkérdezni szégyellem magam.

Mozi

Betelünk a víz alatt hullámzó növények szépségével,
egy letérdelés mozdulataival.
Étlen-szomjan teszünk meg kilométereket.
Azt hisszük, nem tartozunk senkihez,
azután a vásznon szétnyílik a függöny,
átbukik egy odatolt zongorán,
majd megszólal egy ének a ködből,
melyet mindannyian édesanyánk hangján hallhatunk.

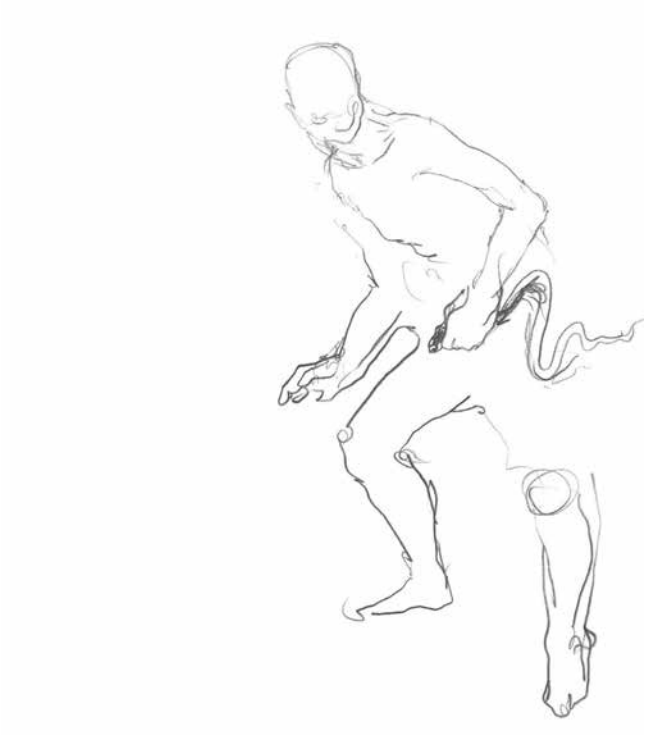

KERTAI CSENGER

Zöld kövek gurulnak

Zöld kövek gurulnak,
lekenik magukkal a járda széleit,
fehér paszmagok jelölik
a testek egymásba bomló
részlegességét, leveleit
betűzgeti az utcába ragadt fatörzs,
csak ne felejtsd el,
a háttérben csókolózó pár ecsetpontnyi feje,
ami igazán kijelöli a tér ablakos deszkáit,
szálkákat nyit az olajba,
átmossa szerszámait megbotló nyelveiken,
szigorú erkélyéről omló temperákba.

Fecskék

Labdát dobok a nevető rét kezébe,
fussunk kedveseim, szállnak a fecskék,
már cipelik a háborgó kék tornyokat,
Afrika partjairól a meleget,
asszonyok hajából csillagot szemeznek,
felkunkorítják a repülők hátán
csorgó kerozincsíkokat, tüdőre
szívják a füstöt, a moszatlevegőt,
este sárkányt eregetnek álmaikban,
hát nem olyanok vagyunk akár a fecskék?
Nappal mások parkettáját súrolom,
utána párás sörökben barátkozom
az értelemmel, a filozófiával,
de gyenge mellem bevetem a napba,
minden percben csak szárnyalok fölfelé.

NYILAS ATILLA

Egynyári jegyzetek

(2018)

Sziromesőben indulunk útnak,
mint az igazi nászutasok.
Öröknyári akáczuhatagban
ablaktörlővel söpört virág.

Az eső az én menedékem.
Megbújok a vízfüggöny mögött.
Kezemben kihunyó parázs.
Ez az idei fejezet nyolcvanadik sora.

Szemben a csepp.
Cseppben a tenger.
Tengerszemcsepp,
szemtengerfenék.

Alföldi orosz rulett:
háromra kidugod a fejed
a sötétben száguldó
vonat ablakán.

ACZÉL GÉZA

(szino)líra

torzószótár

áramlik

az idegorvosokat tanult ápolókat olykor még megértem ám teljes a tanácstalanság a közhelyes hétköznapok sodrában az őrültekkel szemben miként működhet a riadt részvét s a felzaklatott jóságos szemérem hol válnak el görcsbe rándulva az utak ha a környék ön- vagy közveszélyes és mikor billen be a képbe az elkopott lény teljes szellemi leépülésben amely lehetőség persze ott áramlik a biológiai létezés törvényei között és a kór leleplezése amely egykor még kéjesen viszolyogtató hullaházi hangulatokba ütközött mára a reménytelen ápolás kötelező illúziójába szállt mert valahogy mégis csak egy kulturáltabbnak óhajtott világigazgat képzelt esélyekkel paraolimpiát és debil táncfesztivált amelyeket persze romantikus vad képzetekkel nem vetnék össze legfeljebb az eltúlzott liberális maszatolás vetődik furcsán a természetes ösztönökre hol adott helyükre merészkednének a tények azzal a félelemmel hogy bármikor bármelyikünket is elérhet az öntudatlan végzet mint némiképp kis szerencse mivel a romlás már nincs a rációnak szigorával lefedve bolyong ismert koordináták között hová a látszatértelem végleg beköltözött

arany

hogy a homo sapiens-ben mindig bujkált némi egyetemes blöff ösztönösen is elég régóta kísért elegendő ehhez a tudat mélyén elbotorkálni az aranyért bár fénylő erejét szüleim gyűrűs ujjain tisztelettel néztem én főleg hogy az élményt az otthoni aurában botrány nem borzolta úgy tűnt e fémet a létezés örök szimbólumainak magasába tolta későbbi felismerésekben utóbb lapozva amolyan hibátlan fedezetként majd mikor az iskolában kezdte bemagolni tankönyvből a leckét tegnapi fejével ártatlanul csak elgondolkodott mennyi töménytelen vér primitív alkímia tapad a hűvös aranyon s akkor mért nem a rézen vagy az ónon a gyártási technika valamit logikusan kódolt persze hiszen a történelmet álnok módon aranyrudakba verte titokban és elérhetetlenül miközben a mindenkori laikus fáradtan légszomjas álmokba szenderült hol szerencsés esetben odalopakodott a föld alatti rejtelmes kincsekhez mint egykori vad meséiben a féllábú kalózok és ébredésig maradhatott is boldog utána csak a szegénység bűze s elméletileg még jóllakottan is a feloldhatatlan gond mit csámcsogunk évezredeken át a gyarló aranyon túl a fémtáblázaton

arány

már kamasz voltam amikor először érzékeltem mi a politika mivel a tragikus forradalom után sokáig töprengett párttagságának megújításán a tanácsból gyorsan kipergett apuka és a keserű tanácstalanságnak némi nyomata otthon is volt miként lehetne becsületesen tovább is dolgozni miközben utáljuk a valót és ahol végül kikötött a kényszerpályák egyikén a bankban kenyérre ugyan telt de fojtott torokkal lestem álünnepeken mindig ahogy potenciális gyilkosok harsány tribünjei alatt leszegett fejjel haladnak s innentől nem volt kétséges sorsom néma fonalát mily irányba gombolyítják a párkák bár hogy utólag a részigazságok tömegére a némileg bölcsebbé lett lírai hős rálát csak mérsékelten született lázadásra ám inkább kicsit ravasz volt mint gyáva de legalább nem vált belőle szélkakas és olcsó pojáca kik időről időre ellepik a tereket honnan megalázva kotródnak el a még becsületes emberek a többiek pedig bevált közhellyel is szólva uszítanak s pökhendien lopnak lenyúzzák bőrét is a szegénynek és önmagukat fényezik a hősi halotti csontban s érzed reménytelen ez az örök játszma a játszótér csupán a gonoszság aránya

aranybánya

az átlagpolgár bizony elválik a lumpenproletártól nem is sejtve mikor egy öröklött belső hang halkan rászól ne a feltűnés a rongyrázás és a hazudozások özöne felé szaladj hogy a felszínen tarthasd még magad a beteges önérzet szűk ketrecébe zárva hol a kulturálatlanság zónáiban is oldódhat valamit a kisebbségi gőg magánya hanem néha gyarló érdekeken kívül keresd a teret még ha didaktikus és közhelyes is rá a felelet például a piac zajos fórumait járva melyek mély tekintetekben olyanok mint az aranybánya ha a zsibongások mögé is belátsz s megérzed kofák közül ki a jó barát aki a főzelék stratégiáját is türelmesen elmagyarázza s ki a gátlástalan zord viszonteladó ha egykor eltűnt bája helyén rád vicsorog miközben te már menekülnél az erősen fénylő zöldpaprikához káposztahegyek mögül még hosszan zúg utánad az átok mert az üzletet némi tétovázás után kihagytad majd gasztronómiai ajzottsággal felizgat húsos sora a standnak hol mindig átsuhan benned a vegetáriánus átka de csak kiküzdöd magad egy masszív fartővel a nagy zabára víg gyümölcsökkel zárva ám az már rossz nap ha otthon derül ki hogy fonnyadt

VARGA IMRE

Játékszörnyeink

Ami fogható, mind virtuális.
Amit tudunk és mit nem tudhatunk.
Jelkép a testünk, jelkép a ház is.
Jel, hogyha szállunk, vagy épp zuhanunk.

Képzet a csípőd s *csalkép* a váll is.
Kör vagy a négyzet, kocka, ovális.
Terük: *lehetség* (csak virtuális),
teljesek s egyben üres formák is.

Képzet a fekvés; képzet ki áll is.
Minden kép, mondat csak virtuális.
Nincs külön utas, nincs külön utunk.
Bárki kergessen, magunktól futunk.

Hogy is érthetné galamb a szárnyát,
mikor a *nincs*ből más *nincs*be száll át?
Ami itt terem, pusztul is nyomban.
Bár volt, van, lesz is. Forrásunk hol van?

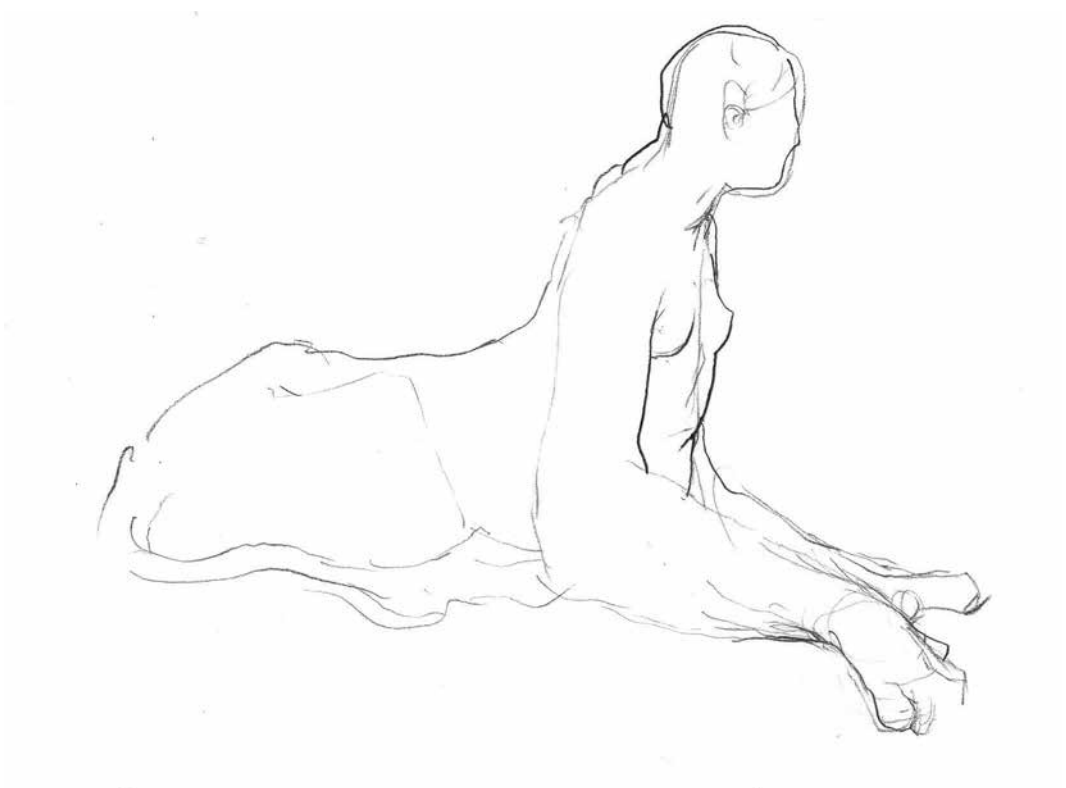

Nézőkép

Egy hulla nyíva fapadlóm alól
éjjel fölzargat. Mellemre borul.
Nem a volt-élet; élő szó, mondat.
Vagyok- s voltam-én egymásra horgad.

Ha vagy s ha voltál,
legföljebb álom.
Ember-káprázat
szipog az ágyon.
Az aki írja?
Vagy aki súgja?
Nagy sziklatömbnyi
a lelkünk súlya.

Mennyi kép s forma kel a sötétből.
Mennyi valósabb a képzelt énből?
Meg-megjelennek, majd tovatűnnek.
Átlökve formád verseknek, tűznek.

Fordul árnyékból
át a világba,
az ébredőben
önmagát látja,
képét csodálja
az egy természet;
kicsoda s honnan
él*het* egészet?

Azt aki nézi, vagy akit néznek,
melyiket tartsad igazi énnek?
De néző nélkül hol van a nézett?
Hisz közös ízük: *néző* s a *kép* – egy.

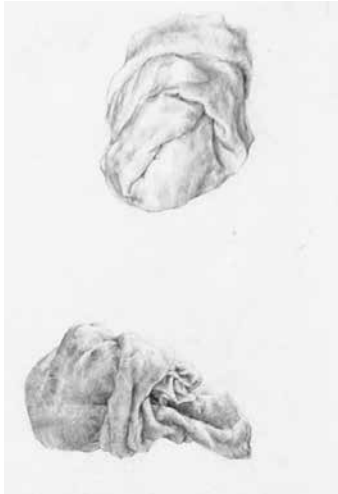

URI ASAF

Az aranyborjú

Az eredendő bűn és az aranyborjú vétke egymás kezét fogja. Az egyik egyéni bűn, a másik pedig kollektív bűn –, de mindkettő népeket sújtott. Ádám, az első ember társával evett a tiltott gyümölcsből. A másik bűn tárgyát, az aranyborjú bálványát Áron megőröltette és megitatta az emberekkel, mivel az evéssel a bűn emléke állandósul, és kitörölhetetlenné válik az emberben. Hogyan történt? Izrael népe, miközben Mózes szembesült Istenével, bálványt követelt. Áron szobrot öntetett nekik, az aranyborjút. Az ezüst és az arany ellenkezés nélkül vegyült Áron kezében, de a megolvadt fém felületén sok ránc képződött, szürke árulkodó kéreg, a Gonosz héja. Senki ne gondolja, hogy az aranyborjú tisztán és fényesen ragyogott!

Magammal hoztam a két emléket, akaratlanul is csíráztatom, harmattal öntözöm. A rokon lelkek nem tudnak egymásról, emlékeiken keresztül mégis egymás felé nyúlnak. Az emlékek erősebben tartanak minket, mint ahogyan mi beléjük kapaszkodunk. Akaratunk utat tör feléjük, megpróbálja kiszorítani őket a képeskönyvi valóságból. A kép nem engedi, hogy felváltsa őt a béke és a nyugalom. Ellenkezőleg, kezünk töredezett babérlevél. A sivatag maga alá húzza szárnyait, pokoli vihar közeledik. Izgalom áll a lábamba, negatív villamosság, riadt hárpia. Az éjszaka apokaliptikus háborút ígér, szeretném látni a végét. Tágas hálóteremben alszom festetlen deszkafalak között. A szél izgalmat kelt, a fény pislákol. Erősebben is fűthetnének, pedig itt legalább annyi a forró aszfalt, mint a Szináj hegyén. Nem érünk a végére, pedig már minden utolsónak látszik, még ez az öreg kutya is. Az orra nyomot hagy az ablakon.

Az ördögszekér

Az Örökkévaló, a neve áldott, ismervén az embert, aki a saját keze műve, a gondolati megértés elé tárta azt, amire az érzékelés nem képes. Mózes soha nem tett kísérletet, hogy megismerje az Örökkévaló képmását érzékelés útján. Erre az Égő Csipkebokor tanította: a héb. *szne*, illetve a lat. *rubrus sanctus* elállta az útját, majd kimerítő, és örök emlékű párbeszédre kényszerítette.

És a nép? A nép törvényt kapott. Eközben a legkisebb mértékben sem törődött az isteni látvánnyal, csak a mulatozás érdekelte, a gondolati tevékenységre való képtelenség népi kifejezése. Mózes haragjában összetörte a törvény két zafírkő-tábláját, s a népét egy időre megmentette a haláltól. Az ő sátráig nem jutott el az értelmetlen zsivaj. Amikor újból a képmásról gondolkodott, tudta, hogy soha nem láthatja, mégis megfogant benne valamilyen kép, imázs, melyről azt gondoljuk, hogy hangokból állt, látható hangok mozaikjából. Senki nem sejtette, de a képmás körül meleg volt, szokásos nyárvégi szél, a forró napok szülötte. A szél bokrokat tépett, forgatta és görgette az ördögszekeret – ahogy a nép nevezi ezt a pusztai jelenséget –, amely hírnökként viszi a képmást, a Nádas-tengertől Beer Séváig.

BALÁZS ATTILA

Áldomás a sivatagban

Amerikában történt, amikor az emberek még lovon jártak, hogy a rovott múltú revolverhősnek valami halaszthatatlan teendője akadt a hatalmas pusztaság másik oldalán. Túl a sivatagon, amelyben legfeljebb csak a kaktusz tudott megmaradni, meg a csörgőkígyó. Nos, ennek a sivatagnak az innenső részén, a leggyakrabban használt útvonalon állt egy fogadó, ahol az elszánt utazók még egyszer kifújták magukat, feltöltötték kulacsaikat, mielőtt keresztet vetve elindultak volna ezen a földi siralomvölgyön át. Nem sokkal nagyobb sansszal, mint anno Kolumbusz Kristófék, amikor elindultak Indiába. (Eléggé rosszul álltak az *odds*ok dolgában.)

Egyszer régebben úgy esett, midőn a revolverhős még bankrablással foglalkozott – ő volt a rettegett bandavezér –, hogy egyik emberének az utolsó akciójukat követő lövöldözésben nyoma veszett. Mondani se kell, az összes pénzzel, egy petákkal sem kevesebbel. Úgy, hogy később semmiféle életjelet nem adott magáról, pedig tudhatta jól, drága főnökét, akinek hűséget esküdött egykor, a balul sikerült próbálkozás után bekasztlizták.

Híres bandita volt a revolverhős, a sajtó nem győzte megírni, hogy a legendás yumai börtönben vezekel, pap foglalkozik a bűnös lelkével, úgyhogy ez az ember is tudhatta, mi van, de semmilyen módon nem akaródzott neki életjelet adnia magáról. Meg az eltűnt zsákmányról. Márpedig most, ahogy elnézte a fogadóst, gondolatban megborotválta, majd a tetemes menynyiségű szőrzetet vendéghajként a kopasz férfi fejére helyezte, a mélyültráncokat sminkkel eltakarta, egyértelműen felismerte benne olajra lépett munkatársát.

– Szép hely ez, biztos sokba került – mondta, majd megigazította mellén a seriff-csillagot.

Emez csak hümmögött, miközben kiült arcára a rémület.

– Nézd, pajtás, nem kell félned. Tiszta leplet a piszkos múltra. Holnap korán indulok, sietnem kell, visszafelé betérek, és akkor majd mindent megbeszélünk. Mégis, a rend kedvéért. Csupán öt sima kis kívánságom lenne. Adjál ennem, adjál innom, lásd el a lovam, nekem is adjál szállást, az ötödik pedig…

Szúrós tekintete itt a fogadós csinos feleségére tévedt, hosszan elidőzött rajta úgy, hogy azt nem lehetett félreérteni. Erre elsápadt a vendéglátó, reszkető kézzel félrevonta az asszonyt, majd elmagyarázta neki a helyzetet. Utóbbi gondolkodóba esett, vívódott magában, végül beadta a derekát. Lett minden a törvény helyes útjára tért revolverhős akarata szerint.

Erőszak nem esett, ha úgy vesszük.

Reggel a lovat kantáránál fogva várta a fogadós, mondván, hogy kulacsot-tömlőt színültig töltött, az elemózsiás táskák tele, a pihent jószág lecsutakolva, lehet indulni. Isten óvja.

Már rendesen bent járt a sivatagban az egykori revolverhős, már három csörgőkígyót is lepuffantott, amikor elkapta az ihatnék, de csak ment tovább. Tudta, nagyon csínján kell gazdálkodnia a vízzel, ha ebből élve akar kikerülni. Így már csak akkor nyúlt az első kortyért valahol a kietlen semmi kellős közepén, amikor úgy érezte, menten meghal a szomjúságtól.

Egy idő múlva aztán a kulacsból elfogyott a víz. Ilyenkor szokott sor kerülni a ló oldalán csüngő tömlőre. Leszállt a nyeregből, kibogozta a csövet, mohón a szájába vette, jól megszívta, mire az arca azon mód elváltozott. Előbb hitetlenséget sugárzott, aztán rémületet, hogy végül valami bolond vidámság legyen úrrá rajta. Mint olyanon, aki váratlanul valami késleltetett poénú remek vicc tárgyává lesz. – Arra gondolt, sose fordult meg a fejében egész idő alatt életében, hogy egyszer majd eljön az az átkozott pillanat, amikor ennyire nem fog örülni az elsőrangú príma Kentucky whiskynek.

Lassan leereszkedett, leült a homokba, és csak a térdét csapkodta múlni nem akaró röhögő görcsében. Így távolodott el tőle a madárként levegőbe emelkedő kamera. Utóbb már csak két pontnak tűntek a végtelenben. Keselyű magasságából: ő és az őt nagy megbotránkozással szemlélő lova.

A rendhagyó rádiós és a sátán

Miroslav D. középmagas, ötvenes éveit taposó, hízásra hajlamos, nőtlen férfiú, az Újvidéki Rádió világosítója. Általában senki sem érti ezt az állást, és úgy néz Miroslavra, amikor ezt mondja, mint akinek megalapozott gyanúja van arra, hogy ugratni akarják. Kevesebbnek jut eszébe, mint ahánynak nem, hogy a rádióhoz a hosszú évek folyamán hozzáépült egy jókora melléképület, amelynek szabályos pódiuma és nézőtere van, és ahol nyilvános műsorokat szoktak rendezni. Ehhez kellett emberünk tudása, aki vegyes családban született szerb apától, magyar anyától. Az édesapát sajnos korán elvitte egy szívroham, talán ezért is az édesanya, egy derék telepi takarítónő magyar katolikus gyereknek nevelte egyetlen fiát. Így aztán Miroslav a telepi paphoz fordult, amikor egyszer jól belegondolt meddő életébe. Gyermektelen

agglegénységének okát a rajta eluralkodott szenvedélyekben pillantotta meg. Így a rengeteg pecázásban, evészetben-ivászatban, nem utolsósorban a szerencsejátékok rákfenéjében.

Végighallgatva a halálfélelmekkel púpozott gyónást, a telepi pap, aki egyik lábával szilárdan ezen a földön áll, azt tanácsolta neki, bízzon az Úrban, hagyja magában gyarapodni Istent, de azért forduljon egy földi pszichiáterhez is. Nem utolsósorban orvoshoz újfent a testi bajaival.

Miroslav megköszönte, majd úgy is lett.

Egy idő múlva döntött: fokozatosan mindent elhagy, még a dohányzást is, csak a mérsékelt kávéfogyasztást tartja meg. Így hát említett napon egy nagyon pici kis csésze feketével ült ki a verandára, elővette egyik utolsónak szánt lottószelvényét, kibontotta az újságot, összehasonlította a számokat. Abban a pillanatban a szíve akkorát dobbant, hogy ha az nem vitte el, örökké élni fog. A tikettjén látható számsor hajszálpontosan egyezett a nyertes számével, ami az ötös szám és a vele való oszthatóság kombinációjából állt. Huszonöt éve lottózott, de ilyen még nem történt vele soha. Ott volt az a rakás pénz, amellyel elvben akár háromszor is fel lehetne utazni a Marsra meg vissza, csak éppen – a fokozatos leszokás elvét követve – nem fizette be a kitöltött szelvényt.

Két marékkal készült nekiesni maradék hajának, amikor is eszébe jutottak az orvos apokaliptikus jóslatai az édes életet követő rapid pusztulásról. Ettől szép lassacskán megnyugodott. Mély levegőt vett, összegyűrte a papírlapocskát, beletette az üres hamutálcába, majd elindult beüzemelni a reflektorait.

Csoda a halpiacon

Semmi sem utalt arra, hogy bármiben is kivételes nap lett volna az, amelynek reggelén felkelt, megmosdott, megborotválkozott, felöltözött, majd a felesége írta kis listát zsebre vágva kiment a piacra. Náluk ez férfimunkának számított, főleg a halvásárlás, amikor a horgászat nem sikerült. Meg természetesen a halpucolás mindenképp. A halasnál kért egy nagyobb pontyot halászlébe. Az elárusítónő kikotort neki a többi közül egyet, aztán megmutatta.

– Ez jó lesz?

Igazából csak akkor nézte meg jobban, mert addig az própénzt számolta. Amit látott, attól leesett az álla. A halnak öt feje volt. Megolvasta még egyszer: öt. Zavartan nézett körbe, de senki se mutatta jelét annak, hogy valami szokatlant látna. Kereste a rejtett kamerát, ám olyan se volt. Belenézett az akváriumba, amelyben csupa ötfejű hal tülekedett. Nem értette, viszont az elárusítónő udvarias mosolya kezdett lekopni, a mögötte állók meg türelmetlenkedni, ezért minden további nélkül kifizette, azzal odébbállt.

Megvette azt, amit még kellett, majd elindult haza. Semmi se mutatott arra útközben, hogy a realitás kifordult volna sarkaiból, vagy valami hasonló. Az útjavító munkások ugyanúgy aszfaltoztak, ahogy szoktak. Némelyikük ugyanúgy füttyentett egy-két rövidszoknyás lány után, ahogy szokott, a rendőr pedig ugyanúgy ott posztolt az utcasarkon, s ugyanúgy tekergette a bajuszát. Az autóbusz pedig ugyanúgy sokára érkezett.

Fenn a buszon addig ügyeskedett, hogy a többiek is lássák, mit visz, míg valaki rendíthetetlen nyugalommal rá nem szólt, hogy ki fog esni az a hal a szatyorból. Otthon a felesége megdicsérte, milyen szép darab, épp halászlébe való, aztán elsietett a dolga után, ő pedig megtisztította az ötfejű sárkányt, utána elment a söröző́be. Mind az öt fej és az az egy test ottmaradt a hűtőben, hogy majd a nej megfőzze. Ő pedig rábukkant egy régi haverjára, jó hosszan elbeszélgetett vele. Kissé meglepődött, amikor ez a cimbora szemernyi érdeklődést sem mutatott az ötfejű hal iránt. Legyintett csupán, mondván, hogy mióta az ellenség lebombázta a hidakat, azóta már sokan fogtak hasonlót. Valami génmutáció vagy mi. Már neki is a horgára került egy, pluszban az még patent módon világított is!

Utóbb a kolléga lefordult a székről, ezért taxit kellett hívni neki, köznapi hősünk pedig kiment a kábelgyár focimérkőzésére, ahol a kábel legénysége 5:0-ra verte – elképesztő izgalmak közepette – a kendergyár csapatát. Odafelé azon morfondírozott, hogy ha a mérkőzésen öt labda lesz, akkor itt valaki megbolondult, ám szerencsére csak egy szerepelt, és végig is bírta.

Otthon az asszony elújságolta: a halászlé olyan fantasztikus lett, hogy ebédre mind megették a gyerekek. Aki nem érkezik időben, vessen magára. Eszébe nem jutott háborogni, még kevésbé felemlíteni a hal különlegességét, mert megint vita nyílna a kocsmáról meg az üvegre való túl gyakori kacsintgatásról. Ezért inkább csak bólintott, és elment a szobájába. Ott leemelte a polcról a Nagy Horgászati Lexikont, semmit nem talált benne ötfejű halról. Tehát sima ügy: már megint volt valami, amiről nem maradt semmi. De attól a naptól kezdve nem csak abban a hitében erősödött meg, hogy az időnek vannak görbületei, hanem abban is, hogy bizonyos helyzetekben a szürrealitás mintegy visszaverődik, akárha valamiféle görbe tükörből a plafonról. Ám hogy ez adott pillanatokban miért bomlik le 1 darab egyénre, nem értette. Viszont kezdett valamit megsejteni a magányos alkotás misztikumából.

Koldus és királynő

1817. április 3-án hajnalban az angliai Almondsburyben egy furcsa öltözékű, tetőtől talpig csuromvizes lány kopogtatott be az egyik helybéli suszter ajtaján. Mind a ruhája, mind a valamivel sötétebb bőrszíne, nem utolsósorban az, hogy kukkot sem beszélt angolul, egészen rejtélyessé tette. Hogy kerülhetett oda, nem tudta vagy nem akarta elmagyarázni. Az elképedt suszter beengedte, szállást adott neki, majd nem tudván vele mit kezdeni, másnap elvezette ismerőséhez, a körzeti bíróhoz, akinek a felesége, egy aranylélek hölgy befogadta a furcsa jövevényt. Pátyolgatta-dédelgette, de értelmes szóra bírni nem tudta. Ha mondott is valamit a lány, teljesen ismeretlen nyelven mondta. Ha leírt valamit, az leginkább valamiféle ötszögekkel tarkított hieroglifákra hasonlított, megfejteni nem lehetett.

Történt aztán, hogy a tengerparti kocsmában verekedésbe keveredett egy a világ minden sarkában megfordult, tucatnyi nyelven beszélő portugál tengerész, bizonyos Manuel Eynesso. Amikor a bíró színe elé került, annak tüstént eszébe jutott a salamoni megoldás: elereszti, ha a duhaj matróz segít a vendéglány titkát megfejteni. Így aztán hazavitte Eynessót, aki gyorsan megtalálta a közös nyelvet a talányos idegennel. Némi terefere után a tengerész úgy foglalta össze, hogy a fiatal szépség valójában hercegnő, Jáva szigetéről. Anglia felé vitorlázó kalózok rabolták el, hogy majd jó pénzért eladják Bristolban, ezért nem is tettek kárt benne. A Bristol-öbölbe érve a fogoly azonban valahogy kiugrott a hajóból, úgy vetette partra a víz. A többit tudják.

Eynesso elmehetett, a lánynak pedig szenzációs híre kelt. Sokan a csodájára jártak bizonyos Mrs. Neale panziótulajdonos érkeztéig, aki felismerte benne egyik furcsa viselkedésű vendégét. Nála Mary Willcocks-ként mutatkozott be a „hölgyike", s folyékonyan beszélt angolul, bár néha valami érthetetlen nyelvet használt, miközben turbánt kötött a fejére. Aztán egyik éjszakán úgy távozott, hogy elfelejtette kifizetni a számlát.

Szembesítéskor a „hercegnő" végül megtört, bevallotta a dolgot, *de*… Sajnos tovább nem engedték mondani, dühében senki sem volt kíváncsi a folytatásra. Mary Willcocks az illó hírnév után koldulásból élt, az utcákat járta, végül valami nyomortanyán fejezte be életét, mindenkitől elfeledve.

Utóbb már nem akart szólni senkihez – se így, se úgy.

És akkor itt a vége, fuss el véle?

Nem. Ugyanis úgy lett, hogy Manuel Eynesso helyes útra tért, tapasztalatait a portugál diplomácia szolgálatába állította, és mielőtt meghalt volna, megírta emlékiratait. Közöttük említést tesz a „Jávai hercegnőről", származási helyét is közelebbről megnevezi. Eynesso memoárjai – hosszú kallódás után – újabban egy portugál filosz kezébe kerültek, és itt éled újjá a sztori. Ez a filosz nem átallott elmenni Jáva szigetére, és felkutatni azt a helyet, ahol a lokális hatósági papírok között rátalált annak a fiatal hercegnőnek az ügyére, akit minden valószínűség szerint fehérek rabszolgájának cipeltek el valahova, hogy többé ne kerüljön elő soha.

Ez az ember magával vitte másolatát annak a miniatűr portrénak, ami Mary Willcocks-ról készült Angliában a talmi hírnév idején, és döbbenten kellett tapasztalnia, hogy a csodaszép hercegnőről fennmaradt kép, amelyet ugyancsak egy angol festő készített anno Indonéziában, hajszálpontosan ugyanazt a Mary Willcocks-ot mutatja. És itt megállt a tudománya.

Innen nézve viszont annyi állapítható meg némi fejcsóválással, hogy bizony: ha már eljutunk odáig, érdemes meghallgatni azt is türelemmel néha, ami a „de" után következne.

DOBOSI BEA

Apikának mindenben igaza van

Egyedül Apika látott át rajtam. Klárika néninek meggyőződése volt, hogy feladataimat hibátlanul végzem. Miközben ezt mondta, olyan dühösen vágta a tepsit a csepegtetőre, mintha haragudna rá.

Gyanítottam, hogy rám haragszik. Pedig ki sem javítottam, amiért megint tepszinek mondta a tepsit. Összekulcsolt kézzel ültem a billegő hokedlin, mint aki imádkozik. Amikor pillantásom a zsírcseppekre tévedt, a betontömb keresztbefordult gyomromban. Elszoktam Klárika néni zsíros főztjétől.

Apika és Klárika néni vadházasságban élt, amióta eszemet tudtam. Megboldogult nagyanyám nevezte vadházasságnak. Apámat is ő kezdte Apikának szólítani, és idővel mindenki átvette. Klárika néni érthetetlenül motyogott a fazekakból felszálló sós gőzben, én meg úgy bámultam a zsírcseppeket az asztalon, mintha attól elmúlna a görcs a gyomromban.

Egy nap volt karácsonyig. Klárika néni aranybarnára sült bejglirúdjai a kamra polcán sorakoztak a feszes folpack alatt, a kocsonya a fűtetlen előszobában dermedt. Éjjel havazott, az utcában parkoló autók ablaktörlői égnek meredtek. Amikor vizes fejjel kiszaladtam jégoldót fújni a szélvédőre, Klárika néni utánam kiabált, hogy ki fog hullani a hajam. Apika megkérdezte, nem hallgatok-e időjárás-jelentést.

A szomszéd ház ablakán meglebbent a függöny. Biztosan a román ápolónő leskelődött. Az öregember hónapok óta nem hagyta el az ágyat, tátott szájából állára csorgott a nyál. A gyerekei már most az örökségen marakodnak, csak a román ápolónőben van némi emberség, mondta Apika. Amikor előrehajtotta fejét, megbillent alatta a hokedli. Néztem az üvegen lassan lecsúszó latyakot, és arra gondoltam, hogy nem lehet örökké csalni.

A városban kortalan nők jártak az utcán, vidéken mindenki megöregedett harmincévesen. Valószerűtlenül megvastagodott lábikrájuk feszesen fénylett, szekrényeikből a melegítőnadrágok kiszorították a szoknyákat. Ha hátravetett fejjel felnevettek, látni lehetett rossz fogaikat. Az utca minden második házában haldoklott valaki.

Azért jártam vidékre karácsonyozni, hogy megússzam az ünneppel járó nagyvárosi stresszt. Barátnőim értetlenül fogadták, hogy sosem vendégelem meg őket, inkább a zsíros étel okozta gyomorgörcsöket választom. A *Szex és New Yorkon* nőttek fel, elvetélt gyerekeikről tárgyként beszéltek, az élőket szájon csókolták. Nem mentem bele pitiáner csatározásokba, mert féltem, hogy a nagy háborúkra nem marad erőm.

Cuppogott a töltött káposzta, amikor Klárika néni megkeverte. Láttam magam előtt kamasz unokáját, ahogy tejfölt locsol tányérjába. Apika biztosan most sem mulasztja el megjegyezni, hogy tejfölt eszik káposztával. Hagyd békén azt a gyereket, szól rá Klárika néni megjátszott haraggal. Megbillen a műanyag pohár, amikor unokája beleteszi a maszatos nyelű kanalat.

Durvára kellene aprítani egy kis diót, tolta elém Klárika néni a nejlonzacskót. Az összekaristolt vágódeszkába beivódott a húslé, a diódarabok szétpattogtak. Bűntudatosan sepertem őket markomba. Ne csináljak egy kis halászlevet kérdezte Klárika néni. Apika legyintett, és fekete vonalak hálózta kezével a zsírcseppekbe tenyerelt. Minek, nem eszi senki, mondta.

Apika férfias dolognak tartotta a halászléevést. Annyi erős paprikát karikázott bele, hogy kanalazás közben könnyezett a szeme, és foltokban kivörösödött az arca. Mint augusztusban, amikor kijött a szénanáthája. Restellte, hogy bőre féltenyérnyi fehér flekkekben hámlik. A kövér patikus ajánlotta orvosságok nem segítettek rajta, csak a népi gyógymódok.

Türelmetlenül kivette kezemből a kést. Nem úgy kell, mondta. Vállával felkaromhoz ért, ahogy odébb tolt. Meglepett, mekkora megkönnyebbülést jelent megszabadulni lesújtó tekintetétől. Ha nagy ritkán segítséget kértem tőle, éreztette, hogy nem vagyok méltó az áldozatra.

Veled nem lehet együtt élni, mondogatta, ha haragudott. Amikor a kanapén a híradót nézte, és óvatlanul hasába könyököltem, akkorát húzott fenekemre, hogy percekig vibrált a gerincoszlopom. Veled nem lehet együtt élni, mondta. Rettegtem, hogy egyszer kiderül az igazság.

Barátnőim szerint ez kimerítette a verbális bántalmazás fogalmát. Megvontam a vállam. Ők már attól sértve érezték magukat, ha a közösségi média reklámsávjában fogyókúrás termékeket vagy öregedésgátló szereket ajánlottak nekik. Egyiket azért sajnáltam, mert képtelen beismerni a nők iránti vonzalmát, másikat azért, mert nem lettünk sógornők. Nem neheztelek, mondta, és úgy nézett, mintha neheztelne.

Amikor még rendszeresen jártam hozzájuk, Klárika néni megkérdezte, szeretnek-e ott engem. Nem értettem, miért gondolja, hogy valahol nem szeretnek. A vőlegényem anyjának vett cserepes kaktuszra apró mikulássapkát húztam és nagy vattaszakállat ragasztottam. Az apjának ajándékozott jófajta whisky szögletes üvege évekig porosodott a hűtőn. Amikor a gép beindult, az aranybarna folyadék finoman megremegett. Klárika néni zavaros szemfehérjében úgy úszott szürke írisze, mint egy ködben eltévedt hajó.

Sejtettem, hogy Klárika néni azért haragszik, mert a jegyességből nem lett házasság. Sem ebből, sem a másikból. Szakítás után kerek lencséjű napszemüvegem volt vőlegényemnél maradt. Bosszúból megtartottam angol nyelvű regényeit.

Klárika néni élt-halt a ceremoniális eseményekért. Unokái keresztelőjének hatalmas feneket kerített, diplomaosztómon elsírta magát. Apika szemében ott ült a gyanakvás, míg Klárika néni ölelésében hangosan ropogott a piros kardvirágok lédús szára. Az óriási csokor kifordult könyök-

hajlatomból, amikor átvágtunk a hideg márvánnyal burkolt aulán. Barátnőim fehér blúzát foltokban sárgára színezte a virágpor.

Apika már akkor gyanakodott, amikor nehezen tanultam meg a mutatós óra leolvasását, a cipőkötést és a késsel-villával étkezést. Általános iskolás koromban középszerűnek nevezett, gimnáziumban azzal fenyegetett, hogy itt a legjobbak között kell helytállnom. Egyetemi felvételi engedélyemmel boldog-boldogtalannak eldicsekedett a hátam mögött. Így mutatja ki, hogy büszke rád, próbált megbékíteni Klárika néni.

Apika hangosan káromkodott a nagyszobában, majd elém dobta a konyhaasztalra az összegubancolódott színes izzósort. Megyek, befaragom a fát, mondta. Klárika néni lányáékat vacsorára vártuk. A kis Klári megírta e-mailben, bólogatott Klárika néni a gőzben. Az osztott ablaküvegről lecsordult és a párkányon álló kukoricavirágra csepegett a pára.

Klárika néni lelkesen használta a modern technikát, Apika mereven elzárkózott. Senki sem tudta olyan megvetéssel kiejteni a számítógép szót, mint ő. Angol szavakat egyáltalán nem vett szájára, addig ö-zött, amíg valamelyikünk ki nem mondta helyette. Csodáltam, hogy mindig tudjuk, mire gondol.

Előléptetésem óta úgy tett, mintha elismerne. Láttam a szemén, hogy nem tudom megvezetni. Megesett rajta a szívem, kérdéseire semmitmondó válaszokat adtam. Nem vallottam be, hogy minden megfázásra azt hiszem, ez már a rák. Keresztbevetette lábát az öreg vaspadon a lugas alatt, és megpaskolta térdét. Vállára fehér korpa pergett.

Nem jó sikeresnek lenni, mondták barátnőim. A sikeres ember ellustul, és hajlamos lesz a rossz teljesítményre. Érintetlen sörük alját zöldesre színezte a tükröződő alátét, poharuk falára vékony csíkban rászáradt a hab. Gyanítottam, hogy kibeszélnek a hátam mögött.

Az izzók tüskés foglalata megszúrta ujjamat, Apika fújtatva cincálta be a kertben nevelt fenyőfát. A tűlevelek a küszöbre szóródtak, a régi lábtörlőről a sárga plafonra meredtek. Klárika néni kiszaladt a kis seprűért. Tudtam, hogy titokban elszív egy cigarettát a kamra mögött, és a csikket a kiapadt kútba dobja. A padlásfeljáró lépcsőfokain ferdén ült a hó.

A kibogozott izzósort könyökömre tekertem, panaszosan recsegett a parketta talpam alatt. A nagyszobában Apika kelletlenül aggatta a színes gömböket a fenyőfára. Amikor megpillantott, láthatóan megkönnyebbült. Én ehhez nem értek, nyomta kezembe a papírdobozt. Lealacsonyítónak találta a női munkát. A díszekről lepotyogó csillámpor megült a doboz sarkaiban. Mi ketten tudtuk, csak idő kérdése, hogy leleplezzenek.

A szobába bekúszott a mézes krémes és a káposzta illata, hallottam a beszélgetés foszlányait. Apika csörömpölve kavargatta fekete kávéját, a kanállal időnként megkocogtatta a csésze alját. Amikor benéztem a szekrény mögé és a kanapé alá, úgy tettem, mintha egy elgurult gömböt keresnék. A barátnőimnek ajándékozott, értéktelen karácsonyfadíszekre gondoltam.

Öt órakor Klárika néni átszaladt egy tál kocsonyával a szomszédba. Minek viszed, az öreg már nem eszik semmit, a román ápolónő fogja felzabálni, dohogott Apika. Klárika néni kilöttyintette a felmosóvizet az udvarra, és elővette a kamrából az IKEA-s vendégpapucsokat. Orruk kibolyhosodott, talpukról leszakadoztak a gumipöttyök. Manapság nehezen halnak az öregek, mondta.

Kis Kláriék zajosan érkeztek, sáros lábnyomaik ott maradtak a járólapokon. A felfordulásban senki sem tudta számon tartani, kit puszilt már meg. Apika ölelésre tárta karját, válláról könyökhajlatába pergett a korpa. Ha ilyenkor elnézte az ember, elhitte, hogy a világban minden rendben van.

Kis Klári nagyobbik lánya levágta és a szalvétán halomba rakta a kenyérhéjat, fia tányérjában tejfölben tocsogott a töltött káposzta. Senki sem tette szóvá, hogy kemény maradt a rizs. Tudtam, hogy Klárika néni a mosogató előtt felcsipegeti a mócsingot és a porcogókat a kistányérról. Arcát égnek fordítja, és ingerlő lassúsággal szájába ereszti a falatokat. Ilyenkor kiéhezett óriáskígyóra hasonlított.

Apika minden nyelés után megköszörülte a torkát. Amikor letette az evőeszközt, megbillent alatta a hokedli. Az évek során fogában a lyuk kráterré mélyült, nyelvével piszkálta ki az ételmaradékot. Anyányi lány, mondta rám egyszer. Nem vártam tőle megértést.

Kis Klári utánam jött a fürdőszobába. Mondhatok valamit, kérdezte. A tükör előtt szemránckrémet kent magára, míg én elborzadva néztem a szappanlerakódást a mosdókagyló szélén és a barna ürülékpettyeket a vécédeszka alatt. Biztosra vettem, hogy Klárika néni órákig görnyed egy fogkefével vagy fülpiszkálóval minden elérhetetlen rés előtt.

De hideg a kezed, kiáltott fel kis Klári. Észre sem vettem, hogy egymáshoz értünk. Váratlanul eszembe jutott, hogy kamaszkorunkban megfogta a mellem. Hetekig azt álmodtam, hogy benyúl bugyimba. A legokosabb, amit tehet az ember, ha felköti magát, mondtam.

Sokat tűnődtem, miért van szükségem rá. Talán mert elég tudatlan volt ahhoz, hogy mindenről biztosat mondjon. Nem hajtotta túl a népszerű pszichológiát, a reformtáplálkozást és a politikai korrektséget. Barátnőim saját kétségeimet és bizonytalanságaimat visszhangozták, de kis Klári egészségesen hétköznapi volt.

Sejtettem, hogy azok közé tartozom, akikből elege van. Csak most vettem észre, hogy kancsal. Mondhatok valamit, kérdezte. Idegesített, hogy rosszul kente el a krémet, orrnyergén és alsó szemhéjának puha bőrén fehér csíkok maradtak. Téged egyetlen férfi sem fog elviselni, mondta Apika.

Bezárkóztam nagyanyám hideg szobájába. Olyan érzés volt ágyában, mintha sírjában feküdnék. Emlékszem, nagyanyám a végén már összekeverte a nevünket. Képtelen voltam megbocsátani, hogy mindig Klárinak szólít. Nem direkt csinálja, mondogattam magamnak.

Elképzeltem, ahogy kis Kláriék szeretkeznek. Ez jó volt, súgja kis Klári a férje fülébe, amikor jóleső kimerültséggel kinyújtóznak. Nem tudom, miért izgatott fel a gondolat. A fűtőtest az ablak alatt erőtlenül pattogott, de nem tudta kiűzni a falakból a nyirkosságot, a szőnyegből a penészszagot. Arra gondoltam, hogy Apikának mindenben igaza van.

KALÁSZ ISTVÁN

Homályban, hegyen

A hegyre fel, Rötelstein falu mellett. A felesége akarta, hogy menjenek kirándulni, ott vannak igazi hegyek, az Alpok, lehet túrázni, felmegyünk a hegyre, mondta a felesége, messze fogunk látni, közelebb leszünk az éghez, na? És őszintén beszélgetünk majd.

A férfi utálta a természetet, utált minden sportot, de a felesége mégis egyre és egyre mondta, este meg reggel, hogy menjenek, huszonöt éve házasok, jóban-rosszban együtt; olajradiátorral, albérletben kezdtük, emlékszel az első autónkra? Ma meg teraszunk van, terepjárónk, te designer szemüveget hordasz, a kertben arany van elásva, menjünk. Kérlek. A nő rendelt szobát reggelivel, vacsorával, szaunával, a férfi mondta, jó, rendben, nem voltak már két éve sehol, legyen, szeretlek, hogyne.

És mentek, autópálya, szótlanság, mindent tudunk, minek beszélni… csönd, közeledtek a hegyek, keskeny, kanyargós út vitt fel, nagy, sárga épület a panzió, zsalugáteres ablakok, vörös képű osztrák szállodás, magyar pincér, lengyel takarítónő, a férfi hallgatott, a nő állt az erkélyen, milyen szép, oda fogunk felmenni, és mutatott a hegyre.

Másnap hajnalban indultak. Bottal, sapkával, bakanccsal. Elöl a férfi, a nő hozott vizet, ennivalót, mentek felfelé a keskeny ösvényen, valami ragadozómadár keringett a magasban, sas, sólyom, a fene tudja, mi ez, mondta a férfi. Elmaradtak a házak, az út meredeken emelkedett, a nőnél volt a térkép, mentek, kapaszkodtak, sólyom vagy mi repült a völgy fölött, a levegő egyre hidegebb lett. A férfi zihált, nem szólt, a nő némán jött mögötte. Aztán elágazáshoz értek, a nő mondta, hogy balra menjenek, az volt a keskenyebb út. Biztos? Kérdezte a férfi, a nő nevetett, és azt mondta, hogy bízzon benne. Igen, a férfinak feltűnt ez a „*Bízz bennem*”. Így még soha nem mondta a felesége.

És mentek tovább, az ösvény kanyarodott, néha el is tűnt, fölöttük magasodott a hegy, a férfi kapaszkodott, a kurva életbe, ez itt veszélyes, drágám, és… a nő vihogott, mondta, akkor pihenjenek. Nekidőltek a sziklának, alattuk sötét mélység volt, hová jutunk, kérdezte a férfi, közben lopva nézte a feleségét. Hogy milyen ráncos a homloka, és ősz sávok voltak a hajában. A nő azt mondta, hogy fel. Az önmegismerés csúcsához. Oda tartanak. És miért nézel így, kérdezte a férfit, már nem vagyok szép? A férfi arra gondolt, hogy a nő azt mondta, őszintén fognak beszélni. Itt. Fent. A szemközti hegyen csillogott a hó, a nő várt, szép itt, mondta a férfi, jó, hogy eljöttünk. *Csak a szerelem adhat értelmet annak, akinek nincs semmije,* mondta a nő. A férfi nevetett, mi ez a baromság, kérdezte. Coelho, mondta a nő, akit utálsz, de ma még fogok tőle idézni, te meg kopaszodsz. De úgy is mondhatnám, hogy az okos homlokodról visszavonult a hajad. Menjünk…

A férfi arra gondolt, hogy ez szörnyű. Hogy itt hörög ezen a hegyen, aminek a nevét sem tudja. A bakancs töri a lábát, az ösvény keskeny, veszélyes, mindenféle növény szúr a kövek között, és ő alig kap levegőt. Huszonöt éve él ezzel a nővel, és most derül ki, hogy ez a nő tudja a növények nevét, még azt is tudja, hogy a felhők formája mit jelent, és ez a nő most azt mondja itt, hogy neki nincs haja. Ez borzasztó. De ment tovább. Lefelé nem erre jövünk, mondta a felesége, a másik, a gyorsabb úton. Szeretsz? Kérdezte a nő. A férfi figyelte a ragadozómadarat, keringett, lebegett, tényleg, mi lehet? Keselyű? Szeretsz, kérdezte megint a felesége a háta mögött. Az ott keselyű? Kérdezett vissza a férfi, te úgyis mindent tudsz. A nő nem szólt, a férfi haladt tovább, ugye, kérdezte megint a nő, azért volt olyan idő, hogy szerettél? Igaz? A férfi nevetett, *a szerelmes ember szerelme tárgyának birtoklására törekszik, lelke fölött föltétlen hatalomra vágyik, azt kívánja, hogy szerelmének tárgya csak őt szeresse, blabla,* ezt meg Nietzsche mondta, valahogy így írta, és szép itt. Messze látni. Mondta a férfi. A nő mosolygott, kérsz vizet? A férfi felé tartotta a kulacsot. A férfi nézte a feleségét, a huszonöt év alatt volt kölcsön, betegség, autóbaleset, jött a szülők halála, temetés, műtét, munkahelyről kirúgás… és most itt áll ezzel a nővel a hegyen, a keskeny ösvényen, a nő meg erőszakos, kérdez, ott lent a panzió, az autója, az ágy, nincs semmi baj, semmi. És mégis. Valami baj van, ha a nő őszintén akar beszélni. Miért akarja itt és most? A nő mosolygott, iszol vizet? Nem kérek, felelt a férfi a feleségét fürkészve. Az arcát figyelte, és persze, hogy szeretlek, mondta végül.

Aztán mentek, kapaszkodtak az ösvényen tovább. Elöl a férfi, mögötte a nő. *Ha magasra törtök, járjatok a magatok lábán! Ne vitessétek magatokat föl, ne üljetek idegen vállakra és fejekre!* Ez illik ide, nevetett a férfi, most te jössz, hátha van még „brazilos koeljo” idézeted. A nő azt mondta, van, ő készült erre az útra, *a hűség gyöngyszem a homokszemek között, amit csak az lát meg, aki valóban érti, hogy mit jelent.* Így mondta a nő, a férfi meg röhögött. Gyöngyszem, hát persze. Mondott volna még ezt-azt, de nem. Inkább a mélybe dobott egy követ. A levegő melegebb lett, az út porosabb, szélesebb. Egymás mellett mentek. A sápadt, sima kőfal tövében, a fekete szakadék mellett. A ragadozómadár eltűnt az égről, maradtak a felhők… örülök, hogy eljöttél velem erre az útra, mondta a nő. A férfi vigyorgott, édesem, veled bárhová ezen a világon. Két hét múlva leszünk huszonöt éve házasok, mondta a nő, és… te el akarsz hagyni. Miért? A férfi ekkor megértette, hogy a nő mindent tud. Kutattál a dolgaimban? Kérdezte erőtlenül. Miért, nézett rá a nő, jobb az a lány, mint én?

Hány éves?

Harminc.

Miért viselkedsz így?

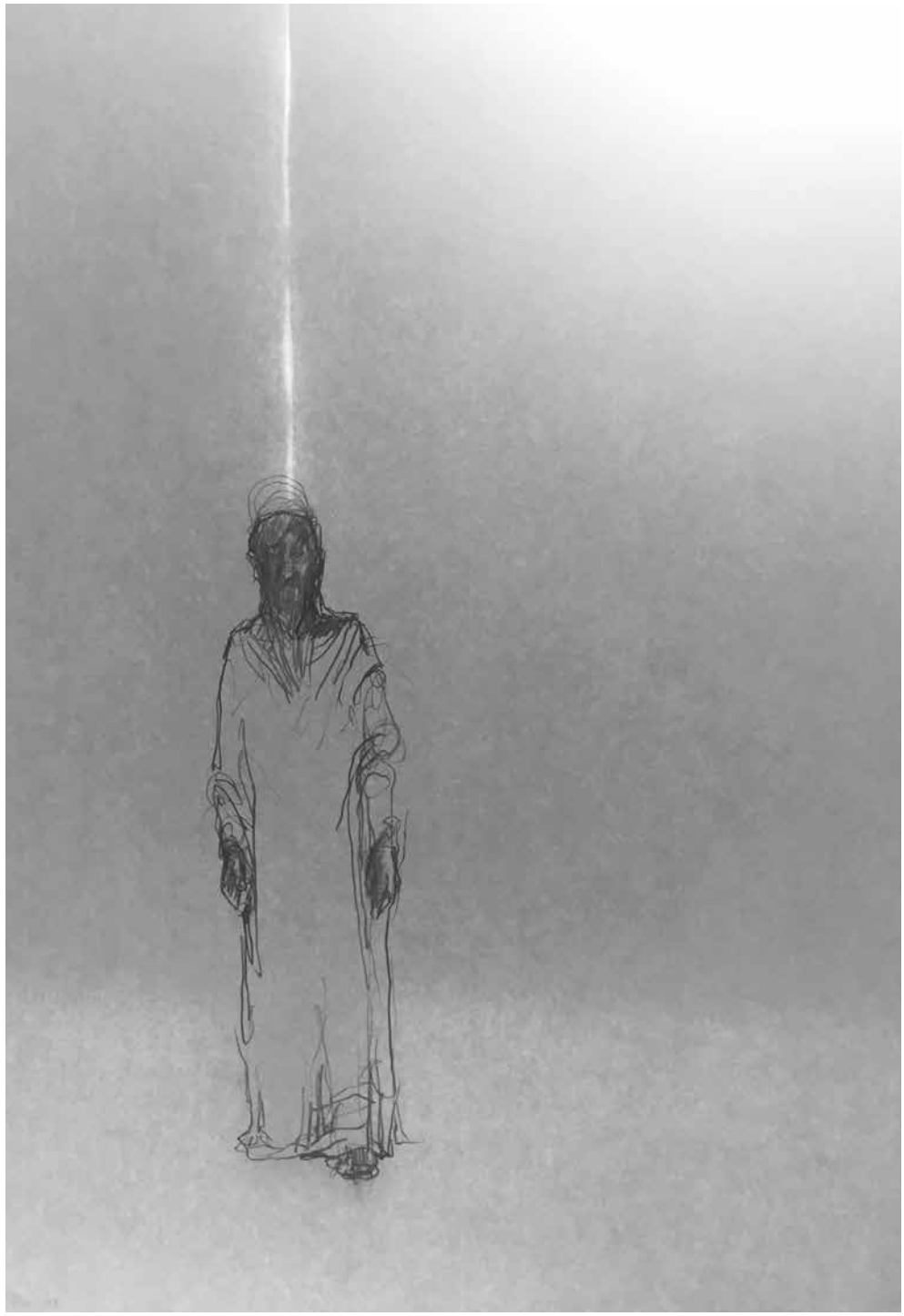

Szeretem.
Meg fog unni.
És?
Várjak, amíg rád nem un? Kérsz vizet?
Igen.
Néha elég egy erősebb szemüveg is, hogy a szerelmest meggyógyítsa…
Ez is Coelho?
Nem, ez a te Nietzschédtől van.

Mentek tovább, az ösvény meredek lett, keskeny, a nő dúdolt valamit, a férfi meg azt érezte, hogy kimerült. Forduljunk vissza, mondta a nőnek. A nő azt felelte, a térkép szerint hamarosan jön egy pihenő. Paddal, kilátással, utána van még egy rövid szakasz, aztán fent vannak, és onnan, a kereszttől levezet egy széles, biztonságos út, nem érdemes visszafordulni. A férfi azt mondta, le kell ülnie, nincs benne erő. A nő csak nézte, mondta, hogy bírja ki, van fent pad, ott biztonságos, a nap odasüt, meleg van, menjenek, ott majd esznek is, hozott szendvicset, nincs már messze. Majd ő megy elöl, mondta. Így kapaszkodtak tovább. A férfi szédült. Lassabban, kérlelte a nőt nevetve, nem vagyok ehhez szokva. A nő megállt, *az élet titka, hogyha elesel hétszer, állj fel nyolcszor,* ezt az én drága Coelhóm mondta, gyere, nincs messze, két kanyar, aztán pihenhetsz. És ment tovább. A férfi lassan követte.

Aztán felértek. Ültek a padon. Hegyek álltak körbe, egy tó sötétlett a mélyben. Az ott Ördög tó, mondta a nő, állítólag mély. És hideg. Sokan belefulladtak. A férfi hallgatott, a szédülés enyhült, de az ujjai remegtek. Egyszer én is megcsaltalak, mondta a nő, úgy tíz éve történt. A férfi hallgatott. Add ide a szemüveged, nevetett a nő, megtisztítom, és jobban látsz. A férfi levette, a világ homályos lett, a nő elvette a szemüveget, a hegyek fehér foltok lettek, mondta, hogy elő kell keresnie a törlőkendőt, a hátizsákban van, a nő felállt, a férfi maradt a padon, szemben a nagy homállyal. Csönd lett. Csönd. Akarod tudni, kivel voltam ágyban? Kérdezte hirtelen a nő. A háta mögül. Add vissza a szemüvegemet, szólt a férfi, mire jó ez? A nő nevetett, mondta, hogy nem is csalta meg a férjét senkivel, de szeretné tudni végre, hogy a férje, akivel együtt él, együtt kel, fekszik, mi a fenének kezdett ki egy harmincéves kurvával. A férfi ismét kérte a szemüvegét, a nő erre elé állt, nézd csak, repül a szemüveged a mélybe. És a férfi a homályon át látta, hogy a nő ledobott valamit. A zsebéhez nyúlt, a nő mondta, ne keresse a pótszemüvegét, reggel kivette, ott van a szállodában az asztalon. A telefont sem hozták. Semmit. Itt vannak ketten a hegyen. *Akár a legmagasabb hegy tetejére, akár a tenger mélyére megyünk, mindig bíznunk kell a kézben, amely vezet.* Ezt is Coelho írta, mondta a nő, itt áll ezen a papírkán, készültem az útra. Látod, a nő nevetett, ja… nem látod. Nincs szemüveged. A férfi erre azt mondta, ez az egész túra, az igazság játék itt a hegyen, ez maga az instant Coelho. Szánalmas. Sekélyes. És tényleg eltávolodtak egymástól. És mondta, hogy a nő csak eddig jutott az életben, és már semmi közük egymáshoz. Coelho versus nyietcsevő. És most? A férfi felállt, üvölteni kezdett, hogy tessék, közben ment előre, tessék, már látom, itt a perem. Jó dolog lezuhanni erről a szikláról. Száz méter. Lefelé. És megállt. A nő hallgatott, a férfi állt, az ember csinál mindenfélét, és azt hiszi, senki sem sejti, ez ostobaság, mondta. A nő hallgatott, végül azt suttogta, hogy ő végig hűséges volt, ő szereti a férfit. És ennyi év után, miért? Éppen most kellett ezzel a nővel? Nincs második esély. Aztán megfogta a férfi kezét, visszavezette a padhoz. Hogy üljön le. Aztán mondta, hogy hónapok óta tervezte ezt. És a férfi észre sem vette, hogy ő…

Aztán ültek. Egymás mellett.

Majd megszólalt a nő, hogy tényleg ledobta a szemüveget, könnyű út nincsen, azt csak úgy kitalálta, most mennek tovább, megkerülik a sziklát, az északi oldalon nehéz lesz lefelé, de majd ő vezeti. A férfi nevetett, ha a nő arra vár, hogy bocsánatot kérjen, nem fogja megtenni, akkor odalesz az ereje. A nő nem értette. Így megyek le veled, mondta a férfi. Érted? Tettem, amit. Érted? A nő nézte a hegyet, az eget, megint itt vannak a saskeselyűk, mondta végül, de most már ketten vitorláznak, köröznek. Menjünk. A férfi felállt. Mielőtt elindulnak, iszik vizet, mondta. És még hozzátette, hogy jobban szerette, amikor a felesége hosszan viselte a haját. Aztán állt, hunyorgott, várta, mi lesz.

HÁRS GYÖRGY PÉTER

Carl Gustav Jung magyarországi fogadtatása[1]

Jungtalanítva. Ha föltesszük azt a kérdést, hogy miért nem kellett oly sokáig Jung a magyar pszichoanalitikusoknak és az analízis iránt érdeklődőknek – félretéve most Freud és Ferenczi szerepét a magyar pszichoanalízis jungtalanításában[2] –, éppúgy nem elégedhetünk meg Harmat Pál válaszával sem, amelyben racionalizmus és irracionalizmus ellentétére hivatkozik, mint ahogyan el kell fogadnunk Harmat kritikáját, hogy Jung nem-zsidó származásának elutasítása sem elégséges magyarázat.[3]

Nézzük meg mindkét állítás tényalapjait! Az irracionalizmus, a miszticizmus, az okkult éppúgy vonzotta Freudot és Ferenczit is – nem beszélve sok más, „freudi" és „egyéb" analitikusról –, mint Jungot. Silberer könyveket szentel a misztikának és az alkímiának[4], Freud és Ferenczi jósnőkhöz járkál[5], sőt, Ferenczi maga kísérletezik a gondolatátvitellel is[6], Róheim különféle hiedelmekkel és babonákkal foglalkozik[7], Brachfeld tenyérből jósol.[8] Lehet, persze, erre mondani azt, hogy a freudisták racionálisan álltak hozzá az irracionálishoz, hogy értelmét keresték az érthetetlennek vagy a (látszólag) értelmetlennek. De hát ugyanezt tette Jung is – igaz, más utakat járva. Azt el vagy inkább be kell ismerni, hogy stílusa – a legtöbb pszichoanalitikuséval összehasonlítva – enyhén szólva „irodalmi", sokak szerint sokszor zavaros és homályos. De mit mondjunk akkor például Lacanról, aki nemcsak, hogy alig fordítható, de sokszor sokértelmű, ha nem érthetetlen – még a francia anyanyelvűek szerint is –, vagy legalábbis talányos.

A másik, Harmat által is kétségbevont érv, hogy Jung nem volt zsidó. Ez így, önmagában értelmetlen. Nem volt zsidó például Oscar Pfister evangélikus lelkész[9], Georg Groddeck[10] vagy éppen Almásy Endre[11], a zsidótörvények után a magyar egyesület elnöke. Föl lehetne még hozni érvként Jung antiszemitizmusát, rasszizmusát. Tagadhatatlan, hogy Jungban – néha betegesen – élénk volt az árja-germán öntudat. A Sabina Spielreinnel való levelezéséből és Spielrein naplójából[12] is kiderül, hogy önmagát Goethe törvénytelen leszármazottjának tartotta, gyermeküket Siegfridnek kívánta elnevezni stb., stb.[13] Az is igaz, hogy svájci létére sem tagadta meg az együttműködést a német pszichológiával Hitler idején[14], s például 1934-ben ilyesmiket is leírt: „Az árja tudatalattinak nagyobb a potenciálja, mint a zsidónak, ez a barbárságtól még teljesen el nem szakadt fiatalság előnye és hátránya. Véleményem szerint az egész korábbi orvosi pszichológia nagy hátránya volt, hogy különbség nélkül alkalmazott keresztényekre, germánokra és szlávokra olyan zsidó kategóriákat, amelyek még az összes zsidóra sem illettek. Ezzel az orvosi pszichológia a germán nép legértékesebb kincsét – a lélek alkotóan prófétikus mélységét – gyerekesen banális posvánnyá magyarázta […]." (Jung, 1934a, id. Harmat, 1994, 389.[15]) Mindezek a kijelentések és Jung vitatható szerepvállalása azonban már a 30-as évek adatai. Nem magyarázhatják visszafelé a közömbösséget, sem az elutasítást, amit hazánkban (is) megkapott. Legalábbis a haladó, liberális értelmiség részéről.

Én úgy vélem, két, egymással összefüggő jelenség szorította ki Jungot az 1900-as évek első évtizedeinek Magyarországáról. Az kétségtelen, hogy Ferenczi bírálata, egyértelmű állásfoglalása Junggal szemben és Freud mellett 1913-ban, tehát a magyar egyesület megalakulásának évében, hosszú időkre megszabta a viszonyulást. Ha valaki pszichoanalitikus akart lenni, vagy pszichoanalízissel kívánt foglalkozni, akkor be kellett állnia a sorba, ha érvényesülni is akart. Szintén Ferenczihez kötődik a magyar pszichoanalízis egyik jellegzetességének kialakítása: a politikai, társadalomtudományi, szociális és szociológiai elkötelezettség. A kapcsolatok a Galilei Körrel, a *Huszadik Század*dal. Ebbe a képbe Jung nem fért bele. És ezzel függ össze a pszichoanalízis „illetékességének" területi fölosztása is. Adler és Stekel megtalálták nálunk is a maguk híveit, sőt, híveik táborát. A húszas években megalakult Máday István[16] vezetésével a Magyar Individuálpszichológiai Egyesület (1927), ezt megelőzően Feldmann Sándor, kizárva a pszichoanalitikus egyesületből, megalakította már a stekelista egyesületet (1924), ami később még ketté is osztódott.[17] Az egyesületek által elfoglalt területek vagy diszciplínák kimondva-kimondatlanul körvonalazódni kezdtek. Az adleristák a nevelés, a pedagógia, az oktatás kérdéseivel foglalkoztak elsősorban, tagjaik is részben ezekről a területekről indultak el – és nem is nevezték magukat analitikusoknak. A stekelisták – ragaszkodva ahhoz, hogy tagjaik orvos képzettségűek legyenek – a gyógyítással és annak technikájával foglalkoztak; emellett, akárcsak adlerista „kollégáik", hittek a pszichoanalízis társadalom-megváltoztató erejében. A freudisták egyrészt továbbra is vallották, amit Ignotus hangoztatott, hogy a pszichoanalízis „új embernézet"[18] s ebben a szellemben fejtették ki tevékenységüket. Jung két „specialitása" is – az elmebetegek, skizofrének gyógyítása és az emberi psziché ősrétegeinek változhatatlansága – kilógott ebből a programból. A magyar analitikusok, voltak akár freudisták, stekelisták vagy adleristák, flörtöltek a marxizmussal, voltak közöttük freudomarxisták, de mindannyian hittek az ember és a társadalom megváltoztathatóságában a pszichoanalízis eszközeivel. Még akik a pszichózisokkal foglalkoztak is, mint Hollós István[19], azok sem Jung felé fordultak, hanem – akaratlanul is – az antipszichiátriát előlegezték meg sajátos társadalomszemléletükkel. Akik pedig az emberiség közös örökségét kutatták, mint Róheim Géza, azok éppen az örökség nem kódolt és nem

azonos vonásaira koncentráltak. Jungnak egészen egyszerűen nem maradt hely a korabeli magyar pszichoanalízisben. Kivételt talán csak Szondi Lipót jelent.[20] Ő megpróbálta önmagát, illetve elméletét elhelyezni Freud és Jung közé. Mint köztudott, Szondinak kapóra jött a kollektív tudattalan elmélete, így hídként építhette be a maga családi tudattalanját az egyéni tudattalan és az emberiség közös tudattalan tudása közé.

Mindez persze tűnhet túlságosan elméletinek és a pszichoanalízis belügyének. Ezért érdemes vetni egy pillantást arra, hogy mennyire és hogyan volt – vagy éppen nem volt – ez idő tájt Jung jelen Magyarországon a mérvadó és irányadónak számító folyóiratokban.[21] Tehát most a „haladó"[22] értelmiség gondolatformáló orgánumairól lesz szó a továbbiakban.

Világnézet – írta Ferenczi Jung-kritikája elején[23]. Jung is kétségtelenül új „embernézetet" teremtett, és ezzel meghatározta, kijelölte – Magyarországon is – recepciójának körvonalait és határait. Most sem a napilapokkal, sem a szaklapokkal (Pszichológiai Szemle és egyéb, akadémiai-bölcsészeti kiadványok), sem pedig Jung pogány és keresztyén befogadásával nem foglalkozom. Majd később. Itt most azokról a megjelenítéseiről szólok, amelyek a részben a liberális (baloldali?) folyóiratokat és általában a haladó magyar értelmiség hozzáállását érintik.

A *Nyugat*ban például annak egész fönnállása alatt nem jelent meg sem jungiánus írás, és nem is írt senki sem Jungról, sem pedig az analitikus pszichológiáról.

A *Huszadik Század*ban tizenkilenc év alatt (1900–1919) összesen háromszor fordul elő Jung neve, 1911-ben, 1914-ben és 1916-ban. Két-három évenként egyszer tehát… Hogy nem is tudtak volna róla? Hogy ne ismerték volna munkásságát? Ez éppúgy nem valószínű, mint ahogyan a *Nyugat* esetében sem az.

1911-ben Hárnik[24] a „nagy emberekről" értekezik a folyóirat hasábjain. Ugyanazt az évet írjuk, amikor Ferenczi szerint Décsi[25] Jungot a „pszichológia atyjának" nevezte[26], ebben az írásban viszont Jung nemhogy nem mint „nagy ember", de csupán mellékes hivatkozásként szerepel: „Ezt a folyamatot úgy kell magyaráznunk, hogy ezek az indulattelt képzetkomplexumok (emlékek), melyeket Jung szavával egyszerűen komplexumoknak szoktunk nevezni, a tudatból fájdalmasságuk folytán erőszakosan kitolatván, a hozzájuk fűződő indulatoktól megfosztatnak s ezek a leszakadt indulatok már most tudatos lelki úton nem érvényesülhetvén, »testileg« élik ki magukat: áttevődnek, »konvertálódnak« kóros tünetekké." (Hárnik, 1911, 177.)

Nem jut Jungnak előkelőbb hely Varjas Sándor[27] cikkeiben sem. Akár lábjegyzetek is lehetnének a következő megjegyzések. Az első mégis különösképpen érdekes, mert éppen a *Totem és tabu*ról írott recenzióban szerepel – minden értékítélet nélkül! „Freud professzor e műve [a *Totem és tabu* – H. Gy. P.] *Imago* c. folyóiratának 1912/13. évfolyamából való különlenyomat. A szerző szavai szerint a pszichoanalízis eredményeinek a néplélektan problémáira való alkalmazása. A módszer individuálpszichológiai, szemben Jung zürichi egy. magántanár módszerével, aki Freud tanítványai közt, mint első, megfordítva a néplélektan eredményeit akarja hasznosítani az egyéni pszichológiában." (Varjas, 1914, 691–692 – Varjas kiemelése.) Lehet, sőt valószínű, Varjas nem ismerte a személyes előzményeket – Ferenczi bírálatát Jung könyvéről viszont már olvashatta. 1916-ban viszont már élesen elítéli Jungot: „nekem volt ez az érzésem, amikor Jung amerikai előadásait olvastam, ő ott a libidót azonosítja valami laza energetikai princípiummal és a pszichológia világosságába a metafizika homályosságát viszi be."[28] (Varjas, 1916, 250.)

A *Századunk* (1926–1939), a *Huszadik Század* méltó sarja, hat alkalommal hozza Jung nevét. Ne tévesszen meg bennünket, hogy ez „csak" tizenhárom év. 1927-ben kétszer „szerepel". Mindkétszer egy hosszas felsorolás részeként. Egyszer a Keyserling házasságról írott könyvéről[29] szóló beszámolóban, mint „korunk reprezentatív egyénisége": „A könyv valóban korunk reprezentatív egyéniségeinek egész sorát szólaltatja meg. Munkatársai között találunk írókat, mégpedig nem kisebb nevűeket, mint Tagore, Thomas Mann, Jákob Wassermann, pszichiátereket és pszichoanalitikusokat (Kretschmer, Jung, Alfréd Adler, stb.), ethnológusokat (Wilhelm, Frobenius, Nieuwenhuis), találkozunk Paul Ernst és Havelock Ellis nevével, szóhoz jut egy katolikus pap (Josef Bernhardt), egy rabbinus (Leo Baeck), sőt egy német buddhista is (Dahlke)." (Farkas, 1927, 248.) Na, jó. Ehhez hasonló értékelő besorolás vissza fog még térni tíz évvel később is, egy másik cikkben. Ebben az évben azonban Jung neve meglepő kontextusban jelenik meg még. „Nagy József, a pécsi egyetem filozófia-tanára, A polgárság és a modern világfelfogás összefüggéséről a modern szellemtudomány szempontjai és elvei alapján Max Weber, Scheler, Spranger, Jung kutatásai nyomán 25 oldalon igen finom szerkezetű és kidolgozású kultúrtörténeti essayt ad, melyben a gazdasági viszonyok determinációját sem hagyja figyelmen kívül." (M., 1927, 261.) A szerző a *Budapesti Szemle*ben megjelent Nagy József írásról beszél, *A polgárság és a modern világfelfogás* című̈ről. Ezt kénytelen vagyok lábjegyzetben hosszasabban idézni[30], mert talán az első olyan magyar nyelvű írás, ami Jung típustanát a történelemre és a filozófiára is alkalmazta – ahogyan majd Szerb Antal is teszi irodalomtörténeteiben (Szerb, 1934 és 1941). És Füst Milán – ha hihetünk neki, márpedig miért ne hinnénk éppen neki – Jungot megelőzve, 1909-ben alkalmaz egy ilyes tipológiát a művészekre (Füst, 1967). Nagy írása azért is jelentős, mert nem csupán rávetíti a történelemre Jung típustanát, de értékítéleteket is fűz a két típushoz. És az introvertált lelket kora polgárságával azonosítja. Nem túl hízelgően.

1928-ban maga Ferenczi említi meg Jungot a *Századunk* hasábjain. „Emlékezetükben lesznek még azok a Németországban és Svájcban történt próbálkozások, hogy a Bleuler–Jung-féle asszociációs kísérlet alapján, az ún. komplexum-jelek' (azaz: a reakció-idő feltűnő hosszúsága, vagy a reakció-szó különlegessége) segítségével állapítsák meg a gyanúsított bűnösségét

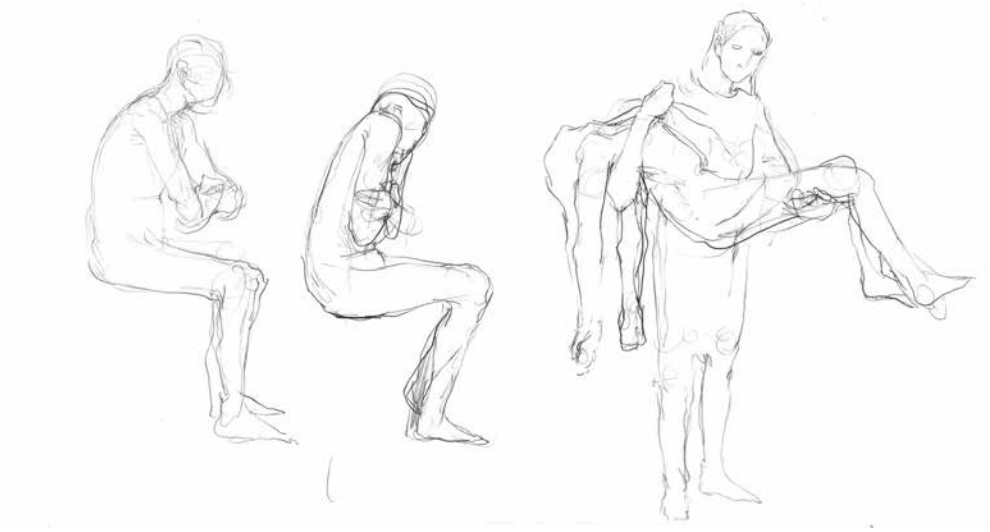

vagy ártatlanságát. Nyilván tudomásuk van arról is, hogy Freud elméleti kritikája ez eljárás gyakorlati alkalmazhatóságát nagyon kétségessé tette. Az ötödmásodperc-mutatóval végzett asszociációs kísérlet nem ad pontosabb tájékoztatást a vádlott lelki állapotáról, mint a rendes analitikus megfigyelés. A rajtaütésszerűség pedig, amely a kísérletben adva van, olyan eredményekre is vezethet, amelyek könnyen válnak bírósági tévedések forrásaivá. Például valaki, aki a tettről tud, de talán csak tanúja volt, az ilyen meglepetés hatása alatt a tettesség gyanúját vonhatja magára. Viszont csak ugyanezt a látszat-pontosságot emeli, ha az asszociációs kísérletet olyan készülék bekapcsolásával ellenőrzik, amely az ún. pszicho-galvanikus reflexgörbét jelzi." (Ferenczi, 1928, 273.) Ez annál is érdekesebb, mert valaha Ferenczi is a „stopperóra" híve volt. Igaz, akkor még Jung tisztelőjeként. Állítólag Ferenczi a jungi asszociációs kísérletek hatására – 1907-ben vagy 1908-ban – „vásárolt egy stopperórát, és attól kezdve senki sem menekülhetett előle. Bárkivel találkozott a budapesti kávéházakban – írókkal, költőkkel, festőkkel, a ruhatárossal, pincérekkel stb. –, alávetette az asszociációs módszernek." (Harmat, 1994. 35. – sajnos, Harmat nem jelöl meg forrást közléséhez.)[31]

1929, megint csak egy könyvismertetés: Oscar Schmitz *Darázsfészkek* című munkája kapcsán minősíti Jungot a cikkíró: „E téren Schmitz főleg Keyserlinget, ezt a habzó és kissé tisztátalan gondolkodású mondén bölcset, valamint C. G. Jungot, egy nagyon mérsékelt, de éppannyira elvizenyősített ‚pszichoanalitikus' iskola fejét vallja mesterének." (K. Au.[32], 1929, 186.) Jung iskolája tehát „nagyon mérsékelt". És csak idézőjelben pszichoanalitikus. Mert – fölvizezett? eláztatott? híg? Ki „vizenyősítette" el? Az iskola feje maga, vagy tanítványai?

Hat évnek kell eltelnie, hogy a *Századunk* újra kiszedje Jung nevét, ezúttal az *Emberismeret* 1935-ös különszámáról[33] szóló beszámolójában – az írást megint csak M. jegyzi.[34] „A további cikkekben Freud, Baudouin, Wagner-Jauregg, Kluge Endre, Aschaffenburg, Maylan, Noszlopy, Reich, Máday, Wirkmann Tibor, Székely Béla, Bálint György, Kulcsár István, Hajnal Richárd írnak a freudi elméletnek és a tőle elkülönböződött irányzatoknak (Adler és Jung iskolájának) viszonyáról, a pszichoanalízisnek kriminálpszichológiai, katolikus, szociálista, pedagógiai kritikájáról és perspektíváiról stb." (M., 1935, 244.)

Ezután Jung még egyszer kerül említésre, s ha nem is, mint tíz évvel korábban, „reprezentatív egyéniségként", de „ismert és részben jelentős emberek" között. „A ‚Prager Presse' körkérdést intézett európai és amerikai írókhoz, gondolkodókhoz: milyen könyveket tartanak alkalmasnak a jelenkor szellemi válságának leküzdésére?" Az írás ezeket a válaszokat ismerteti: „igen sok ismert és részben jelentős ember is válaszolt, mint Ferrero, Croce, Jung, a pszichológus, Hermann Hesse, Aage Madelung, Merteken, Čapek, Kautsky, Mannheim, Le Corbusier, Maurois, Nitti, magyar részről Vámbéry Rusztem és Ignotus Pál. Bár csupa intellektuel: filozófus, pszichológus, történész, író, szociológus, építész, politikus, mégis szedett-vedett társaságnak hat ez kissé […]. Jung, Vámbéry és Ferrero a legpesszimisztikusabb válaszok küldői." (Vágó, 1937, 276.) Itt a szerző személye az érdekes. Természetesen vetődik föl a kérdés Vágó Márta kapcsán: volt-e köze, s ha igen, mi köze volt Junghoz József Attilának. Abban nem kételkedhetünk, hogy ismerte Jung elméleteit, esetleg írásait is. A korabeli adatok közül Hatvany Bertalan megemlékezése lehet említésre érdemes (Hatvany, 1938). „Hiszen tudta, hogy Jung, az ‚eretnek', azóta halad Freudtól távolodó utakon, amióta megismerte Kelet tanait. Pedig a tökéletes forma költője értette és élvezte Kelet tökéletes művészetének szavát. Amikor megírta Falu című versét, elhozta, felolvasta […]."[35] Ez azonban a *Falu* című vers, amit meg sem említenek, akik József Attilát Junggal összeboronálják […] Ebből az írásból ugyan nem derül ki, mi volt előbb, a tojás vagy a héja, tehát József Attila Kelet-ismerete vagy Jung-ismerete. De nem is ez a lényeges.

Viszont egész áradat özönlött rá arra az egyszerű tényre, hogy a költő számára nem voltak idegenek Jung tanai. Ahogyan egyidőben kisajátították őt a kommunisták, a freudisták, és ki tudja, kik még, úgy jungiánus körökben is köröket vetett – elsősorban a Duna vízén – az igény a jungi elméletben megcsobbanni vélt költő iránt. Van, aki József Attiláról beszélve Kozmutza

Flóra hatásával magyarázza *A Dunánál* egyes sorait[36], mások, Jungról írva, mintegy illusztrációként hoznak föl a versből egy föltételezett Jung-hatást[37], megint mások megint másra hivatkozva a Jung pszichológiáját a vers megértésének kulcsává kalapálják[38]. Olyan is akad majd, aki – miközben József Attila Junggal kapcsolatos ismereteit Bartók Györgyre[39] vezetné vissza – esszéjét ezzel a mulattató mondattal zárja: „Ha Jung ismeri József Attila életét és költészetét s nyelvi bezártságunkat oldja egy művészi fordítás, alighanem egy Jung-esszével lennénk gazdagabbak." (Bonczos, 1991, 431.)[40]

Ennek az árvíznek a lecsapolása azonban már egy másik írás föladata volna… Térjünk vissza a folyóiratokhoz.

Arányaiban még a *Korunk* című folyóirat (1926–1940) a „legbőkezűbb" Junggal: 1926 és 1940 között több mint tízszer említik meg Jungot vagy a jungi pszichológiát. De valóban leginkább csak *említik* – leginkább egy-egy felsorolás „tételeként".

Pfeifer Zsigmond[41], aki Ferenczi föltétlen híve volt, meglehetősen tárgyilagosan írt Jungról. Freud „Segített lerántani az igazság saisi leplét, de nem bírta elviselni az istennő tekintetét. S ez a vonás ül ki élesen mindazok tudományos profilján, akik Freud tanítványaiként indultak el, de később önálló elméleteket produkáltak és végül valahol sikerült mindegyiküknek egy tetszetős elmélet megalkotása közben elveszíteni a súlyos ballasztot, a sexualitást. A svájci Jungról és a bécsi Adlerről van szó, hogy a két legjelentékenyebbet megemlítsem." (Pfeifer, 1926, 332–333.) Egy oldallal arrébb pedig Ferenczivel egy sorban említi. „A pszichoanalízis hőskorszaka, mikor Freud egyedül védte a gyorsan izmosodó fiatal tudományt, az egész ellenséges tudományos világ ritkán objektív, sokszor rosszindulatú támadásával szemben, már elmúlt, sőt már múlóban van a guerilla harcok kora is, mikor elszórtan az egész világon egyes tehetséges tanítványok állottak a mester mellé, Ferenczy sic! Sándor Budapesten, Jung a zürichi pszichiátriai klinikán, Abraham ugyanott, majd Berlinben a torontói egyetem egyik előadója Jones, később Londonban, hogy csak a legismertebbeket említsem, akik maguk körül pszichoanalitikus orvosok és kutatók újabb köreit képezték ki." (Pfeifer, 1926, 334.)

1928-ban nem jegyzi nevével szerző azt az írást, ami Keyserling *Könyv a házasságról* című művét ismerteti (Keyserling, 1927). A *Századunk*ban is recenzált könyvből kiemelt szerzői névsor illusztris. „Keyserling adja meg a probléma beállítását s a többiek a kérdést egy-egy sajátos szemszögből vizsgálják. Ezek között: Leo Frobenius, Rabindranath Tagore, Paul Ernst, Ricarda Huch, Jacob Wassermann, Thomas Mann, C. G. Jung, Alfred Adler, Havelock Ellis, Paul Dahlke stb." (Korunk, 1928, 79.) Az illusztris névsor persze nem a cikk szerzőjének köszönhető. „Külföldön" valóban egyenértékű lehetett Tagore, Thomas Mann, Adler, Havelock Ellis stb. – és Jung. De nem úgy nálunk.

Nálunk Jung „asszimilációjának" két útja nyílt az általam „haladónak" címkézett gondolkodásmódban: az egyik a pszichiátria és a karakterológia területén elért érdemei voltak, a másik pedig az adleristák, de főként a stekelisták toleranciája – vagy elfojtott, latens rokonszenve? – a „főnökeikkel" együtt szintén szakadárnak minősített néhai kolléga iránt.

A *Korunk*ban mindez nagyon jól érzékelhető. Utitz[42], aki nem magyar szerző, ezt írja 1929-ben: „Állhatunk ui. még oly bizalmatlanul is Freud és tanítványai körének pszichoanalízisével szemben, de azt mégis hálásan el kell ismernünk, hogy ebből a mozgalomból kifolyólag olyan megtermékenyülés érte a tudományt, amely még aligha történt, s még inkább áll ez azokra a körökre, amelyek a pszichoanalízisből ágaztak el, értve ez alatt Jungot, Alfred Adlert és másokat. Ezek szerint tehát ma a lélektan és a psychiátria között az összeköttetés helyreállt." (Utitz, 1929) (Utitz ugyan itt pszichológia és pszichiátria nászáról ír, de más, nem nálunk megjelent műveiből kiderül, hogy számára Jung elsősorban a karakterológia szempontjából vált fontos szereplővé.)

Két év múlva, 1931-ben a stekelista Gartner Pál[43] említi meg Jungot – s mesteréhez híven, akinek új könyvét[44] ismerteti –, egy sorba állítva a freudi pszichoanalízist, az individuálpszichológiát és az analitikus pszichológiát. „Ez a kötete a ‚Störungen des Trieb- und Affektlebens'-nek a freudi libidoteória és infantilis traumaelmélet messzemenő elhanyagolásával, a konfliktustan elméleti alapjára helyezkedik és beledobja a lelki jelenségekkel foglalkozó köztudatba a lelki szerkezet ösztönére és ideálére tagozódó felosztását és last not least felveti a bűntudat fogalmát. *Az egész mai mélylélektani szemléletünk* akár freudi, akár individuálpszichológiai, vagy jungi legyen, végeredményben *ezeknek az alapfogalmaknak variációival és kiszélesített konzekvenciáival operál*." (Gartner, 1931, 151–152 – az én kiemelésem.) Azzal azonban már túlmegy – véleményem szerint – az alapvetően toleránsan eklektikus Stekelen, hogy az aktív analitikus elméletet fölébe helyezi az említett három iskola eredményeinek…

Hitler hatalomátvételével párhuzamosan azonban más hatalomátvételek is zajlottak – így a pszichológiában is. 1934-ben Totis Béla[45], miközben „a mai Németország népesedési politikájáról", és az azt jellemző „születési kényszert fenntartó" és „sterilizációs törvény"-ekről beszél, mintegy mellesleg – korántsem mellesleg! – kitér a német pszichológia állapotára. Érdemes hosszasabban idézni, mert a politikai „kuruzslást" állítja részben párhuzamba, részben kölcsönös ok-okozati viszonyba a pszichológiai „kuruzslással". „Ha már a szexusról beszélünk, említsük meg, hogy a német fasizmus milyen álláspontot foglal el a lélektan legfontosabb segédtudományával, a sexológiával szemben. Természetesen ezt is ‚gleichschaltolták'. De hogyan? Pár hónappal ezelőtt történt, hogy Kretschmer, akinek jól ismert a neve a testalkat és a karakter összefüggéséről szóló elmélete révén, visszalépett a *Zeitschrift für Seelenkunde und für Seelenforschung* szerkesztésétől. Az új szerkesztő (Jung) programjában kijelentette, hogy az új német pszichológia feltétlenül és kizárólag német tudomány kíván lenni. Ez a német

tudomány görcsösen távol fogja tartani magát minden pszichológiai gondolkodástól, bár elismeri, hogy ahogy van néger, vagy más népi lélektan, úgy van egy zsidó lélektan is. A német lélektan ettől a tudománytól annál kevésbé hagyja magát befolyásolni, mert további fejlődésére biztos és szilárd alappal rendelkezik. Az új német lélektudomány és lélekkutatás e szilárd alapja – Hitler Adolf könyve: a *Mein Kampf*. Kétségtelenül: a zsidó, nevezzük nevén, a freudi lélektan nagyon sokat tanult a psichopatikusok írásaiból és egyéb szimptómáiból, a lélektan történetében azonban teljesen új jelenség, hogy egy lelkileg bizonyára terhelt szimptómái, valamely pszichológiának alapul és irányításul szolgáljanak. A német fasizmus orvostudományi szempontból való megítélésére említsük meg, hogy az új német rendszer a kuruzslóknak nemcsak megengedte az orvosi gyakorlat űzését, hanem főiskolákat alapított újabb kuruzslók kiképzésére. A törvényesített kuruzslás bevezetésével Spengler próféciája valóra vált. A kuruzslók gyakorlata annak a szellemnek a megnyilvánulása, amelynek semmi köze a tudományhoz. Ez a szellem jelenik meg az elégetett könyvek füstjében s egyáltalán nem csodálatos, hogy azok, akik a máglyára ítélt könyveket körültáncolják, nem az orvosok tudományában, hanem a füstben megjelent szellemek gyógyítóerejében hisznek. Viszont kétségtelenül következetesek. Hisz', akik a kampóskereszt varázserejében hisznek, azok joggal hihetnek a kuruzslók varázslataiban is." (Totis, 1934, 674.)

Innentől kezdve egészen 1938-ig nem fordul elő Jung a folyóiratban. 1938-ban az adlerista Brachfeld Olivér és Fekete Ferenc[46] említik meg. Brachfeld hozzáállása hasonló a stekelista Gartneréhez. „Képzeljünk él egy köridomot, amely három, egyenlőtlen cikkre van osztva. Valaki leírja a három közül legnagyobb körcikk belidomát, és azt hiszi, hogy nemcsak az egész kör belidomát, de egyúttal annak külidomát is leírta. A három közül legnagyobb körcikk: a freudi „pszichoanalízis". A két ugyancsak egyenlőtlen maradék körcikk nagyobbika az adleri ‚individuálpszichológia', kisebbiké a jungi ‚analitikus pszichológia' vagy – a legújabb névadás szerint: ‚komplex-pszichológia'. (Hogy Jung miért komplexe Psychologie-nak nevezi tanai összességét, ez meglehetősen rejtélyes.) A három körcikk teljes köridomot ad és nem kétséges, hogy a jövő ezt a háromrészes kört fogja ‚lélekelemzési mozgalom' néven az emberi eszmék történetében elkönyvelni." (Brachfeld, 1938, 481.) De ugyanebben az írásban felháborodottan és kihívóan „kiáltja oda" a kritizált szerzőnek, Edmund Berglernek[47]: „Diák, valaha Adler, valaha Jung is élt!" (Brachfeld, 1938, 484.). A megbékülésre és megbékítésre törekvő stekelistákkal szemben Brachfeld – mintha csak példázná mestere tanát a „kisebbrendűségi érzésről" – a mellőzött, félretolt testvérek hangján hányja szemére saját sorsát az idősebb, freudista testvérnek, az Apa kedvencének.

Fekete Ferenc egy könyvismertetésben említi Jungot, egy fölsorolása részeként: „Egyoldalú irányzatok gyűjtőnév alatt: az általános lélektani kísérletektől elütő tárgyú lélektani rendszerekben, Freud pszichoanalízisét, Adler individuálpszichológiáját, Jung tipológiáját, valamint a karakterológia különböző válfajait ismerteti még Margineanu könyve." (Fekete, 1938, 996.)

A korábbiak tükrében 1939-et akár „Jung évének" mondhatnók. A számok alapján mondhatjuk is: ebben az évben Jung neve három írásban is előkerül. De csak előkerül – hacsak a majd utolsónak idézett szövegrészt nem tekintjük értékelésnek.

Folytathatjuk Feketével: „A mélyebb és bonyolultabb lelki megbetegedések: a hisztéria és a kényszerképzetek eseteiben pedig a mély-lélektan különböző árnyalatai képviselik a diagnózis és terápia módszereit. Freud, Pierre Janet, Jung, Adler, Kretschmer, Schilder stb. s a gyógyító-lélektan főbb képviselői legnagyobbrészt testi beavatkozás nélkül, lelki síkon, lélektani módszerekkel keresik a gyógyítás útját." (Fekete, 1939, 468.) Az idézet nem igényel különösebben kommentárt, talán csak a sornak, amelyben Fekete Jungot elhelyezi, az eklekticizmusa lehet érdekes.

Gaál Gábor[48] *Freud halála* című nekrológjában Jungot eredeti módon helyezi el a pszichoanalízis áramlatain belül. Gaál fölosztásának alapja egy elméletileg megalkotott filozófiai hármasság, amelyben az „ortodox" freudizmus középen állana, és kétfrontos harcot vívna: „Az orthodoxia mindenesetre szembeszállt mind a materialista (Stekel, Reich stb.), mind az idealista (Adler, Jung, Rank stb.) szárnyakkal, közben azonban nem nézett eléggé szembe a saját maga alapvető kérdéseivel." (G. G., 1939.) Ebben a gondolkodási keretben ugyan logikusan, de a pszichoanalitikus mozgalom belső fejlődését és struktúráját tekintve meglepő – sőt, fonák – módon kerül azonos oldalra Adler és Jung Otto Rankkal.

Egy másik Freud-nekrológ is sajátos, de az előzőnél mindenképpen relevánsabb szempontot érvényesít a csoportosításban: összekötve az orvosi szakmát és a karakterológiát: „Orvos volt *Kretschmer,* ki a nyulánk és gömbölyded testi alkatnak megfelelő schizothym és zyklothym típust írta le, orvos a zürichi Carl Gustav *Jung,* aki az introvertált és extrovertált típus megfigyelője, orvos Erich *Jaensch,* ki az integrált és dezintegrált alkatban látja a társas ember két legjellegzetesebb formáját. Orvos volt Alfréd *Adler,* aki a kisebbértékűség érzetének terhével járó lélekalkat felfedezője, és orvos volt a néhány hete elhunyt Sigmund *Freud* is." (Hort, 1939, 963.)

Ugyanennek az írásnak ugyanezen oldalán Jung még egyszer megjelenik: „Jung ‚egyénfeletti kollektív öntudatlanja' valójában a társas tapasztalás egy részlete, melyet a közület ‚ősidők óta' gyűjt s elraktároz az öröklés örök titkai szerint az egyéni lélek legmélyére." Ez az állítás – pontosabban ez a két, egyetlen mondatba sűrített állítás – azonban nem állja meg a helyét. A jungi kollektív tudattalan ugyanis – mint köztudott – nem társas tapasztalaton alapul, sőt, egyáltalán nem alapul semmiféle tapasztalaton – az az összemberiség közös, veleszületett, idő- és térbeliségtől (koroktól és földrajzi helyektől) független és azonos tulajdona. Következésképpen nem az öröklés az, aminek révén tartalmaiban és működésmódjában osztozunk.

Jungosodva. Ez a rögtönzött és részleges lapszemle is azt bizonyítja, hogy Jung igenis benne volt a(z) – értelmiségi – köztudatban, és/de – föltehetően tudatosan – félretolták.

Maradt azonban még hely Jung számára Magyarországon, és nem is az utolsó sorban. Harmat teljes joggal írta, hogy „Jung és a magyar kultúra kapcsolatának […] messzemenően feltáratlan problémaköre" feladatként tornyosul elénk. (Harmat, 1994, 272.) Ugyancsak ő (is) hangsúlyozza, hogy Jungot elsősorban keresztény, azon belül is katolikus körökben fogadták be és el. Jung magyarországi irodalmi-kulturális hatásai kapcsán elsősorban Kerényi Károly, Szerb Antal, Hamvas Béla és Weöres Sándor neveit szokás emlegetni. Jung Kerényivel való együttműködését[49], és Jung hatását Szerbnél, elsősorban Jung beemelését az irodalomtörténetei koncepciójába, már többen és részletesen leírták. De megjelenik Jung Kosztolányi Esti Kornéljában is[50], Kodolányi pedig Bartók-tanulmányában alkalmazza Jung tanait, igaz, 1964-ben (Kodolányi, 1964). Jung művei bizonyíthatóan ott voltak Karinthyék könyvespolcán[51], Radnóti pedig Várkonyi Hildebrand szerzetes tanártól hallott róla a szegedi egyetemen[52].

Ami kevésbé ismert talán, az egy sértődöttség története. Füst Milán 1909-ben, Jungról valószínűleg mit sem tudván, publikált egy dolgozatot a *Nyugat*ban, Gondolatok vázlata a külső és belső szemléletről címmel.[53] Később, az írás kötetben való megjelenésekor a következő lábjegyzetet fűzte a szöveghez: „1920-ban, tehát 11 évvel e dolgozat megjelenése után C. G. Jung professzor foglalkozik egy 700 oldalas könyvben ugyane témával felfedezőként. Ő introversiónak és extraversiónak nevezi, amit én külső és belső szemléletnek, tehát az alapgondolatban, de még az elnevezésben is azonosak vagyunk. S az ő latin terminológiája aztán közkeletű is lett, még hazánkban is: irodalomtörténészeink és filozófusaink intro- és extravertált művészi típusokról beszélnek Jungra hivatkozva, mintha a világon sem lettem volna. Semmi baj, kis nemzet kis fia hamar hozzászokik a temetőhöz, de az igazság kedvéért mégis megállapítom itt, hogy ez így történt." (Füst, 1967, 722.) Természetesen Jung *Psychologische Typen* című művéről (Jung, 1921) van szó. És úgy látszik, Füst mégsem „szokott hozzá" – ha nem is a temetőhöz, de – a történtekhez, mert még két alkalommal fölemlegeti. Esztétikájában így ír a művészi alkatok ismertetésekor: „Az egyiket külső szemlélőnek, a másikat belsőnek neveztem el. (Jung tanárnak egy sokkal későbbi hasonló megállapítása révén az introvertált és extravertált költői típusok e megkülönböztetése aztán közkeletű is lett.)" (Füst, 1963, 614.) Füst nem csupán az olvasóinak és egyetemi hallgatóságának igyekezett a fejébe sulykolni elsőségét a lélektani típusok fölfedezése terén, de baráti levelezésében is fölemlegeti: „Így 1909-ben, 21 éves koromban írtam egy értekezést a Nyugatban az introvertált és extrovertált művészi figyelemről – senki sem figyelt rá, míg Jung is meg nem írta, mint saját tanulmányát s világhíresség lett általa." (Füst, 2002, 665.) Érdekes Jung megnevezésének történeti változása Füst Milán lexikájában – mintha a név viselőjének összetöpörítéséről is árulkodna: először még „C. G. Jung professzor", azután „Jung tanár", végül már csak „Jung".) Amit Füst nem képes vagy nem hajlandó észrevenni, az az, hogy míg ő *művészi* és/vagy *költői* típusokról beszél, addig Jung *lélektani* típusokról, ami, ugye, tágabb és más kategória.

Füst negatív propagandája – visszás módon – így viszont akár pozitív hatású is lehetett: azok is megismerhették Jung nevét, és kíváncsivá válhattak munkásságára, akik esetleg mit sem hallottak addig róla.

Aki viszont érdeklődni kezdett Jung iránt, annak ott voltak pl. a lexikonok. Időrendben talán a *Katolikus Lexikon* (1931) volt az első, ahol Jung nevével találkozhatunk. A „Charakterológia" címszó alatt ez szerepel: „A típusok elméletében különös nevezetességre tettek szert Jung és Kretschmer." (KL, 323.) Az 1926-tól megjelenő *Tolnai Új Világlexikoná*ban hiába is keresnénk Jungot az 1927-es, VIII. kötetben (Jós-Kor) – csak az 1933-as, 2. Pótkötetben említik, igaz, ott már többször is. Az 53. oldalon, lábjegyzetben, ez olvasható: „Jung, Carl Gustav, pszichológus és pszichiáter, szül. 1875. Baselben. 1905–1913. magánt. volt a zürichi egyetemen, 1914 óta pedig Küssnachtban idegorvos. A lelki beállítottság alaptípusaival foglalkozott (Psychologische Typen, 1921.). Az ő általa alkotott megkülönböztetés szerint van extrovertált és introvertált lelki típusú embertípus. Az előbbinek lelki életében a külvilág van hangsúlyozva és nem a saját énje; az utóbbi viszont mindent a saját szubjektumára vonatkoztat és befelé vetít. Pszichoanalízissel is foglalkozott és Freuddal szemben egy, személyfeletti kollektiv öntudatlant tételez. Álláspontját analitikus lélektannak nevezi." (TÚV, 53.) Ezután műveinek felsorolása következik – 1929-cel bezárólag. A „Lélektan" címszó alatt így említi a lexikon: „A pszichoanalízis épületét Sigmund Freud alakította ki. Nevesebb tanítványai közül csak kevesen (így Ferenczi Sándor) követték szorosan a mesterük nyomdokait, mások elszakadtak tőle és önálló iskolát alapítottak, de Freud hatása azért náluk is erősen érezhető. Az egyik iskola C. G. Jung zürichi pszichológushoz tartozik, aki a maga irányzatát analitikus pszichológiának nevezi. Ez az irányzat a primitív korok maradványait kutatja a mai kultúrember életében s a kollektív-tudattalan vizsgálatát tűzi ki a L. egyik legfőbb feladatául." (TÚV, 129.) Érdekes, hogy miközben Jungból nem lett önálló címszó, a „Karakterológia" címszó alatt két és fél oldalt szántak elméletének, és az is érdekes, hogy mit emeltek ki belőle – árulkodó arra nézvést, hogy Jung munkásságából mit és hogyan tartott fontosnak a magyar közgondolkodás, illetve annak meghatározói. Amit a szócikk kiemel, az a persona fogalma. Ennek alapján ismerteti a társadalom bizonyos ágenseit, a „paraszti-personát", a belőle kialakult „kispolgár personáját", a „nomád-personát" és a „papi vagy tanult personát".[54] (Bár nem jegyzi szerző a szócikket, megjegyzendő, hogy Bálint Mihály szerkesztőtársként dolgozott a lexikonon.[55])

1935-ben a *Révai Nagy Lexikona* szintén egy kiegészítésben említi Jungot: „*Extrovertált*, C. G. Jung, zürichi analitikus pszichológus tana szerint az az emberi típus, amelynek alapműködése az érzés (érzelem), szemben a másik főtípussal, az introvertált-tal, melyé a gondolkodás.

Az E. a tárgyba mintegy beleérzi magát, a külvilághoz elsősorban érzelmiségén át alkalmazkodik s csak azután gondolkozik. Ezzel szemben az introvertált a világ tárgyait gondolkodva teszi magáévá s környezetéhez is gondolkodásos felfogás alapján alkalmazkodik. A neurotikus egyén konfliktusai az E. egyénnél az érzés és a nemtudatos gondolkodás, az introvertáltnál a tudatos gondolkodás és a nemtudatos érzés között támadnak." (RNL, 317. – kiemelés az eredetiben.)

Az 1936-os *Pedagógiai Lexikon* már sokkal bőkezűbb. Várkonyi Hildebrand, akitől Radnóti is hallhatott Jungról, külön szócikket ír róla: „Jung, Carl Gustav (1875–) a zürichi pszichiátriái iskola megalapítója, akinek elmélete a Freud-féle pszichoanalitikai (1. o.) irányzatból nőtt ki. A libido (nemi ösztön) magyarázatában azonban eltér Freudtól s azt sokkal szélesebb körű jelenségnek tartja: egyenlővé teszi általában az életösztönnel. Maradandó alkotása a pszichológiai típusok: az introvertált és extrovertált típus megkülönböztetése. Az extrovertált típusba azok az egyének tartoznak, akiknek gondolkodását, cselekvését, érzését közvetlenül a tárgyi viszonyok határozzák meg, akiknek minden fontos és lényeges indítéka a külső világból származik. E típus végletes esetei a hisztéria egyes megnyilvánulásaiban láthatók. Introvertált az oly egyén, akinek cselekvése és a tárgyi világ közé mindig egy alanyi állásfoglalás ékelődik, amely megakadályozza, hogy cselekvése tárgyias jellegű maradjon. E típust a tárgytól való félelem és egy mágikus erő uralma jellemzi." (PL1, 1021.) Emellett szerepeltetik az „Egyéniség", a „Gyermektanulmány", a „Karakterológia", a „Pszichoanalízis", a „Tanulók típusai", a „Tipológia" és az „Újkori (legújabbkori) nevelés története. Legújabb kor (1890 – napjainkig)" szócikkekben. *Egyéniség*: „Manap főleg két irányban történik kísérlet az E. típusok megállapítására: tartalmi és funkcionális alapon. Az előbbire E. Spranger (teoretikus, ökonómiai, esztétikai, szociális, politikai és vallásos E. típus), az utóbbira C. G. Jung (extrovertált, vagyis a világra irányuló és introvertált vagy befelé fordult E. típus) mutatott példát." (PL1., 427.) *Gyermektanulmány*: „A múlt évtizedben Müller-Freienfels, Spranger, Dilthey, Jung, Kretschmer, Ewald, Klages, Hoffmann Hermann s mások vizsgálatai folytán a karakterológia új irányt, orvosi, embertani, biológiai és örökléstani irányt vett, amelyek nagy hatással vannak a gyermeki karakterológiára is, de e hatás most van kibontakozóban, még világosan nem állapítható meg a gyermek egyéni karakterológiája." (PL1., 901.) Érdemes összevetni a *Pedagógiai lexikon* Jung-képét azzal, amit *Tolnai Uj Világlexikona* mutat. Két szempontból is. Egyrészt a *Tolnai*-ban szerepszemélyiségek társadalmi tipológiájáról olvashatunk, míg a *Pedagógiai Lexikon*ban Jung „valódi", népszerűvé vált és Várkonyi Hildebrand szavaival „maradandó" tipológiája, az intro- és az extravertált típusok kerülnek tárgyalásra. Másrészt a *Pedagógiai Lexikon*ban Jung neve a gyermekpszichológiával is összefüggésbe kerül, holott Jung gyermekekkel nemigen foglalkozott, eltekintve a személyiség fejlődése kapcsán (Jung, 2008) kifejtettektől és a gyermek archetípusának leírásától.

Karakterológia: ezt a szócikket is Várkonyi Hildebrand írta (mint majd mindegyiket, ahol Jung neve megjelenik, csupán a neveléstörténeti szócikket jegyzi Prohászka), így arról is képet kaphatunk, hogy Szegeden miről és milyen kontextusban beszélhetett tanítványainak. A karakterológiát négy „irányra" bontja, ezek a tipológiai, lélektani, romantikus és a szellemtudományi irányzatok. Jungot a tipológiai irányban helyezi el, „amely Theophrastusszal, Aristoteles tanítványával kezdődik, s a XIX. században a leíró jellegről áttért a lelki alkaton alapuló tipizálásra (Schleiermacher, Bahnsen, Ribot, Paulhan), továbbá a pszichiátriái alapú tipológiára (Jung, Kretschmer, Ewald)." (PL2., 14.) A „Pszichoanalízis" szócikkben Várkonyi Jungot Adlerrel állítja szembe: „A P. tanai nagy népszerűségre tettek szert, de nem hiányoztak a továbbfejlesztési kísérletek s az ellenmondások sem. Az előbbiek között különösen kiemelkedik a zürichi C. G. Jung, (1. o.), az utóbbiak közül A. Adler (l. o.)." (PL2., 546.) Erre a rövid említésre még visszatérek. A *tanulók típusainak* leírásakor Jung szintén említésre kerül, igaz, zárójelben: „Ferriére négy (C. G. Jung elméletén alapuló) tisztán pszichológiai típust hangsúlyoz a nevelésben: a gondolkodó, érzelmi, érzet- és intuitív típust" (PL2., 767.); csakúgy, mint

a Prohászka által jegyzett, az „Újkori (legújabbkori) nevelés története” szócikkben: Alapjában biológiai jellegű a pszichoanalízisre támaszkodó pedagógia is, ennek különböző változataival (Adler, C. G. Jung, dél-francia iskola). (PL2., 860.) A *tipológia* kapcsán megint Várkonyit olvashatjuk: „A pszichoanalízis (1. o.) alapgondolatán épülnek fel C. G. Jung extravertált (túlnyomóan a tárgyra irányuló) és intravertált (vagyis a tárgyi világhoz negatív viszonyban álló) egyén típusai. […] Jó történeti áttekintést nyújt: G. G. Jung: Psychologische Typen (1925).” (PL2., 811.)

Meglepőnek tűnhet Jung sűrű szerepeltetése a Pedagógiai Lexikonban, ismerve helyét és értékelését a magyar szakmai és közgondolkodásban. Az egyik ok nyilván a szerző, Várkonyi Hildebrand pozitív elfogultsága. Láttuk, a pszichoanalízisről írva úgy vélekedik, hogy „a továbbfejlesztési kísérletek … között különösen kiemelkedik a zürichi C. G. Jung”. Talán nem tévedek, ha Várkonyi hozzáállása mögött nem csupán személyes szimpátiáját, hanem a katolikus körök jellemző megítélését is gyanítom.

1936-ból még az *Új Lexikon* „Pszichoanalízis” címszavánál találjuk meg Jungot: „Neves pszichoanalitikusok: K. Abraham, M. Eitingon, Ferenczi Sándor, E. Jones, Groddeck, van Ophulsen. Freud követői közül többen elszakadtak a P.-től és új utakra tértek, így C. G. Jung, A. Adler (l. o.), W. Sickel, újabban O. Rank és W. Reich.” (ÚL, 3207.) A szócikket Bálint Mihály írta. A Freudon és Ferenczin nevelkedett Bálint *nem* minősíti Jung munkásságát.

1937-ben *A Pesti Hirlap Lexikoná*ban is találkozhatunk Junggal. „Karakterológia (gör.), a jellem vizsgálatával foglalkozó tudomány. Újabban Kretschmer és Jung kutatásai derítettek fényt sok kérdésre, különösen az alkat és jellem összefüggéseire.” (PHL, 548.)

Végül (az általam vizsgált időszakban) 1940: *Új Idők Lexikona*, „Lélektan” szócikk: „E módszer [a pszichoanalízis – H. Gy. P.] eredményeivel Freud és követői (Ferenczi Sándor, C. G. Jung, O. Rank, W. Stekel stb.) az ember teljes lelki életének, a gyermeki léleknek, a vadnépek kultúrájának, valamint az egész emberi kultúrának (irodalom, művészet, erkölcs, vallás stb.) magyarázatára tettek kísérletet. […] A L. legkiválóbb modern kutatói: […] A. Adler, […], S. Freud, C. G. Jung” (ÚIL, 4157–4158). A nevek fölsorolása a betűrendet követi.[56]

Eddig a mostani történeti mondanivalóm. Már ami főként az 1945 előtti időket illeti.

Látnivaló, Jungot leginkább és leggyakrabban a tipológiákkal összefüggésben említik. A tipológiák, tartalmuktól függetlenül, önmagukban konzerváló-konzervatív képződmények. Létrejöttük föltétele az állandó, jellemző, „lényegi” jegyek kiemelése és szembeállítása. A tipológiák ily módon egyszólamúak: ellenállnak egymásnak, és ellenállnak a történeti változásnak. Minden tipológia szükségképpen egyetlenként fordul el az összes többitől: minden egyes egyetlen felosztás alapja egyetlen rend vagy rendszer, egyetlen harmónia. A tipológiák kizárólagosak: olyan értelmezési sémát adnak (történetietlent és külsődlegest), ami behatárolja magát az észlelést, s rögzíti a tipológiához tartozó tér-idő korlátok között. Minden tipológia a maga korának terméke, ugyanakkor megtisztítottnak akar tűnni kora sokszor esetlegesnek vélt jellemzőitől. A tipológiák legtöbbje, még Max Weberé is, nem számol az interszubjektivitással; ezt a szempontot először Habermas vitte be a tipológiába. Új jelenség egy tipológiába legföljebb új típusként férhet bele; s az ideáltípust akár elérendőként, akár egy jelenség „tiszta” rekonstrukciójaként fölfogó tipológia is – a múlt, a jelen vagy a jövő tekintetében – véglegesnek tekinthető.

A lélektani tipológiák különösen veszélyesek. Sulloway Jung kapcsán a következőket írja: „Jung jól ismert érdeklődése a ‚pszichológiai tipológiák’ iránt nyilvánvalóan akkor támadt fel először, amikor megpróbálta megérteni, hogyan vallhat Adler és Freud ennyire eltérő, de egyaránt plauzibilis elméletet. Freud, akit az egyénnek a szexuális tárgyhoz való viszonya foglalt le, Jung későbbi kifejezésével extravertált attitűdöt mutatott a világ felé, míg Adler, aki az egyén felsőbbségéért való küzdelmében merült el, inkább introvertált álláspontot tanúsított. ‚Az extravertált elmélet érvényes az extravertált típus számára – vallotta később Jung a *Pszichológiai típusok*ban –, az introvertált elmélet pedig az introvertált típus számára.” (Sulloway, 1987, 427.) A lélektani tipológiával nemcsak az a baj, hogy kimondatlanul is állítja az egyes ember állandóságát és az örök emberit; bármennyire ne ítéljen is egy tipológia egyik vagy másik típus javára, a tipológia önmagában is értékítéletet jelent. Elfogadásával vagy elutasításával döntünk arról, hogy hányfélék és milyenek vagyunk, leszünk. Még 1917-ben Kornis Gyula lelkesen üdvözli a tipológiát, mint a „pszichotechnika” alapját: „A differentialis psychologiának legfontosabb ismeretrendező törzsfogalma a typus. [...] a psychotechnika elsősorban a differentialis psychologiára támaszkodik. [...] A bekövetkező lelki jelenség prognosisával azonban csak egyik feladatát teljesítette a psychotechnika. Másik feladata az egyénnek vagy tömegnek bizonyos czél irányában való befolyásolása.” (Kornis, 1917, 145., 152. és 153.) Ha a tipológia a típust konzerválja, akkor a pszichotechnika a célt. Jobb nem beszélni arról, ha egy tipológiát kollektíve fogadnak el. Ilyenkor a tipológia köznapian gyors besorolása mintegy vállon veregeti a befolyásolást; elég Jaensch típustanának sorsára gondolnunk.

És jobb, de nem lehet nem beszélni arról, ha a tipológia nem egyénekre, hanem csoportokra vonatkozik. Anélkül, hogy minősíteném, idézek Jung egy leveléből: „Ha az ember a saját árnyoldalait nem szívesen ismeri el, hát végképp utálna olyasmit beismerni, hogy bizony árnyoldalai lennének a nemzetnek is, mely mögött pedig ő szívesen megbújna. Tény mindenesetre, hogy a nemzeti karakterrel kapcsolatos megjegyzések, épp ha találóak, kevés megbecsülésre számíthatnak, s tűzzel-vassal is küzdenének ellenük. [...] A nemzeti előítélet ugyanis túlmutat az egyéneken, s egyedileg aztán felelet adódik rá a kollektív tudattalan kompenzációi révén, amiből is az értelem számára csaknem átláthatatlan nehézség adódik. Innen ered ugyanis a régi eszme, mely szerint minden országnak vagy népnek megvan a maga angyala, amiképpen a

földnek is van lelke. És ahogyan a nemzetek a saját életüket élik, ilyképp van a tudattalan kompenzációnak is saját egzisztenciája, mely valami sajátságos szimbólumfejlesztésben nyilvánul meg." (Jung, 1994, 17.) Mindenesetre Jung itt sokkal finomabban fogalmaz, mint harminc évvel előtte, a *Föld és lélek* írójaként.

Junghatnékom van, hát jungoskodom. Jung nevének hallatán a laikusoknak a lélektani típusok mellett leginkább az archetípus fogalma jut eszükbe. Azonban sokan meglehetősen pongyolán kezelik ezt a kategóriát. Jung leszögezi, hogy az archetípus egyfajta „facultas praeformandi", azaz előre adott képzetformálási lehetőség, s ebben a meghatározásban minden egyes mozzanat lényeges. Az, hogy az archetípus „előre adott", azt jelentené, hogy már eleve be van kódolva az emberi pszichébe; az pedig, hogy „képzetformálási *lehetőség*", arra utal, hogy többféle módon is artikulálódhat, de nem artikulálódik *szükségszerűen*. Az archetípusok életre kelhetnek álmokban, szimbólumokban, mítoszokban, képekben és történetekben, aktiválódhatnak élethelyzetekben és sorsfordulatokban, de – teszem hozzá – tünetekben is. Ahhoz, hogy egy archetípus fölébredjen, minden esetben az szükséges, hogy lelki valóságunk, amelyben az archetípus lehetőségként szunnyad, összetalálkozzon a külső valóság valamely elemével – egy eseménnyel, helyzettel vagy éppen egy figurával. Az archetípus ezért (is) nyelvi jellegű jelenség, mégpedig működésében Chomsky generatív grammatikájával (Chomsky, 1985) hasonlatos.

A pszichoanalízis eredendően nyelvközpontú tudomány: eszköze és anyaga is nyelv – és nem pusztán a verbalitás értelmében. Azonban a pszichoanalízis Freud óta – és még Lacant is ideértve, aki szerint a tudattalan úgy szerveződik, mint a nyelv[57], de ideértve Ferenczit is, aki a szenvedély és a gyengédség nyelveiről, illetve a köztük kialakuló „nyelvzavarról" beszélt (Ferenczi, 1997) – a nyelvnek szemantikai és/vagy pragmatikai oldalára koncentrált. Paul Kugler[58] volt az, aki Freud egy esettanulmányát újraértelmezve fölfigyelt valamire, ami eddig elkerülte a pszichoanalitikusok – és a nyelvészek – figyelmét. A *Patkányember* esetéről van szó.[59] Röviden összefoglalva: Freud egy fiatal férfibetegét patkányokkal kapcsolatos álmok gyötörték. Traumái, lelki konfliktusai tünetként patkány képében jelentek meg. Nappali életére vonatkozó panaszai azonban egy ettől függetlennek tűnő, hétköznapi jellegű történetről szóltak. A fiatalember nősülni készült, de nem merte menyasszonyát a városházára elvezetni, hogy házasságot kössenek, mert anyagilag bizonytalannak érezte a helyzetét. Nemrég halt meg az apja, aki szenvedélyes szerencsejátékos volt, adósságok maradtak utána, és a fiúnak kellett fizetnie a részleteket. Emellett még a húgáról is neki kellett gondoskodnia. Elsőre nem sok összefüggés mutatkozik a patkányokkal tehát.

De az is igaz, hogy én most magyarul beszélek, ezért nehezebb észrevenni, amit Kugler fölismert (Kugler, 1991). Fordítsuk vissza németre a történet főbb elemeit. A fiatalember alapproblémája az, hogy megnősüljön-e – *heiraten* –, vagy sem. Az esküvőnek a városházán – *Rathaus* – kellene lezajlania. Az akadályt elsősorban a felelőtlen apa után rámaradt törlesztőrészletek – *Rate* – fizetése jelenti, minthogy a papa szenvedélyes kártyás – *Spielratte* – volt. És ott van még gondként a húga, *Rita* is.

Ha megnézzük a német szavakat, van bennük valami közös. Ez pedig a „*rat*" hangalak, amitől a különböző jelenségek komplexummá és egyben komplexussá sűrűsödnek össze a fiú lelkében; a közös hangalak előhív egy belső értelmet – Kugler szavaival: *belső referenciatárgy*at –, ugyanakkor létezik egy külső, tárgyi értelme – *külső referenciatárgy*a – is: a patkány. Hangalaki alapon alakul ki tehát egy körvonalazatlan komplexum, ami a külvilágban fizikai alakra talál. Kugler elemzése meggyőzően bizonyítja a hangalaki azonosság tünetképző szerepét, további példái pedig rámutatnak, hogy az archetipikus szintaxis nyelvi határokat is átszelhet – a különböző nyelvekből származó szavak véletlenszerű hangalaki egybeesései szintén komplexum- és tünetképző erővel bírhatnak.

Az archetipikus szintaxis mindamellett nem csupán a pszichiátria és a pszichológia területén lehet magyarázó erejű. Ez a szintaxis látszik működni az irodalom, a nyelvi alkotótevékenység számos területén. Nem meglepő ez, ha figyelembe vesszük, hogy Kugler szerint az archetipikus szintaxis a „tudattalan jelentéskapcsolatok olyan rendszere, amely bármely individuális egót megelőzve szerveződött meg". (Kugler, 1991, 79.) Az egyik nyilvánvaló példa erre a rím – amit a mai költészet gyakran föladva, egy lényeges nyelvi-poétikai funkcióját veszíti el. Föltételezem, hogy a „jó" rímben három dolognak kell egymással „összerímelnie": természetesen a hangalakoknak, de össze kell csengenie a külső referenciatárgyaknak és a belső referenciatárgyaknak is. Gondoljunk csak arra, hogy József Attilánál a „gyermek" rímpárja leggyakrabban a „vernek". De működik az archetipikus szintaxis a prózai alkotásban is. Esterházy Péter például így írja le ezt a szervezőelvet, amit a *fonetikai minta* irányít: „Megállapodánk […] egy kapucínerre. Sok szót szeretek, ezt es. Én egy szóban számost hallok. Ittigyen egybeköltöm a kapucnit, a kalucsnit, pucért, cint, címert, kaput, aput […]." (Esterházy, 1988, 110–111)

Végül szólnék pár szót egy olyan jelenségről, amit Jung okkult, misztikus, irracionális iránti érdeklődésével szokás összekapcsolni: a szinkronicitásról. Jung azt mondja, hogy az „egyidejűség helyett használhatjuk két vagy több esemény időbeli egybeesésének fogalmát, amely a véletlenszerűségen túl valami mást is magában foglal." (Jung, 1992b, 62.) Több példát fölhoz a mindennapi életből és klinikai gyakorlatából is. Maga a jelenség kétségtelenül létezik. Egyetlen esetet emelek ki most. Jung egy nőbetege, erős racionalitása miatt, az ellenállás jeleit mutatta a terápiában. Egy napon elmesélte egy álmát, „amelyben valakitől egy scarabeus formájú értékes arany ékszert kapott". Jung az ablaknál hallgatta a történetet, amikor koppanást hallott. Egy bogár repült neki az ablaknak, Jung ablakot nyitott, és elkapta a bogarat – egy rózsabogár volt. Átnyújtotta a páciensnek e szavakkal: „Íme, az ön scarabeusa." (Jung, 1992b, 63–64) A

beteg ellenállása innentől megtört, folytatódhatott a terápia. Annyi világos, hogy a külső és a belső valóság egybeeséséről van itt is szó. Kár, hogy Jung nem számol be arról, analizálták-e ezt a mozzanatot, és ha igen, miként – ha pedig nem, miért nem tartotta fontosnak vagy célravezetőnek az elemzést. Föltételezem, hogy ebben az esetben sem pusztán „jelentésbeli egybeesésről" beszélhetünk. A rózsabogár latin neve, mint Jung is megjegyzi: Cetonia aurata. Talán érdemes volna – és nem csak jungiánusoknak – újraértelmezni ezt az esetet, de magát a szinkronicitás jelenségét is a fonetikai minták mentén, az archetipikus szintaxis alapjairól.

Cetonia aurata – akár ezzel is összeköthetjük Jung szinkronicitás-elméletét az alkímia iránti érdeklődésével. Nézzük meg, kicsit kugleresen, a rózsabogarat. Latin neve számunkra többet mond, mint amit elmond – nem mond el – róla Jung. A „cetonia" önmagában semmit sem jelent. A „cet" és a „tonia" viszont igen. A „cet" mint „cetus" egyszerűen „cet", de a „cet ait" már „igent mond"-ot jelent. Innentől tört meg a beteg ellenállása, s hogy kinek a tudattalanjában merült föl Jónás története – ha fölmerült –, az most mindegy is, a páciens is „igent mondott", mint végül Jónás. A „tonia" nyilvánvalóan a „tonus" szó nőnemű változata – de itt a nőneműség nagyon fontos. Egyébként a „tonus" többek közt *feszültséget*, *hangszínezet*et, *mennydörgést* és *valaminek a hangját* jelenti. A terápiás helyzet feszültsége oldódott meg itt – mindkét résztvevő számára. Bekopogott egy „hang", a *cetonia* hangja, és a „tonia" Jung számára sok mindent fölidézhetett. *Tonia* ugyanis egy női név. Mégpedig orosz eredetű. Változatai: *Tonyja*, *Tanya*. Emlékezzünk Sabina Spielreinre, az orosz lányra, és kössük össze a „cetonia" elemeit. Megszólalt egy hang Jungban – tegyük föl –, ami rezonált egy másik hanggal, a páciensben. Mindkettejükben ott vibrált egy feszültség, amit a bogár föloldott. Mindketten „cet ait".

Az *aurata* a másik kérdés. Az alapszavat, „aureus", visszakapcsolhatjuk az orosz szeretőhöz is: *drága*, *gyönyörű*, *kedves*, *aranyos*. De az arany az aranycsinálás alapszava is, az alkímiáé.

Hogy Jung mivel járult hozzá az alkímia elméletéhez, az máig tisztázatlan és vitatható.[60]

•

Jungosítva. Ez az elméleti közjáték arra volt való, hogy rávilágítson egy kontrasztra: arra az ellentétre, ami Jung elméleti hagyatékának hazai földolgozása és az utóbbi években kialakult „Jung-kultusz" között feszül. Kiadók, fordítók és egyebek élnek meg abból, ami miatt a „tudományosság" Jungot elutasítja: tulajdonképpen Jung egyes *témaválasztás*aiból.

Tegyünk ezért egy nagy ugrást most a képzeletbeli (vágyott) mából a valós mába – tágabban értve ezt az 1945 utáni időkbe. Azt már láthattuk, hogy a magyar értelmiség egy része (Weöres, Hamvas, Karinthyék) számára Jung ekkor sem volt/lett idegen. Más történt azonban az intézményes recepcióban és recepcióval, másként adagolták Jungot a nagyközönségnek.

1945 előtt Jungnak nem jelent meg könyve magyarul. 1946-ban adták ki a *Föld és lélek*et (Jung, 1946), '47-ben a *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába* címűt. Azután kerek negyven év szünet…

1987-től azonban hirtelen és eszkalálódva tudtommal negyven műve jelent meg – tehát arányaiban behoztuk a negyven év lemaradást. Behoztuk? Érdemes végignézni azt is, mi az és mikor, ami Jungtól máig megjelent.

A kiadók tekintetében máig a Kossuth (15 könyv) és a Scolar (11 könyv)[61] vezet, s ez egyben a magyar Jung-kiadások két korszakát is jelzi. A kiadások évei és kiadványszámai: 1987 (1), 1988 (1), 1991 (1), 1992 (1), 1993 (5), 1994 (1), 1995 (2), 1996 (5), 1997 (6) és 1998 (2)[62], 1999 (3), 2000 (1), 2002 (1), 2003 (1), 2005 (2), 2006 (1), 2008 (1), 2010 (1), 2011 (1), 2014 (1), 2015 (1), 2016 (1), 2017 (1). Ha szeretném a grafikonokat, egész szép kis alakzatot kanyaríthatnék ide. De annyi talán a számokból is látszik, hogy a lassú és fokozatos (re)habilitáció 1987-től 1993-ig tart (ez a korszak az Európa, az Akadémiai és a Göncöl kiadókhoz fűződik) ezután megkezdődik a jószándékú és akaratlan „beetetést" követő lehalászás. 1993-tól 2000-ig huszonhárom Jung-könyv jelent meg, ebből tizenöt a Kossuth gondozásában. A 2000-es években további tizenhárom, kettő kivételével a Scolarnál.

A Jung-kiadásokban számomra némi anomáliát a Kossuth Könyvkiadó *Gondolatok*-sorozata[63] jelent, mint afféle tematikus kinyilatkoztatás-gyűjtemény. Megértem én a sorozat eredeti szerkesztőit éppúgy, mint magyar közreadóit: céljuk valós lelki igények kielégítése lehetett. Ilyesmiket találunk az előszavakban: „C. G. Jung és a mélylélektan segítségünkre lehet abban, hogy megértsük Jézusnak a felnőttek és a szülők gyermek voltáról mondott szavait." (Jung, 1995b, 6.) „Ez a kis könyv arra hivatott, hogy elsősegélyt nyújtson az öngyógyításhoz." (Jung, 1996b, 7.) „Jung, aki mindig a válaszokat kereste a kérdésekre, azoknak ír, akik ugyancsak a választ keresik." (Jung, 1995a, 8.) „S hogy miként tudjuk meg, mit kell tennünk? Olyan belső, lelki tanulási folyamatokon keresztül, amelyekre C. G. Jung ösztönöz." (Jung, 1996c, 7.) Talán elég is ebből ennyi. Szépen mutat egy ilyen hasznos sorozat a polcon; ha valami bajom támad a nemi életemmel, a gyermekemmel, az álmaimmal vagy az önismeretemmel, csak föl kell nyúlnom a megfelelő kötetért, ki kell keresnem a megfelelő passzust, s már van is iránytűm az elmélkedéshez. Van, aki erre a Bibliát használja, van, aki a jóskártyát, és lesz, aki C. G. Jung eredeti helyükről kiszakított gondolatait. Nincs is ezzel semmi gondom, hiszen mindenkor szerepel az idézet lelőhelye, garanciaként a további elmélyedésre, ily módon arra is, hogy a gondolat visszakereshetően Jungtól származik, s valóban a tudományban részesedem általa. Nekem csak a műfaj okoz fejtörést. Az, hogy az egymás elé-mögé szerkesztett szövegek óhatatlanul is beszélgetni kezdenek, s esetleg olyat mondanak, hogy maguk sem hiszik. Vagy éppen elzárkóznak egymás elől, hogy a (szöveg) egésszé tett (szöveg)részek sorsában osztozva a mindenre alkalmazhatóság, az örökérvényűség látszatát keltsék. Na és? Nem mindegy, ha

mégis gazdagodom általuk? Mindegy, csak azt nem értem akkor, hogy ez a C. G. Jung, akitől itt tanultam valamit, ugyanaz a C. G. Jung?[64]

Kétélű penge kell ahhoz, hogy levegőben lógó gondolatokat nevesítve kiárusítsunk, s hogy egy munkásságot egységcsomagokká saraboljunk. Könnyen vághatjuk meg (át?) magunkat is. A zenei piac megamixesei jól ismerik előnyeit és hátrányait annak, ha összevágva zúdítjuk rá a közönségre a legslágeresebb részeket; mint ahogy annak is, hogyan lehet egy-egy befutott név palástja alá csempészni bármilyen árut. Adorno óta tudjuk, hogy a névvel minőséget, igazságot és boldogságot veszünk. Van, mindemellett, a szemelgetés műfajának is példaadó műve a pszichoanalitikus irodalomban, ilyen David Stafford-Clark What Freud Really Said című munkája (Stafford-Clark, 1977). Valóban vezérfonalul szolgálhat a Freudot megismerni kívánók számára, s fölállítja azt a becsületes akadályt, hogy Freudon keresztül önmagunk mélyebb ismeretéhez csak Freud mélyebb ismeretével juthassunk. Más: 1912-ben megjelent Brenner József dr. (Csáth Géza) *Az elmebetegségek psychikus mechanizmusa* című esettanulmánya, amelyről Ferenczi írt könyvismertetést. A munka (ideértve a megírást megelőző orvosi munkát is) szemléletében és eszközeiben, ahogyan azt Csáth el is mondja, erősen Jung hatása alatt áll. (Csáth, 1913.) Jung szellemében fogant komoly mű – tudomásom szerint – azóta máig nem született Magyarországon.

Jung vitathatatlan érdeme, hogy közvetve hozzájárult a freudi apa egyeduralmának megrendítéséhez az elméletben, és közrejátszott abban, hogy – nem utolsósorban a magyar pszichoanalitikusoknál – az anyával való kapcsolat kutatása az őt megillető helyre került.[65] Emellett, mint azt Harmat Pál is megjegyzi, „minden miszticizmusa és zavarossága ellenére néhány kérdésben inkább Jungnak volt igaza, mint ellenfeleinek: így például abban, hogy a szkizofrénia nem magyarázható egyedül a szexualitás zavarával [...], hogy az elmebetegségek területén Jung inkább otthon van". (Harmat, 1994, 53.) Mégis föl lehet tenni a kérdést: Jung gondolati építményének egésze nem hat-e anakronisztikusan századunk utolsó éveiben?

Szummer Csaba a jungi és a freudi szemlélet különbségeit a felvilágosodáshoz való eltérő viszonyukból eredezteti, abból, hogy Jung „egyszerűen negligálja a racionalizmus elmúlt két évszázadát". Vagy „pozitív" kijelentések formájában fogalmazva meg ugyanezt: „Jung vállalkozásának némi ‚bizarrságot' kölcsönöz, hogy anakronisztikus módon az európai gondolkodás által egyszer már meghaladott gondolkodási perspektívát veszi fel újra, akkor, amikor ez a megoldás egy bizonyos szempontból anakronizmust jelentett már a romantika idején is." (Szummer, 1993, 186, 182.) Mindez persze nem jelenti azt, hogy Jung valóban ma is anakronisztikus. Szummer, bár árnyaltabb megfogalmazásban, de ugyanazt mondja, mint akik Jungra a miszticizmus bélyegét sütik. A világ misztikus szemlélete, még ha a racionalizmus szempontjából meghaladottnak tekinthetjük is, önmagában semmiképpen sem elvetendő. A helyzet azonban, éppen Jungnak a racionalizmushoz való viszonyából adódóan, azt hiszem, kissé bonyolultabb. Korszerűtlen vagy korellenes ugyanis kétféleképpen lehet az ember: vagy olyan gondolatokat vet föl, illetve olyan gondolkodásmódot reprezentál, ami a saját korában már meghaladottnak tűnik, vagy olyanokat, amik megelőzik saját korát. Persze, nem mindig egyértelmű, melyik esettel állunk szemben. Nem tudhatjuk, merre tart az „európai gondolkodás", az azonban biztos, hogy mindig is voltak olyan gondolatrendszerek, amelyek már létrejöttük pillanatában, újszerűségüktől függetlenül egyfajta immanens negatív anakronizmust hordoztak; olyanok, amelyeknek belső zártsága lehetetlenné tette a folytatást, amelyekbe csak belekapcsolódni, de hozzájuk kapcsolódni nem lehetett.

Jung úgy lép át a racionalizmuson, hogy az egyéni racionalitás helyébe racionális világrendet helyez, s a felvilágosodás által mesélt történet helyett az állandóságot mondja el. Eközben megfeledkezik arról, hogy eszköztárát, típustanát és a freudi kauzálissal szemben oly nagyra tartott finális-teleologikus szemléletét ő is az evolúciós elméletnek köszönheti. „Az evolutio fogalma [...] az osztály merev logikai kategóriája mellett egy rugalmasabb fogalmat követelt, mely a fejlődő egyéni történetet mutató dolgokra is alkalmazható: a typus fogalmát. [...] A typusnak teleológiai természete van, a mennyiben a csoportra nézve oly idealis forma, mely felé számtalan tökéletességi fokú közeledés lehetséges." (Kornis, 1917, 145.) Jung szellemiségét a jövőbe irányulás szövi át meg át (szimbólumértelmezése, individuáció-elmélete stb.). Paradox módon éppen ebből adódik, hogy a kettős hátteret képező racionalizmus és misztika, evolúció és változatlanság közti föloldatlan-föloldhatatlan ellentmondáson megtörik a jövő, s a finalitás manifeszten pozitív anakronizmusa mögött (a pszichoanalízis egykorú fő iránya a kauzalitás híve maradt) egy látens negatív anakronizmus sejlik át. A jungi jövő ugyanis többszörösen zárt, túlságosan is egyféle és tömör. Jung korszerűtlenségét én valójában a kornélküliségben látom, abban, hogy a kollektív tudattalan elmélete az archetípusokkal, típustana, álomértelmezése, metaetikává oldódó metapszichológiája mind az időtlenség, az állandóság, az örök igazság és az örök emberi „simogató lehelletét" árasztják felénk. Jelenbe kényszerített jövő nyújt itt kezet egy jövővé kényszerített (gyógyított?) jelennek.

Álmaink és szimbólumaink értelmét Freud és Jung egyaránt a tudat hatókörén túl keresi. Ezt a bizonyos „túlt" azonban mindkettőjük más irányban határozza meg, és eltérő okokat rendelnek az értelem kimeríthetetlensége mellé. Freud a „túlt" a ráció „alatt" és a múltban jelöli meg, a többértelműség okát pedig a túldeterminált ságban és a szimbolizálás genetikusan meghatározott sajátosságaiban látja. Jung a „túlt"a ráció „fölött" és a jövőben keresi, s ez az irányválasztás látszólag az értelem kimeríthetetlenségére is válaszol. Ha a szimbólum vagy az álom egyaránt magában hordja a múlt és a jövő csíráit, akkor ez Jung számára azt jelenti, hogy a múlt, minthogy megtörtént, csak egyféle lehet (ez a freudi kauzális szemlélet kritikájának kitüntetett pontja), ellenben a jövő nem egyirányúan determinált. A többféle értelem ennek az

indeterminálságnak lenne a következménye – ellentétben a múltbéli értelemmel. Jung csupán azt nem veszi számításba, amit a múlt újraírásának, a pszichoanalízis narratív oldalának nevezhetünk. A finális szemléletmód elveti az álcázás fogalmát, szerinte a szimbólum és az álom értelmét önmagában hordja, vagy szigorúbb megfogalmazásban: értelme önmaga. Ez a vonzó elképzelés a finalitás csapdája. Míg ugyanis a múltban keresett értelem egyenlő érvénnyel enged meg számtalan konfigurációt, addig a jövőbeni értelem, megvalósulásával vagy előrejelzésével, mindig is kiválaszt egyet a számtalan konfiguráció közül.

Mindez összefügg azzal a sajátos kompenzációs funkcióval, amelyet Jung az álomnak és a szimbólumnak tulajdonít. Létrejöttük mögött okként egy teljesség (ellentétes) összetevőire szakadását tételezi föl, s létrejöttük célja éppen a figyelmeztetés erre a szakadásra vagy a teljesség visszaállítása. A teljességhez vezető út az individuációs folyamat, melynek során integrálódik, ami különvált, de összetartozik. Íme, az egyetlen, önmaga beteljesítését is jósló, jóslódó konfiguráció, amelyben kitüntetett szerep jut a szimbólumoknak.

A szimbólumhoz képest, Jung szerint, a kor vagy az egyén tudása és/vagy kifejezésmódja töredékes. E töredékességgel szemben, a másik oldalon, a szimbólum valamiféle egészként jelenik meg. „Amit a pszichológia egyedül és kizárólag megállapíthat, az egyedül és kizárólag olyan képszerű jelképek létezése, amelyek értelme a priori egyáltalán nem szilárd. Ami e téren némi biztonsággal tisztázható, mindössze annyi, hogy a szimbólumok bizonyos teljesség-jelleggel bírnak, és ezért gyaníthatóan ‚teljességet' is jelentenek." (Jung, 1993e, 164.) Ez a teljesség Jung szerint nem csupán egyszerű kiegészítésre épül. „A szimbólumnak megvan azonban az a nagy előnye, hogy heterogén, sőt összemérhetetlen tényezőket képes egy képben összefoglalni." (Jung, 1993e, 112.) Ezen a ponton meglepő egyszerűséggel varázsolja morális kérdéssé a „mentális stabilitást": „alapjában véve létezik egy olyan racionálisan megoldhatatlan, morális ellentét-probléma, amelyet csakis valamilyen fölérendelt harmadikkal, azaz egy szimbólummal lehet megválaszolni, amely szimbólum mindkét részt kifejezi." (Jung, 1993d, 152.)

Minthogy a szimbólum „új tartalmat" hoz létre, megértése Jung szerint megkívánja és föltételezi a kongenialitást. A szabad asszociációs módszer háttérbe vonul, s az orvos, a normális, az erkölcsös mutat utat a páciensnek, a betegnek, az erkölcstelennek. Noha csakis olyan értelmet vázol föl, amit az álom „címzettje magáévá tud tenni" (Bodrog, 1995, 80.), mégis milyen messze esik ez az attitűd az először Ferenczi által megfogalmazott szimmetriaviszonytól, ami elveti az orvos–páciens, normális–beteg, erkölcsös–erkölcstelen fogalompárokban megjelenő duális gondolkodást.

Jung le meri vonni azt a következtetést, amit Freud vonakodott kimondani, hogy a tudattalan sajátosságai nem föltétlenül az elfojtásból adódnak, hanem természettől fogva jelenvalóak. Ugyanakkor ezt a tulajdonságot a tudattalan egy különös minősége vagy része, a kollektív tudattalan számára tartja fönn. Minthogy a kollektív tudattalant alkotó „archaikus maradványok" nincsenek elfojtva, ezért nem kell várniuk az „elfojtott visszatérésére", hanem mindig is aktívan vannak jelen. Funkciójuk éppen aktív jelenlétükből áll, a közvetítő szerepből tudat és ösztönök között. Az archaikus maradványok által benépesített és azokban kifejeződő kollektív tudattalanról három dolgot tudhatunk meg. Ez a réteg előre adott képzetformálási lehetőségekből – a már emlegetett facultas praeformandi – áll; szemben az egyéni tudattalannal, sohasem tudatosítható maradéktalanul; s történetisége mindig is történésjellegű, olyan múlt, amely jelenvaló (jövő). Az archaikus örökség különböző mértékben kerülhet előtérbe, háttérként azonban átszínezi fogalmainkat. Ahol nem jut kifejezésre, ott észrevétlenül gátolja, vagy éppen megsegíti az önmagunkkal és másokkal folytatott kommunikációt. Ahol viszont manifesztté válik, ott ezt tipikus képek, helyzetek, figurák – archetípusok – alakjában teszi.

A kollektív tudattalan elemei egyénfölöttiek, állandóak és egyetemesek. Egyszerre állítanak – megjelenési módjukban és az általuk közvetített értelemben is – valami egyéni tapasztalaton túlit, így „emberfölöttit", és sugallják az általános emberit. Nem fog rajtuk az idő, változatlanságukban az „örök igazság" hordozói. Gadamer a klasszikus művek időtlenségéről mondja el, hogy „az időtlenség a történeti lét egyik módja" (Gadamer, 1984, 206.), a jungi kollektív tudattalant viszont aligha lehetne ezzel az érveléssel menteni. Föltételezése mögött történetietlen szemléletet kell sejtenünk: nem a minden korban mindenki számára jelenvaló értelmüket, hanem az értelemhordozók minden korban, mindenkiben való jelenvalóságát állítja. Jung az általa föllelt egyformaságokból következtet a kollektív tudattalanra, s a kollektív tudattalan létével igazolja egyformaságunkat. Míg a mai pszichoanalízis az (egyéni) tudattalant egyenrangú beszélgetőtársként rendeli a tudat mellé, vagy, lacani nyelven szólva, nincs hasadás a tudat és a tudattalan között, hanem a tudattalan a tudat és önmaga közötti hasadás maga, addig a kollektív tudattalannal beszélgetni lehetetlenség, nem tehetünk mást, mint hogy elfogadjuk fölöttünk álló igazságait, s vagy engedelmesen meghajlunk akarata előtt, vagy meglakolunk értetlenségünkért. A kollektív tudattalant mély szakadék választja el egyéni és/vagy kollektív tudatunktól, s nehezen lehet elképzelni az időtlenség szavát úgy, mint egyéni vagy kollektív tudatunk és önmaga közötti hasadást.

Hauser Arnold írja egy helyütt: „Lemondunk előjogunkról, hogy önmagunk törvényhozói lehessünk, és örök, emberen túli, égből pottyant törvényekben hiszünk, mert azt állítjuk, változtathatatlan formában leltük meg őket, és azt szeretnénk, ha részünk lenne az Üzenet érinthetetlenségében, amelynek meglelői és közvetítői vagyunk. [...] Vigasztaló gondolat, hogy minden esendőségünk ellenére részünk lehet magasabb rendű értékekben, és irányítóik s birtokosaik lehetünk, ha érvényüket elismerjük. Bátorító azonban mindenekelőtt az az illúzió, hogy saját lelkünkből, ha tudjuk, hogyan hallgassunk szavára, istenség szól, istenség tesz egyértelmű kinyilatkoztatásokat." (Hauser, 1978, 170–171.)

1 Ez az írás annak a kutatómunkának egy része, amivel a *Jung nálunk* – Könyvbemutató és szimpóziumon (Budapest, 2017. 12. 2.) felkért előadást (*Jung, Ferenczi és a magyar pszichoanalízis*) készítettem elő. Az első rész (Jung és a szimbólumai – egy történet és egyes következményei) a *Kaleidoscope* folyóirat 2018/12. számában jelent meg. 1945 előtt Jungnak nem jelent meg könyve magyarul. Róla is csupán egyetlen egy: 1939-ben Boda László könyve *A Jung-féle lelki típusok* címmel (Boda, 1939). Emellett Pál Antal (Pál, 1941, 26–27.) és Hort Dezső (Hort, 1943) szentelnek neki karakterológiai könyveikben egy-egy fejezetet. Itt jegyzem meg, hogy noha 1945 után jelentek meg könyvek Jungról Magyarországon – ötven évet kellett az elsőre várnunk. 1995-ben Bodrog Pál (Bodrog, 1995), 2009-ben Jakobi Jolán (Jacobi, 2009), 2017-ben pedig *Jung nálunk* címmel, Deák Zsolt szerkesztésében egy alapos, kétkötetes összeállítás (Deák, 2017).

2 L. Hárs, 2018.

3 Harmat, 1994. – több helyen, l. Névmutató.

4 Herbert Silberer (1882–1923): osztrák pszichoanalitikus, Freud első tanítványi köréhez tartozott Junggal és Adlerrel együtt. Freud többször hivatkozik rá az *Álomfejtés* későbbi kiadásaiban. Főművének a *Probleme der Mystik und ihrer Symbolik* című, 1914-ben megjelent könyvét tekintik. Elgondolásai sokban hasonlítottak Jungéhoz, aki később föl is használta munkáiban Silberer művét. (L. Silberer, 1971; Jung, 1944, 1967.)

5 Vö. Ferenczi, 1899, 1900a, 1900b, 1919, 1996 és Freud – Ferenczi, 2000, 154–158, 73 Fer; 177–181, 83 Fer; 185–189, 85 Fer. A levelezés első kötetében három jósnő van említve név szerint: a berlini Seidlerné, a müncheni Frau Arnold és a pesti Jelinekné. Annak oka, hogy Ferenczi publikációiból hosszú időre eltűnik az okkult vagy a telepátia témája, minden bizonnyal Freud ráhatásának köszönhető (L. pl. 1925. márciusi, vonatkozó levélváltásukat: „Mit szólna hozzá, ha régebbi és újabb gondolatátviteli kísérleteimet kongresszusi előadásban foglalnám össze, s ebből az alkalomból megkísérelném pontosabbá tenni a pszichoanalízis álláspontját e jelenségekkel kapcsolatban?" (Freud – Ferenczi, 2005, 35., 1005 Fer). Ferenczi a Bad Homburg-i IX. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson (1925 szeptemberében) kívánta előadni nézeteit. Freud válasza: „Lebeszélném róla. Ne tegye. Az Ön tapasztalatai és kísérletei bizonyára nem átütőbb erejűek és kifogástalanabbak, mint az, amit a szakirodalomban erről írtak, s amit eddig el sem akartunk hinni. Ezzel bombát vet a pszichoanalízis házába, amely biztosan fel is robban." (Freud – Ferenczi, 2005, 36., 1007 F).

6 L. pl. Freud – Ferenczi, 2000, 351–352, 182 Fer („Gondolja csak meg, *nagy jövendőmondó, illetve gondolatolvasó vagyok*! [Szabad asszociációmban] olvasok a betegeim gondolataiban. A pszichoanalízis jövőbeli módszerének hasznot kellene húznia ebből." – Ferenczi kiemelése. Ezután több esetismertetés következik.) Freud – Ferenczi, 2000, 363–364, 189 Fer („Érdekes, és értékes is, hogy – úgy látszik – nélkülözni fogjuk tudni a hivatásos médiumokat. Ahhoz azonban, hogy megállapítsam ennek a lehetőségnek a *határait*, néhány ilyen érzékenységgel rendelkező személyre lenne szükségem." – Ferenczi kiemelése. Ezután szintén több esetismertetés következik.) Freud – Ferenczi, 2000, 372., 196 Fer és Dénes, 1979, 53., vö. Hárs, 2017, 90–91.

7 Róheim Géza (1891–1953): néprajztudós, pszichoanalitikus, ausztrál és amerikai bennszülöttek között végzett terepmunkáival és az ezek alapján írott tanulmányaival az etnopszichoanalízis és a pszichoanalitikus antropológia megalapítója. 1921-ben Freud-díjat kapott. 1938-ban kivándorolt Amerikába.

8 Brachfeld Olivér (1908–1975): író, műfordító, irodalomtörténész, a Magyar Individuálpszichológiai Egyesület tagja. Spanyol és katalán nyelvre fordította Dormándi László, Karinthy Frigyes, Márai Sándor, Mikszáth Kálmán, Németh Andor, Ráth-Végh István, Zilahy Lajos műveit. 1929-ben Barcelonába utazik, 1930-ban a Sorbonne-on tanul, 1931-ben visszatér Spanyolországba, 1938-tól 1941 (42?)-ig újra Párizsban él, majd újra Spanyolországban. 1950-től Venezuelában professzor. 1965–1966-ban a kolumbiai Bogotában, 1966–1967-ben az equadori Quitóban tanít. Radnótiék barátja. Többek közt Fannitól tudunk Brachfeld „kísérleteiről". („Hazajövet találkozunk Olivérrel, aki tenyérből jósol. Miknek a múltra vonatkozóan jókat mond, a jövőről pedig, hogy pályája utolsó harmadában kevésbé lesz sikere, és ez végtelenül fájdalmas. Megmondja a nagy szerelmét, és azt, hogy hosszú életünk lesz. Rólam intuíciót, takarékosságot, gyerekkori betegségeket, werhrhaft-vonásokat." – Radnóti Miklósné, 2014, 197.)

9 Oscar Pfister (1873–1956): svájci (zürichi) protestáns lelkész, pszichoanalitikus.

10 Georg Walther Groddeck (1866-1934): német orvos, író, a pszichoszomatika egyik úttörője, Ferenczi és Füst Milán barátja.

11 Almásy Endre (1900–1956): pszichoanalitikus, 1931-től a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület rendelőintézetének főorvosa. A második világháború idején a statáriális bíróság elmeügyi törvényszéki szakértője, így módja volt menteni a bíróság kezébe került zsidókat is.

12 L. Jung, 2001 és Spielrein, 2006. Továbbá: Noll, 1994.

13 L. Hárs, 2007.

14 1943-ban az orvosi lélektani tanszék vezetőjének választották a Baseli Egyetemen.

15 Jung ebben az írásában a nemzeti szocializmust egyébként „félelmetes jelenségnek" nevezi („formidable phenomenon", Jung, 1934b), bármit is értsünk ezen, az 1939-ben az *International Cosmopolitan* számára adott interjúban (116–120. o.) azonban azt írja, hogy „Hitlerben minden német tudattalanja tükröződik". Továbbá, hogy „Mussolini […] egyáltalán nem hasonlítható össze a sámánnal, a mítosszal – Hitlerrel". „Ő a hangszóró, amely felerősíti a német lélek meghallhatatlan suttogását olyannyira, hogy a németek tudattalanja számára hallhatóvá teszi." „Hitler hatalma nem politikai, hanem mágikus." (Jung, 1939).

16 Máday (Marosi) István (1879–1959): idegorvos, individuálpszichológus, az államtudományok doktora (1900).

17 A Feldmann által alapított Független Orvosanalitikusok Egyesületében „pártszakadás" állott be: Gartner Pál 1932-ben megalakította az Analitikus Orvostársaságot. Nem tisztázott, hogy mi lehetett a szakítás oka, de lehetséges, hogy éppen Jung értékelése is belejátszott. Gartner az általam is idézett, 1931-es cikkében (Gartner, 1931) is toleráns Junggal szemben, míg Feldmannt, tudtommal, ez sohasem jellemezte.

18 Ignotus, 2010, 118.

19 Hollós István (1872–1957): pszichiáter, pszichoanalitikus. 1913-ban a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület alapító tagja, helyettes elnöke, 1933 és 1944 között az elnöke. Többek közt Füst Milán és Nagy Lajos barátja. Szépirodalomként is olvasható, meghatározó műve a *Búcsúm a sárga háztól* (Hollós, 1928).

20 Szondi (Sonnenschein) Lipót (1893–1986): magyar idegorvos, pszichiáter, pszichoanalitikus, a sorsanalízis és a Szondi-teszt megalkotója.

21 Itt és a továbbiakban lehet, hogy rosszul számolok. De a statisztikai határértéken belül. Amit lehetett, átnéztem.

22 Haladó – nehéz meghatározni ezt a fogalmat, mert mindig az éppen fönnálló helyzetből vetítjük vissza. Az pedig folytonosan változik. Én most abban az értelemben használom, ahogyan akkor értették – az 1945 előtti Jung korában.

23 „Szorgalommal és el nem lankadó lelkesedéssel búvárkodott a szerző az emberi tudás csaknem minden terén, a természettudományokban úgy, mint a szellemiekben és gyűjtötte egybe az anyagot, melyből új világnézetét felépítette." (Ferenczi, 1913, 181. – az én kiemelésem).

24 Hárnik Jenő (? – ?): ideggyógyász, pszichoanalitikus.

25 Décsi Imre (1881–1944): pszichoanalitikus, orvos-író, újságíró. 1910-től, alapításától a *Világ* állandó munkatársa.

26 „Zsurnalisztikája ugyanakkor tele van homoszexuális lelkesültséggel *Jung* iránt, akit a ‚pszichológia atyjának' nevez (anélkül, hogy nevén említené)." (Freud – Ferenczi, 2000, 394., 213 Fer – Ferenczi kiemelése).

27 Varjas Sándor (1885–1940): tanár, filozófus. A Huszadik Század munkatársa. A Károlyi-kormány idején az Országos Ismeretterjesztő Bizottság tagja, a proletárdiktatúra idején a Közoktatásügyi Népbiztosság tudományos propagandaosztályának vezetője. A Tanácsköztársaság bukása után fogolycsere útján a SZU-ba ment, ahol egyetemi tanárként működött.

28 Jung 1912. szeptember 7-én utazott New Yorkba, hogy előadásokat tartson a Fordham egyetemen. Az előadások könyv alakban 1915-ben jelentek meg (Jung, 1915).

29 Hermann Alexander Graf von Keyserling (1880–1946): német filozófus. (Az említett könyv: Keyserling, 1927).

30 „A mai pszichológia egyik legérdekesebb problémája éppen azoknak a lelki típusoknak a megállapítása, amelyek az egyéni lélek számtalan változatában a megértés alapjául szolgálhatnak. E téren különösen E. Spranger és C. G. Jung munkássága érdemel említést. Jung találóan mutat rá, hogy a világfolyamatra való figyelés szempontjából az emberi lélek két beállításformát mutat. Az egyik arra törekszik, hogy minél jobban elvonatkozzék a tárgy hatásától, a másik pedig átadja magát a tárgy hatásának. A lelkiélet ugyanis két tényezőnek, az Én és a Tárgy kölcsönhatásának az eredménye, s a tudatos élet mindig szinte tagadja az egyik tényezőt, hogy annál jobban kiemelje a másik műveit. Az első típust, amelyik igyekszik messze tolni magától a Tárgyat, az Énre figyelőnek, introvertáltnak, a másodikat pedig, amelyik annyira át van hatva a Tárgy jelentőségétől, hogy a maga szubjektív beállítottságát mindig attól teszi függővé, a Tárgyra figyelőnek, extravertáltnak nevezhetjük. E két tipikus lelki beállítottság végeredményében biológiai motívumokra megy vissza és az élet alkalmazkodási folyamatával hozható összefüggésbe. A természet ugyanis az alkalmazkodásnak és így az organikus életnek két alapvetően eltérő formáját ismeri. Az egyik, hogy az egyént az önfenntartás számos eszközével ruházza fel, de korlátozza a szaporaságát. A másik pedig, hogy kevésbé gondoskodik az egyes individuum életéről, de viszont oly bő szaporasággal áldja meg, hogy a faj élete a nagyobb arányú pusztulás ellenére is biztosítottnak tekinthető. Az első csoport egyénei mintegy bástyát emelnek maguk és a dolgok közé, hogy védve legyenek ezek életet felőrlő hatása ellen, a másik csoport individuumai pedig szinte szétszórják önmagukat a világba. Amazok a bevételezők, a hódítók, akik semmit sem akarnak visszaadni a tárgyi világnak, amit tőle kaptak, emezek a költekezők, akik többet költenek, mint amennyit bevesznek és ebben fogy el az egész életenergiájuk.
A lelki élet, amely maga is egyik formája az általános életnek, szintén ugyanezeket a jelenségeket mutatja. A tárgyi, figyelő (extravertált) lélek mindig a tárgyi világ adottságaihoz igazodik, s ezért egész lelki élete bizonyos nyugodt objektivitást mutat. Az énre figyelő (introvertált) ellenben az Én és a Tárgy közé valami nézetet, elméletet, fogalmat csúsztat oda. s ez helyettesíti az ő tudatában magát a konkrét valóságot. Ezért amannak a konkrétságával szemben ez a típus absztrakt hajlamokat tár elénk és az objektív tények helyett szubjektív meggyőződések irányítják. Az extravertált lélek mindig kifelé tekint és innen nyer cselekvéseiben ösztönzést, az introvertált pedig befelé fordul és inkább a maga tudattartalmainak a mozgása, mint a külső tárgyi világ határozza meg állásfoglalását. Amaz nem akar más lenni és másképp viselkedni, mint ahogyan az általános szokás, a hagyományok formálják az embereket, emez pedig mit se törődik mindezekkel. mert önmaga a maga viselkedésének mértéke. Az extravertált lélek gondolkodása azokra a transcendens tényekre irányul (lényeg, törvény, abszolútum), amelyek túl vannak a szubjektív tudattartalmakon, az introvertált pedig nem megy tovább a tudat elemzésénél, mert az ő szemében ez maga a világ. Amannak a megtestesülését Platónban, emezét pedig Kantban állítja elénk a filozófia története. Azok a szintétikus elmék, akik egy nagy egységbe vágynak egybefoglalni a tudatot és a tárgyi valóságot, ezt a két külön világot, emezek az analitikusok, akik a valóságos tapasztalat eredeti egységének szétszedésében válnak ki. Amazoknak mindig valami fájdalmas dualizmus nehezedik a lelkükre, emezeknek pedig a tudat egységének zűrzavara a fájó élményük, amitől szabadulni szeretnének. Az újkorban éppen úgy, mint a megelőző időkben, az emberi léleknek mind a két típusa egyaránt megtalálható. S mivel ez a »beállítottság« tisztára öntudatlan jellegű, amely csupán eredményeiben és akkor is sokszor csak igen nehezen ismerhető fel, egyáltalában nem akaratos valami. Mégis a kultúra általános feltételeiből kifolyólag azt kell állítanunk, hogy az újkor kultúrájának megalkotói között az introvertált típusú egyének voltak a dominánsok. S ez megérthető abból a helyzetből, amelyben e kultúra alkotó-elméi voltak. Csaknem valamennyien egy alulról felfelé törekvő, emelkedő tendenciájú társadalmi osztálynak: a polgárságnak voltak a képviselői, akikben ott élt öntudatlan formában is a helyzetükkel való elégedetlenség dinamikus feszítőereje. Ezzel szemben a kontemplatív középkor kultúráját különösen az extravertált típusú egyének hordozták, akik alkalmazkodtak a meglévő helyzethez s azt éppen azért örök világrend gyanánt fogták föl. De ez az állítás korántsem azt jelenti, hogy az újkor csak egy típusú, ún. ‚modern' egyénekből állott. Minden kultúrában megvan mind a két típus, de a történet kettejük feszültségéből áll elő, s a domináns az a típus, amelyik túlsúlyban van. Az újkor extravertáltjai a hagyományok őrizői, s az introvertáltak az újítók. Már a középkorban éppúgy megvan mind a két típus, mint az újkorban. Ha a filozófia sorsára gondolok, akkor a nagy misztikusokban, a tárgyban szeretettel elmélyedő reálista metafizikusokban az extravertáltakra, s a nominálistákban az introvertáltakra ismerek. S különös, hogy amazok inkább a szerzetesek között, emezek pedig a világi papság soraiban találhatók fel. Valószínűen ez is belejátszott abba, hogy melyik papság kikből tevődött össze: az. aki átadta magát a tárgynak, szerzetes lett, míg az, akiben énjének hatalmi tendenciái éltek, inkább a világi papság soraiba lépett. A gazdálkodás területén is megvan ez a két tipikus ellentét. Az arisztokrata nemesi rabló-kapitalizmus típusa a költekező gazdálkodásnak, amely kiadásaihoz keresi a bevételi forrásokat, míg a polgári kapitalizmus az igazi bevételező gazdálkodás, mely a tőke megtartására, sőt gyarapítására törekszik és a kiadásaiban nem lépi túl a tőke hozadékát. Amaz az extravertált, emez az introvertált lélek tulajdonságait viseli magán. A modern gondolkodás extravertált egyénei alkották meg a filozófiában az objektív ideálizmust s a kutató természettudománynak azt a fajtáját, mely a változó jelenségekben az állandóan ható természettörvényeket pillantja meg. Ez lépett a polgári kultúrában a régi substanciális metafizika-teológia helyébe s vette át annak a funkcióját. De nem ezek voltak azok, akik legjobban megkapták kortársaik elméjét s akik irányították a korszellemet. Az újkori fórum vezető elméit az introvertáltak között kell keresni. Ők voltak azok, akik megalkották az újkor legjellemzőbb alkotásait: a szubjektív ideálizmust a filozófiában, a liberálizmus és a demokrácia elméleteit a politikában, a történeti világfelfogást s általában azt a tudományt, amely az evolúció szemszögéből nézi a világfolyamatot: az ember és a természet sorsát egyaránt. Amazok a metafiziká-

ban, emezek az ismeretelméletben voltak nagyobbak. Az introvertált polgári léleknek köszönhető, hogy az újkor kultúrája az extravertált középkori kultúrával szemben úgy áll előttünk, mint a szubjektivizmus megnyilatkozása ennek az objektivizmusával szemben. S akik értékelni szeretnek, azok szemében ez az egy tulajdonság is elég rá, hogy elítéljék ezt a kultúrát. Kétségtelen, hogy az extravertált lélek objektivizmusában van valami grandiozitás: az örökkévalóság pátoszát érezzük az Énnek azon a megsemmisítésén, amellyel átadja magát a dolgoknak. Az introvertált lélek szubjektivizmusa viszont tele van ugyan bizonyos heroikus hevülettel, de a vakmerőség önbizalma szkeptikus hangulatot kelt vele szemben a nézőben. Nincs vele annyi tárgyi közösségünk, mint amazzal, s ezek a korok nélkülözni kénytelenek a nagy objektív egységbe foglalt hitet. A középkor hitközösségével szemben az újkor csakugyan a hitbeli individuálizmus formáit tárja elénk. A középkor hitével szemben az újkor hite sokszor úgy tűnik fel előttünk, mint a hitetlenség." (Nagy, 1927, 85–89.)

31 Érdemes összevetni ezzel Décsinek egyidejű írását. Nem beszélve arról, hogy a témája a gondolatolvasás. „Ezekkel a hívószókkal vannak blanketták is (a Jung-féléket szokás használni, amelyek a zürichi elmeklinikáról származnak), de alapjában véve akármilyen szókat lehet mondani. Aki őszintén kimondja a legelső szót, ami az eszébe jut, az egy gyakorlott vizsgáló számára minden titkát kitálalja az asztalra. Őszintének lenni pedig muszáj, mert a vizsgáló kezében stopper van, a sportversenyekről jól ismert óra, amely ötödmásodpercekben méri a reakcióidőt, a hívószó kimondásától a feleletig. És amint valaki nem a legelőször eszébe ötlött szót mondja, az óra kíméletlen pontossággal vall rá, hogy gondolkozással töltötte az időt. A gondolat ugyanis sebes szárnyú sas, de csak az őszinte gondolat, a hazugot ellenben a sánta kutya is utoléri... hát még a fürge stopper!" (Décsi, 1908, 274.)

32 K. Au.: Kolnai (Stein) Aurél (1900–1973): filozófus, közíró.

33 A pszichoanalízis mellett és ellen. *Emberismeret*, 1935, II. évfolyam 1. szám.

34 Gyanúm szerint az „M." monogram mögött Máday István rejlik.

35 „Akácocskát babrál a homály. / A fa telt, kicsi keble beléreszket, / csöpp sóhaja száll – / levegő-lepke. / S körülem, míg elfed hallgatag / a lágy borongás bokra, / ugatások némán hullanak / nagy bársonyokra …" (József Attila: Falu) „Amikor ideért a felolvasásban, szó nélkül elébe tettem egy japáni, régi tusrajznak, Sesshu egyik tájképének reprodukcióját. Egy pillanatra mintha meghökkent volna. Azután elmosolyodott, intett az ujjával: „no, most várj csak", mondotta, és tovább olvasott. Amikor odaért „smaragd Buddha-szobrok harmatos gyepben a békák", újból elmosolyodott és rámnézett. Azután szép csöndesen becsukta a japáni képeskönyvet, félretette, és olvasta versét tovább." (Hatvany, 1938, 48-49.)

36 „A versben ráismerhetünk C. G. Jung kollektív tudattalanjának, valamint Szondi ösztönelméletének eszmei hatására." (Valachi, 2007, 1436.)

37 „Tehát amikor ezekről az ősképekről és szimbólumokról beszélünk, nem is annyira az a lényeg, hogy mit jelentenek, hanem az, hogy hogyan hatnak ránk, miként és mire befolyásolnak, indítanak, milyen irányba terelik a tudatunkat és cselekvéseinket. József Attila pl. így ír erről: …" – és itt idézet következik. (Gyökössy, 2013.)

38 „Éveken keresztül (1930-tól) pszichoanalitikus kezelésre járt dr. Rapaport Samuhoz, majd Gyömrői Edithez és Kozmutza Flórához; mindannyiukhoz bensőséges viszony fűzte, lehetetlen, hogy körükben ne esett volna szó többször is Jung újításáról, a közös tudattalanról, az archetípusokról." Hagyjuk most a tárgyi tévedéseket – valóban: lehetetlen. Ennél már csak az lehetetlenebb, ahogyan a szerző belelátja egy versbe: „A vers létértelmezésének megértő, igazságot kimondó része szerint: az egyén magában hordja őseit, az egész múltat és az ebből következő kötelességeit. Újra *a jungi közös tudatalatti elmélet zseniális költői megfogalmazása* következik." (Az én kiemelésem – ezután természetesen idézet.) „A versben megszűnnek az időhatárok, *a jungi közös tudattalan-elmélet érzékletes, hangulatos, rendkívül találó megfogalmazása* a következő három szakasz ..." (Lőrincz, 2003 – az én kiemelésem; és persze itt is idézet következik.)

39 Bartók György (1882–1970): filozófus, Szegeden József Attila filozófiaprofesszora. Két írása ismeretes, amelyben érinti Jungot (Bartók, 1930 és 1936a, 1936b).

40 Sajnos, a szerző forrásismerete elég hiányos, gondolatmenete pedig telve föltételezésekkel: Bonczos hivatkozik Jung kapcsán Kahána Ernő és Emil Utitz írásaira a *Korunk*ban. „Így például 1930-ban Kahána Ernő orvos, Adler követője, Jung tanításainak önállóságát is vitathatja, míg 1929-ben Emil Utitz hallei pszichológus igen nagyra értékeli munkásságát." (Bonczos, 1991, 428.) Kahána azonban (Kahána, 1930) tanulmányában meg sem említi Jungot és az analitikus pszichológiát – Bonczost talán az zavarhatta meg, hogy egy helyen szerepel írásában a „mélység-pszichológiai" kifejezés (Kahána, 1930, 797.), ez azonban ott nem Jungra, hanem általában a pszichoanalízisre vonatkozik. Utitz (1929) pedig – akitől a későbbiekben a vonatkozó részt idézem is – Jung érdemeit együtt kezeli Adlerével és „másokéval". Bartók György hatását a szerző azzal véli igazolni, hogy: „Az első félévi filozófiai stúdiumok után a II. félévben már Bartók lélektani előadásai is szerepelnek József Attila indexében." (Bonczos, 1991, 427.)

41 Pfeifer (máshol Pfeiffer) Zsigmond (1889–1945): idegorvos, pszichoanalitikus.

42 Emil Utitz (1883–1956): filozófus, pszichológus. Több olyan munkája van, ami a pszichoanalízist és annak irányzatait is érinti (Utitz, 1924, 1927), ezekről pl. az *International Journal of Psycho-Analysis* (Glover, 1926) és a *Psychoanalytic Review* (Lewis, 1927) is beszámolt.

43 Gartner Pál (1900–1975): elmeorvos, aktív analitikus. A Független Orvosanalitikusok Egyesületének tagja. 1936-tól 1939-ig a Swartzer-intézet igazgató főorvosa, 1945 és 1946 között az Országos Elmefigyelő Intézet igazgató főorvosa, 1946-tól egyetemi magántanár, 1948-ig az Orvos-Egészségügyi Szakszervezet elnöke. Közreműködő Szirmai Rezső *Fasiszta lelkek* című könyvében (Szirmai, 1946).

44 Stekel 1912–1928 között megjelent *Störungen des Trieb und Affektlebens* című tízkötetes művének Gartner fordításában megjelent magyar változatáról (Stekel, 1930) van szó (Dobó, 1930).

45 Totis Béla (1895–1948 után): magát marxistának és freudistának valló nőgyógyász, Babits és Illyés baráti körének tagja – *Az ifjúság nemi problémái* című könyve (Totis, 1931) széles vitát váltott ki, egyebek közt József Attila (József, 1932), Nagy Lajos (Nagy, 1931) és Illés Endre (Illés, 1932) is kritizálta.

46 Fekete Ferenc (1915–1945): pszichológus, költő.

47 Edmund Bergler (1899–1962): osztrák születésű amerikai pszichoanalitikus. (Sajnos Brachfeld nem írja le, pontosan melyik Bergler szövegre gondol…)

48 G. G.: Gaál (Gál) Gábor (1891–1954): író, irodalomtörténész, szociológus, szerkesztő, irodalomkritikus, közíró. 1928-tól 1940-ig a *Korunk* szerkesztője.

49 Kerényi Károly (1897–1973): klasszika-filológus, vallástörténész – Szerb Antal róla mintázta az *Utas és Holdvilág* Rudi Waldheim professzorát. 1948-tól 1966-ig a zürichi C. G. Jung Intézet kutatásainak irányítója. Junggal közösen írott művei: Jung – Kerényi, 1940, 1941a, 1941b. Emellett ld.: Radin – Kerényi – Jung, 1954 és Kerényi, 1955, 1977.

50 „A leány a B- és C-vitaminról beszélt, az anya Jungról és Adlerről, a lélekelemzés új, eretnek iskoláiról.” (Kosztolányi, 1930, *Esti Kornél*, 7. fejezet.)

51 L. Karinthy Ferenc, 1985, 246–247.

52 Vö. „Várkonyi Hildebrand, akkor még a bencés tanítórend tagja, pedagógiai lélektant adott elő. Pavlov, Adler, Freud, Jung és Piaget műveit elemző előadásai lebilincselték Radnótit, aki a kötelező első éven túl öt teljes éven át visszajárt előadásaira, akármennyi egyéb tanulnivalója akadt.” (Ozsváth, 2004, 71.) És: „Várkonyi Hildebrand például Freud, Jung és Piaget elméleteiről is beszélt előadásain.” (Ferencz, 2005, 174., továbbá Baróti, 1977, 149.)

53 Füst, 1967.

54 Érdemes lábjegyzetben közölni az egész eszmefuttatást: „A K. sokat köszönhet a tipizálás terén Jungnak, a kiváló svájci lélekbúvárnak, akinek tanítása szerint minden embernek van egy bizonyos elképzelése önmagáról, a saját személyéről, karakteréről, amolyan félig-meddig idealizált karaktertípus, amilyennek mások előtt és önmaga előtt is látszani szeretne. Jung így nevezte el ezt a képzeletbeli karaktert: persona. Personának hívták azt az álarcot, amelyet a régi görög és római színészek viseltek a színpadon. A persona a színész „karakterét” jelképezte; azt a jellemet, amelyet a színész megjátszott. Az emberi élet ősi kezdetei óta ugyanígy van ez nálunk magunknál is. Kinek-kinek a saját personája vezérli őt az élet csábításai és kudarcai között. Így alakul ki az, amit emberi jellemnek, emberi viselkedésnek neveznek. Hogy alakulnak ki mármost a különböző emberi karakterek, personák.

Eleinte meglehetősen brutális eszközökkel kellett kényszeríteni az embert, hogy dolgozzon. A primitív törzsek tagjai egyszerűen féltek az erősebbektől, a vezérektől meg a főnököktől és engedelmeskedtek parancsuknak, ráfanyalodtak a munkára. Ha nem így cselekednek, akkor kiűzték volna őket a zord és ellenséges vadonba. Ezért inkább meghajoltak, de igyekeztek a nyers kényszert amolyan ‚kötelességnek’ feltűntetni. A társadalom fejlődésének folyamán ez a ‚kötelesség’ egyre mélyebben beidegződött az emberekbe. A felnőttek úgy tekintették, mintha a verejtékes munka kényszerű kötelessége gyermekkoruk természetes alárendeltségének folytatása lenne.

A karakterológusok igyekeznek behatolni az emberi társadalomnak ezen ősi, ködös korszakaiba, amikor az emberállat engedelmes munkáslénnyé szelídült. Ekkor írták meg azokat a karakter-szerepeket, amelyek után az emberek mind a mai napig igazodnak. Ekkor keletkeztek az első karakter-típusok. Mintha az egyes emberek így szólnának önmagukhoz: ‚Ez az én hivatásom. így kell viselkednem az életben”. Kíséreljük meg Jung nyomán leírni az emberi persona-típusokat.

Az első a ‚paraszti-persona’ és a belőle leszármazott karakterek. Két vonás jellemző a paraszti personára: a munkát erénynek tartja és görcsösen ragaszkodik a magántulajdonhoz. Ennek következménye bizonyos hajlamosság az irigykedésre. Nem szereti a feltűnést. Ruhája, háza, bútora egyszerű és egyforma. A népviselet és a paraszti ízlés egyéb – mindenütt egyformák. A paraszti élet örömei is sztereotip örömök. A paraszt állandóan szomszédainak megfigyelése alatt áll. Nagyon sokat ad a személyi presztízsre; életét teszi rá, hogy egy v. más ténykedéseiben jó híre legyen, pl. hogy jobban értse a zsúpfedést v. a kaszálást stb., mint mások. A K. titkos törvényei értelmében a paraszt mindezt olyan megvilágításban látja, amely a lehető leghízelgőbb ránézve. Azt tartja egyedül helyesnek és jónak, ahogy ő reagál a dolgokra. Dolgozik és garast garasra rak, anélkül, hogy kutatná: miért teszi ezt. Számára természetes, hogy ezt teszi és el sem tudja képzelni, hogy másképp is lehetne. Ha kételyek támadnak benne, elfojtja őket és még nyakasabb lesz a magatartása. Derék, tisztességes karakter-típusnak látja önmagát és a maga mintájára képzeli el Istenét is.

Ebből a paraszti personából vezethető le a városi kispolgár personája és karaktere. Hiszen utóbbi nem egyéb, mint a városi környezetbe átültetett paraszt. Neki is összhangba kell hozni önzését, azzal a fáradalmas és alárendelt szereppel, amely kijutott a számára. Ezért ő is erénnyé magasztosította a munkát. Ő is büszke az ‚egyszerűségére’, benne is megvan az a bizonyos paraszti okosság és kissé keserű életbölcsesség, végül ugyanolyan kapzsi tud lenni és ugyanolyan makacsul ragaszkodik a maga szerény jogaihoz. Minthogy a városban több és többféle emberrel érintkezik, kissé ‚gyorsabban jár’ az esze. Közelebbről látván a gazdagokat, irigyebb rájuk és azzal vigasztalja magát, hogy a pénz nem boldogít, meg hogy a gazdag ember nehezebben jut be a mennyországba.

A paraszti és kispolgári personából – melyek mind a mai napig a legelterjedtebb karaktertípusok – mások származtak le, melyek a társadalmi helyzet változása következtében némi módosuláson mentek keresztül. Egyeseknek sikerült kis jólétre szert tenniük. Ezek bérmunkásnak vették maguk mellé kevésbé szerencsés társaikat v. pénzt kölcsönöztek nekik és adósaiknak tették őket. Akik ilyen magasabb pozícióba kerülnek, már nem maradnak meg szerénynek és türelmesnek. Gyakran nagyon is fennhéjázó módon mutatják ki hatalmukat alantasaikkal szemben. De a gazdag városi polgár, a pénzember és a tehetős gazdálkodó karakter-personája végeredményben mégis csak logikus folyománya a parasztinak. Ehhez a típushoz tartoznak végeredményben a modern nagyipar első úttörői is. De míg a nagyparaszti tömegből egyes kiválasztottak előnyösebb helyzetbe kerülnek és tehetős v. éppen gazdag családok ősévé válnak, addig egyre szélesebb rétegek a teljes nincstelenségbe süllyednek alá, ami a karakter-típus újabb átformálódását vonja maga után.

A personák második típusa az, amit Jung nomád-personának nevez. A mai ember gondolkodásmódja jelentékeny mértékben a régi harcias nomádokéra vezethető vissza. Harcias nomádokat kell mondanunk és nem egyszerűen nomádokat, mert a nomádok általában éppoly békések voltak, mint a primitív földmívesek. De minthogy gyakran változtatták a lakóhelyüket, könnyebben akadt köztük kereskedő, úttörő telepes a vadonban, nemkülönben tolvaj, rabló és kalóz is. Fizetési eszközök természetesen marháik voltak. Kóborlásaik közben érctermő vidékekre is eljutottak és közülük kerültek ki az első kovácsok, fémszerszámkészítők. Az üstfoltozó cigány a maga elütő erkölcseivel és szokásaival a nomád élet utolsó, tűnőben lévő képviselője Európában. Olyan is akadt a nomád pásztorok között, aki különösen erős és ügyes volt, s megsarcolta a békés telepeket. Esetleg királyságot v. valamilyen más autokráciát alapított és urává lett a paraszti personáknak. A nomádok története mindig sokkal vadregényesebb volt — és Közép-Afrikában ma is az — mint a parasztoké. A magántulajdon iránti érzékük jóval csekélyebb. A nomád nehezen szerzi ugyan meg, amije van, de annál jobban szeret ajándékozni. Szenvedélyesebb, ‚költőibb’ még szerelmi életében is, de kevesebb utódot hagy hátra, mint a paraszt, akinek állandóan szüksége van munkáskezekre. A nomád karakter-típus szeret hazardírozni és büszke rá, hogy elegánsan tud veszíteni, szilaj szépségű és vakmerő, kíméletlen fickó, aki tetszeleg magának abban, hogy ilyen. Amióta van társadalmi élet, mindig ebbe a típusba tartoztak az uralkodó, vezérlő szerepet betöltő egyének. Az a kardforgató, nomád ideológia, amely állandóan újabb területek és hatalom után tör, formálta ki politikai életünket.

A personák harmadik példája a „papi v. tanult persona” és változékai. Ezt a harmadik eszményi karaktertípust a primitív társadalmakban a varázsló, majd a pap képviselte. Már kezdettől fogva úgy volt, hogy a pap életét nem dominálta sem a család, sem a magántulajdon eszméje, de nem a hatalom v. a vezérkedés eszméje sem. Roppant

érdekes követni, hogy miképpen fejlődött ki és módosult az idők folyamán a papi persona. A legértékesebb karaktervonások kialakulásával találkozhatunk eközben. A papi persona jellemvonásai nem öröklött jellemvonások. Sajátos nevelés és speciális tanulmányok terméke ez. Indiában a brahmánok (indus papok) zárt és a többi néposztályokkal elkülönült kasztot alkotnak ugyan, de semmi jele sincs annak, hogy szellemileg más országok papjai felett állnának. ‚Pap'-ról beszélünk, de voltaképpen sokkal többet értünk ezalatt, mint amennyit ma a ‚pap' szó jelent. Eredetileg minden tanult ember egyúttal pap is volt. Tanult osztály és papi osztály egy és ugyanazt jelentette. Az egyiptomi pap egyúttal orvos, bíró, tanító és pénzember is volt. Az írástudók és költők is papok voltak. Az építész és a művész is pap volt és a papok sorából kerültek ki a miniszterek meg az uralkodók tanácsadói. A templom egyúttal a bank, a kincstár és a múzeum szerepét is betöltötte. A középkori és reneszánsz- kori Európában, amelytől modern világunk a maga tradícióit örökölte, még a papok voltak a tudásnak úgyszólván egyedüli birtokosai. A régi világban legfeljebb még a nomád és tengertjáró kereskedők voltak írástudók. Talán néhány állami hivatalnok és udvari írnok is ilyen volt – de őket is papi személyek nevelték és tanították. Egészen a reformáció idejéig az egyetemek szelleme és szervezete olyan, mint a kolostoroké. A nagy államférfiak az egyházi méltóságok sorából kerültek ki és a papi szervezeteken kívül nemigen volt intellektuális élet. Az értelmesség és a papi ténykedés hajdani azonossága olyan tény, amely sok embernek ma elkerüli a figyelmét. Ma már azonban a papi persona karaktertípusába besoroljuk nemcsak a papokat, nemcsak azokat a személyeket, akik a különböző egyházakat szolgálják, hanem mindenkit, aki a tudás embere, tanárokat és tanítókat, teremtő művészeket, írókat és újságírókat, a törvény embereit, a nagy szervezőket és a modern tudósokat. Mindezekben a típusokban megvannak azok a közös karaktervonások, amelyek szigorúan elkülönítik őket mind a vagyongyűjtésre beállított paraszti és városi polgári típustól, mind az előbbiekben körvonalazott nomád karaktertípustól. A papi persona-karakternek a legjellegzetesebb tulajdonsága, hogy képes „odaadó" lenni és le tud mondani az „emberi hiúságokról". Nem azért dolgozik, hogy pénzt, kitüntetést v. dicsőséget szerezzen magának. Magasabb céljai vannak. Enélkül a karakter-típus nélkül ma már el sem lehetne képzelni a modern civilizációt. A különböző köz- és magánhivatalnokok, bírák, doktorok, tanítók és írók nélkül, akik persze nem mind egyformán jól töltik be a hivatásukat, már a gazdaság gépezete sem tudna működni. Mindezeket az embereket nevelték a hivatásukra. Ez a K. szempontjából nagyon figyelemre méltó momentum. Mindezeket a karakter-típusokat sokkal inkább ‚csinálták', mint a paraszti, polgári v. nomád karaktert. Mintha tudatosan kiválasztottak és kicsiráztattak volna benne egy olyan magot, amely a többi personák tagjaiban is ott szunnyadozik. Az a tény, hogy meg lehet tenni az egész K.-nak bizonyos mértékig kulcsa és – amint a társadalmi K.-nak rövid áttekintéséből láttuk – mód nyílik ennek a felismerésnek az alapján nemcsak a karakterek megállapítására, hanem nevelés útján való megváltoztatásukra is. " (TÚV, 62–64.)

55 Bálint Mihály (Michael Balint, 1896–1970): orvos, pszichoanalitikus, a Bálint-csoportok megalapítója.

56 A teljes fölsorolás egyébként mára legalábbis elgondolkoztató. „E. Claparéde, K. Groos, K. Lewrin, J. B. Watson (mozgás, cselekvés, alakzat, 1. Behaviourizmus); B. Bourdon, W. Köhler, Pikler Gyula (érzékelésvizsgálatok, általános L.); E. R- Jaensch, E. Kretschmer, W. Stern (gondolkodás, értelem, jellemvizsgálatok); A. Adler, K. Büchler, S. Freud, C. G. Jung, E. Spranger (ösztön-, érzelem-, jellemvizsgálatok stb.)."

57 Vö. Lacan, 1993.

58 Paul Kugler: jungiánus analitikus (USA).

59 L. Freud, 1909.

60 Vö. Hárs, 1992, 1993, 2016.

61 A többi 16 könyvet az Európa (5), a Göncöl (2), az Akadémiai Kiadó (2), az Édesvíz (2), a Kairosz (1), a Gondolat (1) és a Kötet (1) adta ki.

62 A *C. G. Jung alapfogalmainak lexikona 1-2*. kötetei 1997-ben és 1998-ban jelentek meg.

63 Jung, 1993b, 1993c, 1995a, 1995b, 1996b, 1996c, 1996d, 1996e, 1997a, 1997b, 1997c, 1997d, 1998, 1998a, 1999a, 1999c. Itt jegyzem meg, hogy 1945 után már Jungról is jelentek meg könyvek Magyarországon. 1995-ben Bodrog Pál (Bodrog, 1995), 2017-ben pedig *Jung nálunk* címmel, Deák Zsolt szerkesztésében egy alapos, kétkötetes összeállítás (Deák, 2017).

64 A bekezdés alapja és a továbbiakban is: Hárs, 1997.

65 Vö. Hárs, 2017.

Irodalom:

Baróti Dezső (1977): *Kortárs útlevelére*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
Bartók György (1930): A tudattalan problémája. *Budapesti Szemle*, 1930. 218. kötet, 632, 58–93.
Bartók György (1936a): Napjaink filozófiája. I. *Budapesti Szemle*, 1936. 240. kötet, 698, 59–77.
Bartók György (1936b): Napjaink filozófiája. II. *Budapesti Szemle*, 1936. 240. kötet, 699, 185–210.
Boda László (1939): *A Jung-féle lelki típusok.* Dolgozatok a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem philosophiai seminariumából. 29. kötet (k. n.), Budapest, 1939.
Bodrog Miklós: *Álmaink barlangvilága. C. G. Jung nyomában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995.
Bonczos László (1991): József Attila és Carl Gustav Jung. *Orvosi Hetilap*, 1991/8, 427–431.
Brachfeld Olivér (1938): Merre tart a pszichoanalízis? *Korunk*, 1938. június, 481–488.
Chomsky, Noam (1985): *Generatív grammatika.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985.
Csáth Géza (1912): dr. Brenner József: *Az elmebetegségek psychikus mechanizmusa*. Franklin-Társulat, Budapest, 1912. (Csáth Géza: Egy elmebeteg nő naplója. Magvető, Budapest, 1978.)
Deák Zsolt (Szerk.): *Jung nálunk I–II. Magyar szerzők jungi analitikus írásai*. Budapest, Ursus Libris, 2017.
Décsi Imre (1908): Gondolatolvasás, álomfejtés I-II. *A Hét*, 1908. ápr. 26., 273–274. és máj. 3., 286–288.
Dénes Zsófia (1979): Ferenczi Sándor és Sigmund Freud. In: *Szivárvány Pesttől Párizsig*. Gondolat, Budapest, 1979, 51–71.
Dobó Júlia (1930): Üzenet az anyáknak. *Korunk*, 1930. november, 839–841.
Erős Ferenc (2000): *Ferenczi Sándor.* Új Mandátum, Budapest, 2000.
Esterházy Péter (Csokonai Lili) (1988): *Tizenhét hattyúk*. Budapest, Magvető, 1988.
Farkas Imre (1927): Gróf Keyserling a házasságról. *Századunk*, 1927, 248–250.
Fekete Ferenc (1938): Nicolae Margineanu: Psihologia germana contimporanâ. *Korunk*, 1938/11, 995–996.
Fekete Ferenc (1939): A gyakorlati lélektan területei. *Korunk*, 1939/5, 467-468.
Ferencz Győző (2005): *Radnóti Miklós élete és költészete*. Osiris, Budapest, 2005.
Ferenczi Sándor (1899): Spiritizmus. In: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908*. Osiris, Budapest, 1999. 27–30.
Ferenczi Sándor (1900a): Wajdits A., „Tanulmányok a szellemtan köréből (Spiritismus)" (Recenzió). In: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908.* Osiris, Budapest, 1999. 53.
Ferenczi Sándor (1900b): L. Löwenfeld, „Somnambulismus und Spiritismus" (Recenzió). In: *A pszichoanalízis felé.* Fiatalkori írások 1897–1908. Osiris, Budapest, 1999. 68.
Ferenczi Sándor (1913): Jung libidó-elméletének bírálata. In: Erős Ferenc: *Ferenczi Sándor.* Új Mandátum, Budapest, 2000., 181–191.
Ferenczi Sándor (1919): A hisztériás materializáció jelenségei (Kísérlet a hisztériás konverzió és szimbolika magyarázására). In: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból.* Magvető, Budapest, 1982., 226–247.
Ferenczi Sándor (1928): A pszichoanalízis és a kriminalitás. *Századunk*, 1928, 272–281.
Ferenczi Sándor (1996): *Klinikai napló. 1932*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.
Ferenczi Sándor (1997): Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: *Technikai írások (1921–33).* Animula, Budapest, 1997., 102–112.
Freud, Sigmund (1909): Megjegyzések egy kényszerneurotikus esetről. A „Patkányember". In: *Sigmund Freud művei II. A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* Cserépfalvi, Budapest, 1993., 213–275.
Freud, Sigmund – Ferenczi Sándor (2000): *Levelezés I/1. 1908 – 1911*. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2000.
Freud, Sigmund – Ferenczi Sándor (2005): *Levelezés III/2. 1925 – 1933*. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Budapest, 2005.
Füst Milán (1963): *Látomás és indulat a művészetben*. Magvető, Budapest, 1963.
Füst Milán (1967): Gondolatok vázlata a külső és a belső szemléletről. In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető, Budapest, 610–617.
Füst Milán (2002): *Összegyűjtött levelei.* Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2002.
Gadamer, Hans-Georg (1984): *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat, 1984.
G. G. (Gaál Gábor, 1939): Freud halála. *Korunk*, 1939/10, 882–884.
Gartner Pál (1931): Néhány szó a stekelizmusról. *Korunk*, 1931. február, 150–152.
Glover, Edward (1926): *Jahrbuch der Charakterologie. Int. J. Psycho-Anal.*, 7:280
Gyökössy Endre (2013): Az újrafelfedezett C. G. Jung. Magyar Szemle, Új folyam II/6. http://www.magyarszemle.hu/cikk/az_ujrafelfedezett_c_g_jung
Harmat Pál (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen, Budapest, 1994.
Hauser Arnold (1978): *A művészettörténet filozófiája*. Budapest, Gondolat, 1978.
Hárnik Jenő (1911): Nagy emberek. *Huszadik Század*, 1911/2, 174–194.
Hatvany Bertalan (1938): Attila. *Szép Szó*, 6. kötet, 1938/21., 46–51.
Hárs György Péter (1992): Az alkemo-kommunikáló lelkek. Műhely, *Pszichoanalízis – a belső nyelv tudománya*, 1992., 59–61.
Hárs György Péter (1993): Nyelv, alkímia és pszichoanalízis. *Thalassa*, 1993/1, 70–80.
Hárs György Péter (2007): Egy örökség öröksége: Goethe a pszichoanalízisben. *Lélekelemzés*, 2007. II. félév., 47–55.
Hárs György Péter (2016): Jim Morrison és a film alkímiája. *Kaleidoscope*, 2016/12, 57–73.
Hárs György Péter (2017a): Mi történt? Mikor történt? Hogyan történt? Megtörtént? ([Pszichoanalízis]történet – tény és/vagy dokumentum: levelezés versus emlékezet) *Kaleidoscope*, 2017/14, 90–99.
Hárs György Péter (2017b): Urbs Liberique. In: *Jung nálunk. I–II. Magyar szerzők jungi analitikus írásai*. (Szerk. Deák Zsolt.) Budapest, Ursus Libris, 2017., 67–94.
Hárs György Péter (2018): Jung és a szimbólumai – egy történet és egyes következményei. *Kaleidoscope*, 2018/17, 310–325.
Hollós István (1928): *Búcsúm a sárga háztól: Doktor Pfeiflein Telemach különös írása az elmebetegek felszabadításáról*. Genius, Budapest, 1928. (Újabban: Cserépfalvi, Budapest, 1990.)
Hort Dezső (1939): Az „európai". *Korunk*, 1939/11, 962–966.
Hort Dezső (1943): *Jellem és társadalom. (Szociálkarakterológia).* Szerzői magánkiadás, Budapest, 1943.

Ignotus (2010): Búcsúztató. In: Hárs György Péter (szerk.): *Túl az óFerenczián. Válogatás Ignotus pszichoanalitikus vonatkozású írásaiból*. Múlt és Jövő, Budapest, 2010., 115–120.
Illés Endre (1932): Az ifjúság nemi problémái. Nyugat, 1932/4. http://epa.oszk.hu/00000/00022/00531/16572.htm
József Attila (1932): *Összes Művei,* III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 120–134.
József Attila (1932a): Egyéniség és valóság. In: *Összes Művei,* III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 120–127
József Attila (1932b): Az ifjúság nemi problémái. In: *Összes Művei,* III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 127–134.
Jung, Carl Gustav (1912): *Wandlungen und Symbole der Libido*. (München DTV, München, 1997.)
Jung, Carl Gustav (1915): *The theory of psychoanalysis*. The Journal of nervous and mental disease publishing company, New York, 1915.
Jung, Carl Gustav (1921): *Psychologische Typen*. Rascher Verlag, Zürich, 1921.
Jung, Carl Gustav (1934a): Zur gegenwärtigen Lage der Psychoterapie. *Zentralblatt für Psychoterapie und ihrer Grenzgebiete*, 7, 1–16.
Jung, Carl Gustav (1934b): The state of psychotherapy today. In: *Collected Works, vol. 10*, Routledge, London, 1970., 157–173.
Jung, Carl Gustav (1939): Diagnose der Diktatoren. In: Heinrich H. Balmer: *Die Archetypen-theorie von C. G. Jung.* Springer Verlag, Berlin–Heidelberg–New York, 1972., 134–151. Magyarul: A diktátorok lélektana. http://www.c3.hu/scripta/thalassa/95/12/08jung.htm
Jung, Carl Gustav (1944): *Psychologie und Alchemie*. Rascher Verlag, Zürich, 1944.
Jung, Carl Gustav (1946): *Föld és lélek*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1946.
Jung, Carl Gustav (1947): *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. Budapest, Bibliotheca, 1947.
Jung, Carl Gustav (1967): *Alchemical Studies.* Princeton University Press, Princeton, 1967.
Jung, Carl Gustav (1987): *Emlékek, álmok, gondolatok*. Budapest, Európa, 1987.
Jung, Carl Gustav (1988): *A lélektani típusok általános leírása*. Budapest, Európa, 1988.
Jung, Carl Gustav (1991): *Analitikus pszichológia*. Budapest, Göncöl, 1991.
Jung, Carl Gustav (1992a): *Válasz Jób könyvére*; ford. Tandori Dezső; Akadémiai, Bp., 1992.
Jung, Carl Gustav (1992b): A szinkronicitásról. *Műhely, Pszichoanalízis – a belső nyelv tudománya*, 1992., 62–66.
Jung, Carl Gustav (1993a): *Az ember és szimbólumai*. Budapest, Göncöl, 1993.
Jung, Carl Gustav (1993b): *Titokzatos jelek az égen. Ufókról és földön kívüli jelenségekről*. Budapest, Kossuth, 1993.
Jung, Carl Gustav (1993c): *Föld és lélek*. Budapest, Kossuth, 1993.
Jung, Carl Gustav (1993d): *Aión. Adalékok a mély-én jelképiségéhez*. Budapest, Akadémiai, 1993.
Jung, Carl Gustav (1993e): *Mélységeink ösvényein. Analitikus pszichológiai tanulmányok*. Budapest, Gondolat, 1993.
Jung, Carl Gustav (1994a): *Az alkímiai konjunkció*. Nyíregyháza, Kötet, 1994.
Jung, Carl Gustav (1994b): *A nemzeti karakterről. Magyar Lettre Internationale*, 1994–95. Tél, 17.
Jung, Carl Gustav (1995a): *Gondolatok a szexualitásról és a szerelemről*. Budapest, Kossuth, 1995.
Jung, Carl Gustav (1995b): *Gondolatok az apáról, az anyáról és a gyermekről*. Budapest, Kossuth, 1995.
Jung, Carl Gustav (1996a): *Álom és lelkiismeret.* Budapest, Európa, 1996.
Jung, Carl Gustav (1996b): *Gondolatok az álomról és az önismeretről*. Budapest, Kossuth, 1996.
Jung, Carl Gustav (1996c): *Gondolatok a látszatról és a létezésről*. Budapest, Kossuth, 1996.
Jung, Carl Gustav (1996d): *Gondolatok a jóról és a rosszról*. Budapest, Kossuth, 1996.
Jung, Carl Gustav (1996e): *Gondolatok a vallásról és a kereszténységről*. Budapest, Kossuth, 1996.
Jung, Carl Gustav (1997a): *Gondolatok az értelemről és a tébolyról*. Budapest, Kossuth, 1997.
Jung, Carl Gustav (1997b): *Gondolatok a szenvedésről és a gyógyításról*. Budapest, Kossuth, 1997.
Jung, Carl Gustav (1997c): *Gondolatok az életről és a halálról.* Budapest, Kossuth, 1997.
Jung, Carl Gustav (1997d): *A szellem szimbolikája*. Budapest, Európa, 1997.
Jung, Carl Gustav (1997–98): *C. G. Jung alapfogalmainak lexikona, 1–2*. Budapest, Kossuth, 1997–1998.
Jung, Carl Gustav (1998a): *Gondolatok a természetről*. Budapest, Kossuth, 1998.
Jung, Carl Gustav (1998b): *Lélekgyógyászat. Öt előadás*. Budapest, Európa, 1998.
Jung, Carl Gustav (1999a): *Beszélgetések és interjúk*. Budapest, Kossuth, 1999.
Jung, Carl Gustav (1999b): *Mandala. Képek a tudattalanból*. Budapest, Édesvíz, 1999.
Jung, Carl Gustav (1999c): *Szellem és élet*. Budapest, Kossuth, 1999.
Jung, Carl Gustav (2000): *A filozófusok fája*. Budapest, Édesvíz, 2000.
Jung, Carl Gustav (2002): *A pszichoterápia gyakorlata*. Budapest, Scolar, 2002. (C. G. Jung összegyűjtött munkái)
Jung, Carl Gustav (2003): *A szellem jelensége a művészetben és a tudományban*. Scolar, 2003. (C. G. Jung összegyűjtött munkái)
Jung, Carl Gustav (2005a): *A psziché él és hat*. Budapest, Kairosz, 2005.
Jung, Carl Gustav (2005b): *A nyugati és a keleti vallások lélektanáról*. Budapest, Scolar, 2005. (C. G. Jung összegyűjtött munkái)
Jung, Carl Gustav (2006): *Freud és a pszichoanalízis*. Budapest, Scolar, 2006. (C. G. Jung összegyűjtött munkái)
Jung, Carl Gustav (2008): *A személyiség fejlődése*. Budapest, Scolar, 2008. (C. G. Jung összegyűjtött munkái)
Jung, Carl Gustav (2010): *A lélektani típusok általános leírása*. Budapest, Scolar, 2010. (C. G. Jung összegyűjtött munkái)
Jung, Carl Gustav (2011): *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Budapest, Scolar, 2011. (C. G. Jung összegyűjtött munkái)
Jung, Carl Gustav (2014): *Az alkimista elképzelésekről*. Budapest, Scolar, 2014. (C. G. Jung összegyűjtött munkái)
Jung, Carl Gustav (2015): *Az elmebetegségek pszichogenezise*. Budapest, Scolar, 2015. (C. G. Jung összegyűjtött munkái)
Jung, Carl Gustav (2016): *Két írás az analitikus pszichológiáról*. Budapest, Scolar, 2016. (C. G. Jung összegyűjtött munkái)
Jung, Carl Gustav (2017): *Aión. Tanulmányok a Selbst szimbolikájához*. Budapest, Scolar, 2017. (C. G. Jung összegyűjtött munkái)
Jung, Carl Gustav – Kerényi, Karl (1940): *Das göttliche Kind in mythologischer und psychologischer Beleuchtung*. Pantheon, Leipzig, 1940.
Jung, Carl Gustav – Kerényi, Karl (1941a): *Das göttliche Mädchen. Die Hauptgestalt der Mysterien von Eleusis in mythologiser und psychologiser Beleuchtung*. Pantheon, Amsterdam–Leipzig, 1941.

Jung, Carl Gustav – Kerényi, Karl (1941b): *Einführung in das Wesen der Mythologie. Gottkindmythos eleusinische Mysterien*. Pantheon Akademische Verlag, Amsterdam, 1941.
K. Au. (1929): Darázsfészkek. Schmitz, Oscar: Wespennester. *Századunk*, 1929, 186–187.
KL = *Katolikus Lexikon 1*. Budapest, Magyar Kultúra Kiadása, 1931.
Kádár Zoltán (1941): Mágikus és misztikus művészet. *Szépművészet* 2., 247–251.
Karinthy Ferenc (1985): Mediterrán napló. In: *Óvilág és Újvilág*. Szépirodalmi, Budapest, 1985., 237–269.
Kerényi Károly (1955): *Geistiger Weg Europas. Fünf Vorträge über Freud, Jung, Heidegger, Thomas Mann, Hofmannsthal, Rilke, Homer und Hölderlin*. Rhein, Zürich, 1955.
Keyserling, Hermann (1927): *Könyv a házasságról. A házasság értelmezése kiváló kortársak felfogása szerint*. Nova Irodalmi Intézet, Budapest, 1927.
Kodolányi János (1964): Bartók Béla – másfelől nézve. *Látóhatár*, 14, 8–13.
Kornis Gyula: *A lelki élet*. 1. köt. Budapest, MTA, 1917.
Korunk (1928): Rövid könyvszemle. *Korunk*, 1928/1, 77–79.
Kosztolányi Dezső (1930): *Esti Kornél*. (Több kiadás)
Kugler, Paul K. (1978): *The Alchemy of Discourse*. New York, Spring, 1978.
Kugler, Paul K. (1991): Akaratlan költészet. *Literatura*, 1991/1, 71–80. (Eredeti megjelenés: Involuntary Poetics. New Literary History, Vol. 15, No. 3, 491–501.)
Lacan, Jacques (1993): Rövid előadás a francia Rádióban. *Thalassa*, 1993/2, 12–16.
Lewis (1927): Der Künstler. By Emil Utitz. *Psychoanalytic Review*, 14 (1):113–114.
Lőrincz József (2003): Eszmetörténetileg determinált műértelmezés (József Attila: A Dunánál). http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2003/nyar/10.pdf
M. (1927): A polgárság és a modern világfelfogás. *Századunk*, 1927, 261.
M. (1935): Magyar folyóiratszemle. *Századunk*, 1935, 244–246.
Nagy József (1927): A polgárság és a modern világfelfogás. *Budapesti Szemle*, 1927/596., 65–89.
Nagy Lajos **(**1931): Könyv az ifjúság nemi problémáiról. *Korunk*, 1931, október, 736–741.
Noll, Richard (1994): *The Jung Cult: Origins of a Charismatic Movement*. Princeton University Press, Princeton, 1994.
Ozsváth, Zsuzsanna (2004): *Orpheus nyomában. Radnóti Miklós élete és kora*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
Pál Antal (1941): *Bevezetés a modern karakterologiába.* Nagy Károly Grafikai Műintézete, Debrecen, 1941.
Pfeifer Zsigmond (1926): Freud és a pszichoanalízis. *Korunk*, 1926. február–december, 329–336.
PHL = *A Pesti Hirlap Lexikona*. Budapest, Pesti Hírlap, 1937.
PL = *Pedagógiai Lexikon 1–2*. Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 1936.
Radin, Paul – Kerényi, Karl – Jung, Carl Gustav (1954): *Der göttliche Schelm. Ein indianischer Mythen-Zyklus*. Rhein, Zürich, 1954.
Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni (2014): *Napló. 1936–1946*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2014.
RNL = *Révai Nagy Lexikona*, 21. kötet. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.T., 1935.
Silberer, Herbert (1971): *Hidden Symbolism of Alchemy and the Occult Arts*. Dover Publications, Inc. New York, 1971.
Spielrein, Sabina (2006): Naplórészletek. *Thalassa*, 2006/1, 49–62.
Stafford-Clark, David (1977): *What Freud Really Said*. London, Penguin Books Ltd., 1977.
Sulloway, Frank J. (1987): *Freud, a lélek biológusa*. Budapest, Gondolat, 1987.
Szerb Antal (1934): *Magyar irodalomtörténet. 1–2.* Erdélyi Szépmíves Céh, Cluj-Kolozsvár, 1934.
Szerb Antal (1941): *A világirodalom története.1–3.* Révai, Budapest, 1941.
Szirmai Rezső (1946): *Fasiszta lelkek - Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben*. Faust Könyvkiadó, Budapest, 1946. (Újabban: Pelikán, Budapest, 1993.)
Szummer Csaba: *Freud nyelvjátéka*. Budapest, Cserépfalvi – MTA Pszichológiai Intézete, 1993.
Totis Béla (1931): *Az ifjúság nemi problémái. Levelek fiamhoz*. Magyarországi Szociáldemokrata Párt Orvostagjai Szervezete, Budapest, 1931.
Totis Béla (1934): Kulturkrónika. (A mai Németország …). *Korunk*, 1934/9, 673–674.
TÚV = *Tolnai Új Világlexikona 2. Pótkötet*. Budapest, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részv.-Társ., 1933.
ÚIL = Új Idők Lexikona. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, 1940.
ÚL = Új Lexikon 5. Budapest, Dante – Pantheon, 1936.
Utitz, Emil (1924): *Jahrbuch der Characterologie*. Band I. Pan Verlag Rolf Heise, Charlottenburg, 1924.
Utitz, Emil (1927): *Der Künstler*. Ferdinand Enke, Stuttgart, 1925.
Utitz, Emil (1929): Napjaink lélektani problémái. *Korunk*, 1929. szeptember. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00246/1929_09_4978.html
Vágó Márta (M. Vágó Márta, 1937): A könyv és a szellemi válság. *Századunk*, 1937, 276–277.
Valachi Anna (2007): Múzsaszerepben. Kozmutza Flóra hatása József Attila költészetére. *Holmi*, 2007/11, 1436–1448.
Varjas Sándor (1914): Totem és tabu. *Huszadik Század*, 1914/5, 691–695.
Varjas Sándor (1916): A háborús szenvedélyek növekedése és fogyása – gondolatok az örök békéről. *Huszadik Század*, 1916/10–11, 244–260.

PETE KRISZTIÁN

John Stuart Mill társadalomjobbító motivációi: önérdek és együttérzés

John Stuart Mill önéletrajza nem csupán önéletrajz, sokkal inkább filozófiai és emberi fejlődésének története, azt meséli el, miként lett egy nevelési emberkísérletből kiváló filozófus. Ebben a tekintetben az önéletrajz egy esettanulmány arról, hogy miként lehet korán nagy eredményeket elérni az oktatással, miként lehet kilábalni egy mentális krízisből anélkül, hogy feladnánk korábbi elveinket, és miért nem elég pusztán a hideg racionális elemzés zsenialitása a világjobbító elvek valóra váltásához. Millnek reprezentatív céljai vannak önéletrajzának közreadásával, mint mondja: „Egy pillanatig sem képzelem, hogy annak bármely része, amit itt elmesélek, mint történet, vagy mint személyemmel kapcsolatos, számot tarthat a közönség érdeklődésére." (Mill 1873: 1.) Az önéletrajz tehát nem a hiúság megnyilvánulása – mint aminek Hume tekinti a saját önéletrajzát –, nem is Mill tetteinek igazolása vagy felsorolása, hanem egy példázat. Ez világosan látszik abból is, hogy bár szinte egész életét a Kelet-Indiai Társaság tisztségviselőjeként élte le, alig-alig említi itteni elfoglaltságait, hacsak nem abban a negatív értelemben, hogy nem kellett sok időt töltenie a hivatali ügyek intézésével, és amit igen, az is hasznos volt, mert megtanította arra, hogyan kell bánni tőle eltérő érdekekkel és szellemi képességekkel bíró emberekkel. Nyilvánvaló, hogy filozófiai fejlődését tekintve szinte teljesen jelentéktelennek ítélte a Társaságnál végzett munkáját.

Az önéletrajz alapján Mill életét két részre oszthatjuk, az egyik korai neveltetésének és ifjonti útkeresésének korszaka, a másik az érett filozófus munkássága. A kettő között található az az esemény, melyet a Mill életével foglalkozó szerzők és Mill saját maga is úgy ír le, mint életének két legmeghatározóbb eseményének egyike[1]: az ifjú Mill mentális összeomlásaként vagy „mentális fejlődésének válságaként". Mill gyermekkora – elsősorban abszurditása miatt – kedvelt téma a vele foglalkozó szerzők körében, és az érdeklődő olvasó elhűlve olvashat arról, hogy apja (James Mill) az asszociacionista pszichológiára alapozva már kétéves korában megtanítja olvasni, hároméves korában már ógörögül tanul, nyolcévesen pedig már latinul, és algebrával, ill. geometriával foglalkozik. Az érett gondolkodó munkássága, megreformált utilitarizmusa is könnyedén megismerhető a műveiből. És jól ismert maga a „válság" is, a „száraz nehéz levertség", ami eluralkodott rajta 1826–27 „melankolikus telén". Mill 20 évesen elvesztette világjobbító benthamiánus hitét, mind munkája, mind pedig saját élete, legfőképp pedig életcélja értéktelennek tetszett saját szemében. Legtöbb értelmezője ezt a túlhajtott munkának, a túlzott Társaság[2] általi igénybevételnek tudja be, azonban ez feltehetően nem állja meg a helyét, hisz egyrészt Mill igen nagy teherbírású ember volt – ezt világosan mutatja gyermekkora és a válság utáni időszak is –, másrészt a rossz nyelvek szerint nemcsak a Társaságnál végzett munkája mellett, munkaidején kívül végezte filozófiai-irodalmi tevékenységét. Fred Wilson (2006) szerint inkább patologikus okokat kell keresni mentális válsága mögött, egy olyan depressziót, mely szinte egyenes következménye korai neveltetésének. Szerinte azonban nem az apai figurával való azonosulás nehézségei lökték Mill-t depresszióba, hanem az, hogy nem tudott azonosulni azzal a tanítással, melyet korábban lobogó hévvel tett életcéljává.

„Kikre felnéztem, mind azon a véleményen voltak, hogy az emberi lények iránt érzett szimpátia öröme, és az érzések, melyek a mások, legfőképp általánosságban véve az emberiség javát a létezés céljává teszik, a legnagyobb és legbiztosabb forrásai a boldogságnak. Ennek igazságáról meg voltam győződve, de az, hogy tudtam, az érzés boldoggá fog tenni, ha rendelkezni fogok vele, nem adta meg az érzést. Úgy véltem, nevelésem kudarca, hogy nem képes oly mértékben ellátni eme érzéssel, mely segítene ellenállnom az elemzés feloldó hatásának, miközben intellektuális művelődésem a korai és éretlen elemzést elmém megcsontosodott szokásává tette. Így lettem – mondtam magamnak – hajótörött egy jól felszerelt hajóval és kormánnyal, de vitorla nélkül; valódi vágyakozás nélkül azon célok iránt, melyek kivitelezésére olyan gondosan fel lettem készítve: nem leltem örömöt az erényben, vagy az általános jóban, de épp ilyen kevéssé bármi másban. Úgy tetszett, a hiúság és becsvágy forrása kiapadt bennem, és épp ennyire a jóakaraté is." (Mill 1873: 138–9.)

Az esettanulmányként felfogott életrajz tehát bemutatja a mentális válság felé vezető utat, magát a válságot, és azt is, hogy miképp lehet kilábalni belőle anélkül, hogy teljesen megtagadnánk neveltetésünk korábbi elveit. A válságot maga mögött hagyó Mill ugyan maga mögött hagyta ortodox benthamianizmusát is, de hű maradt empirista alapelveihez és nem fordult a valláshoz segítségért.[3]

Mint a fentebbi idézetből kiderül, Mill korábbi asszociacionista neveltetését okolta leginkább azért, hogy egy „logikai robot" vált belőle, aki nem képes az együttérzésre.[4] Magának az emberi elmének az asszocionista képe Hume-tól eredeztethető, és a hume-i képzettársításokra alapozta James Mill is fia neveltetését. A megismert világ benyomásokban adódik számunkra, melyek ideákba másolódva tudásunk alkotóelemeivé lesznek. Az ideák társításának elvei, az

asszociációk törvényszerűségei adják a tanulás alaptörvényeit. Az összetett ideák az asszociált benyomásokat másoló egyszerű ideákból származnak, tehát minél gyakrabban, minél megszokottabban jelennek meg az elme számára a kérdéses benyomások, annál stabilabbá válik összekapcsolásuk (asszociációjuk). Így lesz a tanulás lényegében kondicionálás. A klasszikus kondicionálás mellett azonban működik egy másodlagos mechanizmus is, ugyanis az asszociációk megszilárdítása nemcsak ismétléssel történhet, hanem a fájdalom és az öröm segítségével is. Ez természetesen is működik, olyan események ismételt megfigyelésével, melyek fontosak emberi céljaink megvalósításában – ez a tapasztalatból tanulás. Az oktatás célja ezen tudásnak, illetve az azt alkotó asszociációknak a mesterséges kialakítása. Ha az ilyen módon kialakított asszociációkat megfelelően megerősítjük, akkor azok olyan stabilak lesznek, mintha természetes módon alakultak volna ki. Vagyis a nevelő a dicsérettel, feddéssel és ismétléssel megfelelően erős gondolatsorokat és hiteket alakíthat ki a diákban a világra vonatkozóan. Hogy az ilyen asszociációs kapcsolatok tartósak legyenek, szorosabban kell kapcsolódniuk az elme azon aktív erőihez, az öröm és fájdalom érzéseihez, melyeknek belső motivációs képességéről James Mill is ír az *Analysis of the Phenomena of the Human Mind* című művében (Mill, J. 1878). Az elmét belsőleg motiválja az öröm és a fájdalom érzése, ugyanakkor a vágyak tárgyai az elmén kívül találhatók.

A nevelésnek arra kell helyeznie a hangsúlyt, hogy a boldogság legyen az egyedüli tárgy, amire vágyakozunk, minden másra csak a belőle származó öröm miatt, vagy a belőle származó fájdalom elkerülése végett vágyakozunk vagy kerülünk. Az ifjabb Mill megfogalmazásában ez azt jelenti, hogy „minden vágy és minden öröm, minden szenvedély, minden erény, és valójában sok bűn is az asszociációk eredménye, azaz az általam is vallott elmélet szerint minden, kivéve a tisztán fizikait és organikusakat". (Mill 1873: 143.) Tehát a nevelés feladata helyre tenni a célt tévesztett asszociációkat, és a vágyak külső tárgyait célból eszközzé tenni. Hogy e feladatot véghez lehessen vinni, analizálnunk kell e pszichológiai képzettársításokat. A fenti elsődleges elv alapján az asszociáció azt fogja feltárni, hogy az olyan motivációknak, mint az erény, sincs valódi tárgya, így az elemzés ezeket is az eszközzé tétellel fenyegeti. Vagyis az erény ugyan cél, de csak azért, mert a nevelés asszociációkkal összekapcsolja a jót az örömmel. Am mint korábban már utaltam rá, a hagyományos „dicsérő és feddő nevelés" csak mesterséges és oksági kapcsolatokat képes kialakítani. Ezáltal kiderül, hogy amit célnak hittünk (erény), valójában külsődleges az igazi motiválóhoz, az örömhöz (vagy a fájdalom kerüléséhez) képest. Ahogy az idősebb Mill írja: „A saját erényünk a legfőbb oka annak, hogy más emberek erényes tettekkel viszonozzák tetteinket. A saját erényes cselekedeteink eszméjéhez teljesen természetes módon kapcsoljuk hozz á azokat az előnyöket, melyek embertársaink erényes cselekedeteiből hárulnak ránk." (Mill 1878: 292–3.)

Mindez ugyanakkor gondot is jelent Bentham utilitarizmusának, hiszen az együttérzés bármely aktusa pusztán önérdekből történik. Minden jó cselekedet egy későbbi viszonzás miatt történik. Az asszociacionista elemzés minden jó tettet csak eszközként tud bemutatni, méghozzá a hasznosság előmozdításának eszközeként. Az emberiség jólétének előmozdítása ugyan nemes cselekedet még akkor is, ha az erény csak eszköz ennek eléréséhez, azonban a következményelvű etikák sajátságos vonása az, hogy minden cselekedet csak a megtétele után lehet morális. Márpedig a cselekedetek szándékokat és motivációkat kívánnak meg. Honnan tudhatjuk, hogy cselekedetünk morális-e, ha egyszer a motivációként működő asszociáció egyrészt oksági, másrészt csak a viszonzásra vonatkozhat. Mill éppen ebből vezeti le saját maga számára, hogy egyáltalán nem is lehetséges morális motivációval cselekedni. Mill nem érzi ezeket a motivációkat, és ráébred, hogy nem is érezheti őket. Az asszociacionista elmefilozófia és következményelvű etika emberpéldányaként nem képes ezekre az érzésekre. Mindazonáltal érzi, hogy morálisnak kellene lennie, még ha csak az általános boldogság előmozdítása is a cél. Erre nevelték, Bentham elveinek képviselőjévé, ez volt az életének a legfőbb célja. Az elemzés azonban feltárta, hogy e cél, melyet életcéljává kellene tennie, mégsem lehet életének célja.

Hogy megvalósíthassa társadalomjobbító céljait, képesnek kellett lennie azoknak az együttérző kapcsolatoknak a kialakítására, melyek a benthami társadalmi közösséget felépítik. Azonban Mill neveltetésénél fogva – minthogy apja „az érzéseket nem tartotta megfelelő tárgynak a dicséret vagy feddés számára" – erre semmiféle reményt nem látott. Sem a jóakarat, sem pedig az együttérzés érzését nem lelte fel magában. A kötelesség sohasem célként jelent meg előtte, hanem mindig a boldogság eszközeként. Az emberiséget nem ilyen érzéseken keresztül lehet jobbá tenni, hanem „kiművelt intellektusokon keresztül, önző érzésekre rávilágítva". (Mill 1873: 113.)

Mint arra Wilson (2006: 194.) rámutat, nem csak tanárainak – James Mill és Jeremy Bentham – személyes kudarca volt az ifjú Mill válságba jutása, hanem elméletük kudarca is. Az emberről alkotott víziójuk kiüresedett, nem maradt benne hely a jóakaratnak és a szimpátiának, csak önző indítékoknak. Pontosabban a jóakarat és a kötelesség valamilyen formában benne volt, de csak az öröm keresésének eszközeiként, mert a nevelés ezeket asszociálta az örömmel. Az ifjú Mill, az életrajz tanúsága alapján, kötelességének tekintette a közjó szolgálatát, azonban az asszociacionista elemzéssel kianalizálta ezt magából, és többé nem érezte morális személynek magát.

„A szívem mélyre süllyedt bennem; az egész alapzat, mire életemet építettem, összeomlott. Minden boldogságom ennek a célnak a szüntelen hajszolásában merült ki. A cél azonban már nem bűvölt el többé, ám ezek után hogyan érdekelhettek volna az eszközök? Úgy tűnt, semmi sem maradt, amiért érdemes lett volna élnem." (Mill 1873: 139.)

Az elemzés minden magasabb célt, beleértve a morális célt is, kigyomlált belőle, és nem maradtak, csak a testi örömök. Mill végső soron ebben látta saját depressziójának okát, a

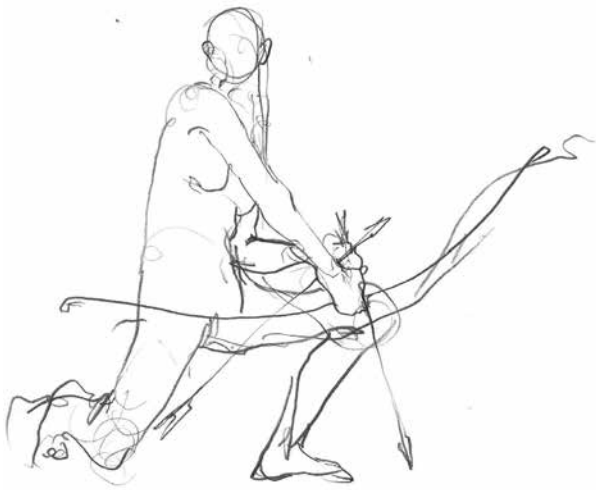

morális, együttérző és képzelőerőn végzett analízisben. Azt az érzést keltette benne, hogy morális lényként megbukott, hogy legfeljebb egy „logikai robot".

Válságának leküzdéséhez az analízis átértelmezésén keresztül vezetett az út, amihez Millnek meg kellett tanulnia azt, hogy ő is érezheti a másokra vagy az emberiség jólétére irányuló jóakarat és együttérzés érzését, és hogy ezek az érzések különböznek mások genetikus okaitól. Mindezt pedig Harriet Taylor, későbbi felesége és Wordsworth költészete segítette megtanítani. Mill maga igen nagyra tartotta felesége ebbéli érdemeit, különösen azt, hogy képessé tette újra érezni a mások iránti együttérzést.

„Önzetlensége nem kötelességek tanult rendszeréből származott, hanem egy olyan szívből, mely teljes mértékben eggyé vált mások érzéseivel, és gyakran túlzásokba is esett a másokért való aggódásban, azok érzéseit képzeletben a saját érzéseinek intenzitásával felruházva." (Mill 1873: 195.)

Az analízis ugyan megmaradt Mill repertoárjában, mint a mentális jelenségek elemzésének eszköze, azonban már javított formában. A válság után már úgy látta Mill, hogy nem azért került mentális élete válságba, mert az elemzés elkoptatta a moralitás és együttérzés érzéseit, hanem inkább azért, mert elkoptatta azokat a mesterséges oksági kapcsolatokat, amiket csak gyengén alakítottak ki a nevelés mintázatai. Vagyis az alapvető utilitarista elképzelések az emberről helytállóak ugyan, de az alkalmazásuk már egyáltalán nem hiba nélkül való, mint azt Mill saját esete mutatta. Világossá vált számára: ezek az érzések elfogadhatók olyanokként, mint amikkel rendelkeznünk kell, és az általuk támogatott szabályok olyan szabályokként, amikhez alkalmazkodnunk kell, de csak a hasznosság elvén keresztül. Vagyis a morális érzések által kitüntetett morális cselekvésminták igazoltnak tekinthetők másodlagos morális szabályokként, de csak azért, mert az elsődleges morális szabály, a hasznosság elvét valósítják meg.

És ebben kell keresni az életrajz azon egyenetlenségének és aránytalanságának okát is, melyre az első bekezdésben utaltam. Mert bár a Kelet-Indiai Társaságnál töltötte fél életét, ez mégis csak marginálisan jelenik meg az életrajzban, ebbéli tevékenységét nem tudta az emberiség jólétének szolgálatában végzett munkának, a jóakarat és együttérzés megnyilvánulásának tekinteni. És ez az oka annak is, hogy bár parlamenti munkája sem hosszúnak nem tekinthető, sem pedig sikeresnek, mégis hangsúlyosabban jelenik meg az életrajzban, hiszen annak fő motivációja a társadalomjobbítás.

Az együttérzés tartja egyben a társadalmat, és az együttérzésre hivatkozás elengedhetetlen a társadalom jobbá tételéhez. Ahol apja és Bentham a felvilágosult önérdeket hangsúlyozta, ott az ifjabb Mill, depressziójából kilábalva, felfedezte a mások iránt érzett együttérzés kötelékei által egybetartott közösség fontosságát. Életének első szakaszában, társadalmi elszigeteltségének köszönhetően, nem lelhetett rá az együttérzésre, de a vele együttérző, ám rokon lelkű másokkal folytatott beszélgetéseinek és Harriet Taylorral való kapcsolatának köszönhetően sikerült szert tennie erre a rendkívül fontos morális érzületre.

Bibliográfia:

Mill, J. (1878) *Analysis of the Phenomena of the Human Mind.* London: Longman, Green, Reader & Dyer.

Mill, J. S. (1873) *Autobiography*. London: Longman, Green, Reader & Dyer.

Wilson, F. (2006) Mill's Autobiography. in: Mathien, T., Wright, D. G. (eds.) *Autobiography as Philosophy.* Oxford: Routledge, 180–210.

1 Maga Mill a másik meghatározó eseménynek azt tartja, mikor bemutatták Harriett Taylor-nak, későbbi feleségének.

2 Mill ekkor már a Brit Kelet-Indiai Társaság tisztviselője.

3 Mint megjegyzi, talán ő volt az egyetlen ember Angliában, aki nemhogy vallásos nem volt, de soha nem is kapott ilyen nevelést sem.

4 „Együttérzést" írtam, de a hume-i és smith-i érzületetika *terminus technicusa* a szimpátia. Mivel manapság igen-csak eltérő értelemben használjuk ezt a kifejezést, mint azt a 18–19. század fordulóján tették, helyesebbnek láttam kicserélni a jelentésben az eredetihez sokkal közelebb eső együttérzésre.

JOHN STUART MILL
ÖNÉLETRAJZ
III. fejezet

Nevelésem utolsó, ön-nevelésem első szakasza

Franciaországi látogatásom után egy-két évig még korábbi tanulmányaimat folytattam, hozzájuk véve néhány újat is. Apám[1] épp visszatérésem idején fejezte be *Elements of Political Economy* (*A politikai gazdaságtan elemei*) című írásának kiadásra való előkészítését, így rávett, hogy gyakoroljam kéziratán azt, amit Mr. Bentham[2] saját maga elvégzett minden írásán, vagyis készítsek „lapszéli tartalomjegyzéket" hozzá; rövid kivonatot minden bekezdésről, mely segít a szerzőnek megítélni, és javítani a gondolatok rendjét, illetve a kifejtés általános karakterét. Nem sokkal ezután apám a kezembe nyomta Condillac[3] *Traité des Sensations*-ját (*Értekezés az érzékekről*) és *Cours d'Etudes*-jének (*Tanulmányi terv*) logikai, valamint metafizikai köteteit; az előbbit (Condillac pszichológiai rendszerének apáméval való felületes hasonlósága dacára) legalább annyira figyelmeztetésként, mint példaként. Már nem emlékszem, hogy ezen a télen vagy a következőn olvastam a francia forradalom történetéről. Meglepetten szereztem tudomást róla, hogy a demokrácia elvei, melyek akkortájt olyannyira jelentéktelen és reménytelen kisebbségben lévőknek látszottak egész Európában, már harminc évvel mindezek előtt megszülettek és nemzeti hitvallássá lettek Franciaországban. Ebből is sejthető, mennyire zavaros elképzeléseim lehettek korábban e nagy felkelésről. Mindössze azt tudtam, hogy a franciák megszabadították magukat XIV. és XV. Lajos abszolút monarchiájától, megölték a királyt és a királynét, guillotine alá küldtek rengeteg embert, akik közül az egyik Lavoisier volt, és végül Bonaparte zsarnokságába zuhantak. Ettől kezdve – és ez természetes – rabul ejtette érzéseimet e téma. Társául szegődött ifjonti törekvéseimnek, hogy a demokrácia bajnokává váljak. Úgy tűnt, könnyedén megtörténhet újra, mi nem oly rég történt, és el sem tudtam képzelni nagyobb dicsőséget annál, minthogy girondistaként szerepeljek – sikeresen vagy sikertelenül – egy Angol Konventben.

1821–22 telének folyamán Mr. John Austin[4], akivel apám csak akkoriban, franciaországi látogatásom idején ismerkedett meg, volt olyan kedves és megengedte számomra, hogy vele együtt olvassam a római jogot. Apám, bár írtózott az angol jogrendszernek nevezett barbárságok zűrzavarától, figyelmét a jogi pálya felé fordította, minthogy egészében véve ez a hivatás bizonyult számomra a legkevésbé érthetőnek: ám ezek az együtt olvasások Mr. Austinnal – aki magáévá tette Bentham legjobb eszméit, kiegészítve azokat számos más forrásból származó és saját elgondolással – nemcsak értékes bevezetéssel szolgáltak a jog tanulmányozásába, hanem általános nevelésem fontos részévé is váltak. Elolvastam Mr. Austinnal Heinecciusnak az institúciókról szóló művét, *Római régiségek*-jét, a Pandektákról szóló magyarázatának egyes részeit[5]; amihez hozzávettünk még jelentős mennyiségű Blackstone-t is.[6] Valamikor ezen tanulmányaim kezdetén történt, hogy apám, elengedhetetlen kiegészítésnek gondolván, kezembe nyomta Bentham legfőbb elgondolásait abban a formában, ahogyan azt a Kontinens, valójában az egész világ számára Dumont[7] tolmácsolta a *Traité de Législation*-ban (*Értekezés a polgári és büntetőjogról*). E könyv olvasása korszakos jelentőségű volt számomra; fordulópont mentális életem történetében.

Bizonyos értelemben már korábbi nevelésem is benthamiánus irányban folyt. A „legnagyobb boldogság" benthami mércéjéhez való igazodást tanították mindig nekem; még valamilyen róla szóló elvont fejtegetést is ismertem egy apám által, platóni mintára megírt, Kormányzatról szóló dialógus részeként. Mégis már az első lapokon a totális újdonság erejével rohant meg Bentham. A legnagyobb hatást az a fejezet tette rám, melyben Bentham a jogi és morális érvelések megszokott, a „természettörvény", a „helyes indok", „a morális érzület", „természetes feddhetetlenség" és hasonló kifejezésekből levezetett módjait bírálja, álcázott dogmatizmusokként jellemezve azokat, amelyek olyan hangzatos kifejezések leple alatt kényszerítik véleményeiket másokra, amik maguk semmilyen alapot nem adnak a véleményre, hanem a véleményt saját maga okaként mutatják fel. Korábban fel sem merült bennem, hogy Bentham elve véget vet mindezeknek. Rám rontott az érzés, hogy minden korábbi moralista meghaladottá vált, és hogy új korszak köszöntött be a gondolkodásban. Eme benyomásomat tovább erősítette az, ahogyan Bentham tudományos formába öntötte a boldogság-elvnek a cselekvések moralitására való alkalmazását, a következményeik különböző osztályainak és rendjeinek elemzésével. Ám ami a leginkább meglepett, az a Bűntettek Osztályozása; sokkal világosabb, tömörebb és hatásosabb volt Dumont *rédaction*-jában, mint az eredeti Bentham-szövegben, ahonnan származott. Platón logikája és dialektikája, mely korábbi képzésem oly nagy részét kitette, erős vonzalmat ébresztett bennem a szabatos osztályozások iránt. Ilyen irányú ízlésemet tovább szilárdította és finomította a botanika tanulmányozása, melynek alapvető elveit a Természetes Módszernek nevezik, és amelyet nagy buzgalommal, bár csak kedvtelésből űztem franciaországi tartózkodásom alatt. Így amikor ráleltem a Büntetendő Cselekedetek nagy és összetett területének az Örömteli és Fájdalmas Következmények etikai elvére alapozott tudományos osztályozására, mely a Bentham által meghonosított részletezési módszer segítségével lett kivitelezve, úgy éreztem, olyan magaslatra álltam, ahonnan egy határtalan mentális tartományt tekinthetek át, és minden elképzelhető távolságon túlnyúló intellektuális eredményeket láthatok. Tovább haladva pedig úgy tűnt, ehhez az intellektuális világossághoz még

hozzáadódik az emberi élet gyakorlati tökéletesítésének lelkesítő reménye is. Nem volt teljesen idegen számomra Benthamnek a jogszabályok megalkotására vonatkozó általános elképzelése, minthogy nagy figyelemmel olvastam azt a kiváló összefoglalást, melyet apám írt a joggyakorlásról: azonban kevés haszonnal és érdeklődéssel járt olvasása, minden bizonnyal rendkívül általános és elvont jellegének köszönhetően, no meg azért is, mert inkább a formáját, és nem az anyagát érintette a *corpus juris*-nak, inkább a jog logikáját, mintsem etikáját. Azonban Bentham témája a Törvénykezés volt, melynek a joggyakorlat csupán a formális része, és minden egyes lapon egy világosabb és messzebb ható fogalmát tárta fel annak, milyennek kell lenniük az emberi meggyőződéseknek és intézményeknek, miképp tehetők olyanokká, amilyeneknek lenniük kell, és hogy milyen messze esnek még jelenleg ettől. Amikor letettem a *Traité* utolsó kötetét, más ember lettem. A „hasznossági elv", ahogyan azt Bentham értette és alkalmazta e három kötetben, tökéletesen a helyére került, zárókőként tartotta egybe tudásomnak és hiteimnek egymástól elkülönült és töredékes alkotórészeit. Most már voltak meggyőződéseim, volt hitem, elvem, filozófiám és (a szó egyik legjobb értelmében) vallásom, amelynek hirdetését és terjesztését életem legfőbb céljául tűztem ki. És már magam előtt láttam a nagy tervet, miképp lehet megváltoztatni e tanra alapozva az emberiség körülményeit. A *Traité de Législation* az emberi élet számomra leglenyűgözőbb ábrázolására futott ki, amelyet csak az értekezés által javasolt törvényekkel és meggyőződésekkel lehetne létrehozni. A megvalósítható tökéletesítésre vonatkozó előrejelzések hangsúlyozottan szerények, rosszallóak és zavarba ejtők voltak, mint az olyan dolgokra irányuló bizonytalan lelkesedés ábrándjai, amelyek egy nap majd oly természetesnek tűnnek az emberek számára, hogy igazságtalanok lennénk azokkal szemben, akik egykoron illúziónak gondolták őket. De akkori lelkiállapotomban az illúzióval szembeni eme felsőbbrendűség, megnövelvén mentális képességeimbe vetett hitemet, csak hozzáadódott ahhoz a hatáshoz, amit Bentham tanai váltottak ki bennem, és a tökéletesedés perspektívája, melyet nyitott, elég nagynak és ragyogónak bizonyult ahhoz, hogy felvillanyozza életem, és hogy határozott formába öntse törekvéseimet.

Ezek után időről időre elolvastam Bentham más, napvilágot látott munkái közül is a legfontosabbakat, voltak bár általa írottak, vagy Dumont által szerkesztettek. Ezek a bizalmas olvasmányaim voltak: mindeközben tanulmányaim apám vezérletével az analitikus pszichológia felsőbb ágaiba vezettek. Ekkor Locke *Tanulmány*át olvastam, és beszámolót írtam róla, mely tartalmazta minden egyes fejezet teljes kivonatát, azokkal a megjegyzésekkel együtt, melyek olvasás közben eszembe jutottak, s amelyeket, miután apám elolvasta őket, vagy (úgy hiszem) én felolvastam neki, alaposan meg is vitattunk. Ugyanezt megtettem Helvetius[8] *De L'esprit*-jével, melynek olvasása az én választásom volt. A művek eme, apám ellenőrzése melletti kivonatolása nagy szolgálatot tett nekem, pontosságot kényszerítve rám a pszichológiai tanok felfogásában és kifejtésében, legyenek azok igazként elfogadottak, vagy pusztán mások véleményének tekintettek. Helvetius után apám rávett Hartley[9] *Observation on Man* (*Megfigyelések az emberről*) című könyvének tanulmányozására, amit ő maga az elmefilozófia igazi mesterművének tartott. Ez a könyv, bár nem adott új színt a létezésemnek, mint a *Traité de Législation*, közvetlen tárgyát illetően nagyon hasonló benyomást tett rám. Az, ahogyan Hartley az összetettebb mentális jelenségeket az asszociáció törvényével magyarázta, számos hiányossága ellenére is azonnal a valódi analízis hatását tette rám, és a korábbi magyarázatoktól való eltérése az elégtelenség érzését keltette bennem Condillac puszta verbális általánosításaival, de még Locke pszichológiai magyarázatok felé irányuló tanulságos tapogatózásaival és előérzeteivel szemben is. Éppen ekkor történt, hogy apám belefogott az elméről szóló *Elemzésé*be[10], amely a mentális jelenségekre adott Hartley-féle magyarázatot sokkal messzebbre és sokkal mélyebbre vitte. Az e munkához szükséges gondolataira az évente esedékes egy hónapos vagy hathetes szabadsága alatt tudott csak koncentrálni: a munkát pedig 1822 nyarán, Dorkingban töltött első szabadsága idején kezdte meg, ahol is – két év kivételével – egészen a haláláig évente hat hónapot töltött, már amennyire ezt hivatali kötelezettségei meg-

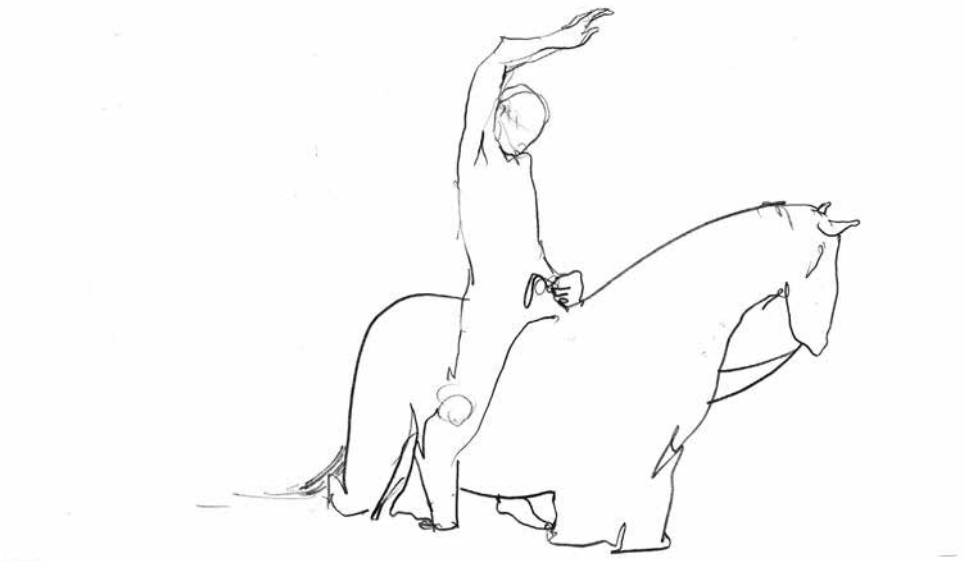

engedték. Több egymás utáni szabadságát is az *Elemzés* megírásával töltötte, egészen 1829-ig, amikor is az megjelent, és eközben folyamatosan lehetővé tette számomra az éppen elkészült kézirat-részek elolvasását. Más, mentális filozófiában tevékenykedő angol írókat is olvastam, mikor a kedvem úgy tartotta, leginkább Berkeley-t, Hume *Esszéi*t, Reid-et, Dugald Stewartot, és Brownt az Okról és Okozatról. Brown *Előadásai*t csak két-három évvel később olvastam, és ezidőtájt apám maga sem olvasta őket.[11]

Azok közül a könyvek közül, melyeket az év során olvastam, és jelentősen hozzájárultak fejlődésemhez, külön meg kell említenem egy könyvet (ami Bentham egyes kéziratainak alapján íródott, és a Philip Beauchamp álnéven került kiadásra), melynek címe, *Analysis of the Influence of Natural Religion on the Temporal Happiness of Mankind* (*A természetes vallásnak az emberiség evilági boldogságára gyakorolt hatásáról*).[12] Nem az igazság, hanem a legáltalánosabb értelemben vett vallásos hit hasznosságának vizsgálata volt ez, eltekintve a különleges kinyilatkoztatások sajátosságaitól, mely a vallásról szóló vita összes részlete közül a legfontosabb korunkban, mikor a vallási tanításokba vetett valódi hit erőtlen és ingatag, ámde szinte általános egyetértés övezi morális és társadalmi célokra való szükségességét, és amikor a kinyilatkoztatást tagadók általában egy optimista Deizmusba, a Természet rendjének imádatába, és a Gondviselés feltételezett folyamatához menekülnek, ami legalább annyira ellentmondásokkal teli, és morális érzületet megrontó lenne, mint a Kereszténység bármely formája, ha legalább annyira kidolgozott volna. A szkeptikusok mégis igen kevés filozófiai jellegű kritikát írtak az ilyen fajta hitek hasznosságával szemben. A Philip Beauchamp nevét viselő kötet épp ezt teszi saját tárgyává. A kéziratot megmutatták apámnak, aki továbbadta nekem, én pedig elvégeztem rajta ugyanazt a lapszéli elemzést, amit korábban az *Elements of Political Economy*-n. A *Traité de Législation* mellett e könyv elemzéseinek szigorú és alapos jellege tette rám a legnagyobb hatást. Most, sok évvel később újra olvasva, úgy találom, magán hordozza a benthami gondolkodásmód egyes hiányosságait és erényeit is, és hogy számos gyenge érvet tartalmaz, bár ezeket jócskán meghaladja a helytálló érvek száma, valamint sok jó alapanyag van benne a téma még filozofikusabb és még meggyőzőbb kezeléséhez.

Azt hiszem, mostanra felsoroltam minden könyvet, amelyek jelentős hatással voltak korai mentális fejlődésemre. Ettől fogva inkább írással, mintsem olvasással folytattam saját intellektuális kiművelésem. 1822 nyarán megírtam első érvelő esszémet. Nemigen emlékszem belőle semmire se, kivéve arra, hogy azon, általam arisztokratikus előítéletnek tartott meggyőződés ellen emeltem szót benne, ami szerint a gazdagok morális minőségek tekintetében felülmúlják – vagy valószínűbben felülmúlják – a szegényeket. Munkám teljes mértékben érvelő volt, szónokiasságnak – melyet a téma megengedne, és amelyet egy ifjú írónak javasolnának is – nyoma sem volt benne. Ebben a műfajban igencsak ügyetlen voltam, és az is maradtam. Egyedül a száraz érvekre voltam képes, vagy csak ezeket voltam hajlandó megkísérelni; bár passzívan nagyon is fogékony voltam minden olyan fogalmazásra, legyen szó akár költészetről, akár szónoklatról, mely az értelem alapján folyamodott az érzésekhez. Apám, aki semmit sem tudott esszémről egészen addig, míg be nem fejeztem azt, nagyon is elégedett volt, és – mint másoktól megtudtam – még kedvét is lelte benne, de, talán azon vágya által vezérelve, hogy a tiszta logikaitól különböző mentális képességek gyakorlását is előmozdítsa, azt tanácsolta nekem, következő fogalmazványomat szónokiasabb stílusban készítsem el. Erre válaszul, kihasználva, hogy jól ismertem a görög történelmet és eszméket, valamint az athéni szónokokat, két beszédet is írtam: az egyik egy vádirat, a másik egy Periklész melletti védőbeszéd volt annak a feltételezett vádnak az ügyében, mely szerint nem vonult ki megküzdeni a lakedaimoniakkal, mikor azok betörtek Attikába. Ezek után is írtam tanulmányokat olyan témákban, amik jócskán meghaladták képességeimet, ugyanis nagy hasznomra voltak maguk a gyakorlatok is, és azok az apámmal folytatott viták is, amikbe torkolltak.

[…]

1822–3 telén volt, hogy előálltam egy kis társaság tervével, mely olyan fiatalemberekből állna, kik egyetértenek az alapvető elvekben – elismerve a Hasznosságot etikai és politikai mércéjükként, valamint bizonyos számú ebből levezetett tételt az általam elfogadott filozófia területén –, és kéthetente összeülnének értekezések olvasása és a kérdések előre megállapított feltételek melletti megvitatása céljából. Maga a Társaság megalapításának ténye aligha érdemes említésre, azonban az a mozzanat, hogy a tervezett társaságnak az Utilitárius Társaság nevet adtam, már igen. Ez volt ugyanis az első alkalom, hogy valaki az Utilitárius címkét használta, s a kifejezés eme szerény forrásból került közhasználatba. Nem én találtam ki a szót, hanem Galt egyik regényében, az *Annals of the Parish*[13] című̈ben találtam, amiben egy skót lelkész, akinek a feltételezett önéletrajza a könyv, arra figyelmezteti gyülekezetének tagjait, ne hagyják el az evangélium tanítását és ne legyenek utilitáriusok. Zászlóért és hírnévért való kisfiús elfogultságomban megragadtam a kifejezést, és néhány évig egy szekta neveként használtam magamra és másokra. Azután alkalmasint mások is elkezdték használni, olyanok, akiknek véleményét megnevezni hivatott volt. Ahogy e vélemények egyre nagyobb figyelmet kaptak, a kifejezést kívülállók és ellenfelek is megismételték, és akkorra lett meglehetősen általános a használata, mikor már az azt eredetileg magukra vevők, más szektás jegyekkel együtt a névről is lemondtak. Az ekként nevezett Társaság először nem számlált háromnál több tagot, akiknek egyike, lévén Mr. Bentham titkára, engedélyt szerzett számunkra, hogy üléseinket az ő házában tarthassuk. Számunk, azt hiszem, soha nem érte el a tízet, és 1826-ban fel is oszlott a Társaság, vagyis nagyjából három és fél évig létezett csak. Az egésznek rám nézve az volt a legfőbb hatása, hogy igen sokat profitáltam a szóbeli viták gyakorlásából, hogy kapcsolatba kerültem több olyan ifjúval is, akik akkoriban még mögöttem jártak tanulmányaikban, és akik között, minthogy mind

ugyanazon a véleményen voltunk, egyfajta vezető voltam egy ideig, miáltal jelentős hatással voltam mentális előrehaladásukra. Minden utamba kerülő tanult ifjút, akinek meggyőződései nem voltak összeegyeztethetetlenek a Társaság alapelveivel, igyekeztem betuszkolni a Társaságba, és sokukkal valószínűleg soha nem ismerkedtem volna meg, ha nem csatlakoznak. Azok a tagok, akik legközelebbi társaimmá váltak – egyikük sem volt a szó semmilyen értelmében sem a követőm, hanem mindegyikük saját alapokon álló független gondolkodó –, a következők voltak: William Eyton Tooke, a kiváló politikai közgazdász fia, egyedülálló intellektuális és morális érdemekkel, akit korai halála ragadt el a világból; barátja, William Ellis, a politikai gazdaságtan egyik igen eredeti gondolkodója, akit manapság az oktatás fejlesztése terén végzett apostoli erőfeszítései miatt övez tisztelet; George Graham, a Csődbíróság későbbi zárgondnoka, nagyhatású és eredeti gondolkodó szinte minden elvont tárgyban; és (legalábbis onnantól fogva, hogy először Angliába érkezett jogot hallgatni 1824-ben vagy 1825-ben) egy olyan ember, aki az előbbieknél sokkal nagyobb zajt csapott a világban, John Arthur Roebuck.[14]

1823 májusában, mikor apám elintézte a Kelet-Indiai Társasághoz való kinevezésemet, az Indiai Kapcsolatok Ellenőri Hivatalába, közvetlenül saját maga alá, egyben el is döntötte életem következő harmincöt évére a foglalkozásomat és szakmai státusomat. Kinevezésem a szokványos volt, a hivatali rangsor legalján kezdtem, ahonnan – legalábbis első alkalommal – csak a szolgálati idő múlásával léphettem feljebb, azzal kiegészítve, hogy már alkalmazásom kezdetétől vázlatokat és intézkedéseket fogalmazzak, így készítve fel magam arra, hogy a hivatali ranglétrán feljebb lépők helyébe léphessek. Az általam készített vázlatok – egy ideig – természetesen megkívánták közvetlen feletteseim revízióit, de hamar beleszoktam az ügymenetbe, és apám útmutatásai, valamint a saját képességeim fejlődése néhány éven belül lehetővé tették számomra, hogy az indiai kapcsolatok osztályvezetője legyek az egyik vezető osztályon, a Bennszülött Államok Osztályán. Ez is maradt hivatali beosztásom ellenőrré való kinevezésemig, amire csupán két évvel azt megelőzően került sor, hogy a Kelet-Indiai Társaság politikai testületként való megszűnése miatt nyugdíjba vonultam.[15] E tisztes megélhetést biztosító foglalkozásnál el sem tudok képzelni megfelelőbbet azok számára, akik ugyan nem bírnak az anyagi függetlenséget biztosító körülményekkel, de a huszonnégy óra egy részét személyes intellektuális elfoglaltsággal kívánják kitölteni. Az újságírás nem ajánlható állandó megélhetési forrásként mindenkinek, aki valamit is képes elérni az irodalom vagy a gondolkodás magasabb régióiban: nemcsak e megélhetési forma bizonytalansága miatt – különösen, ha az írónak lelkiismerete is van, és a sajátján kívül nem hajlandó más vélemények szolgálatába állni –, hanem azért is, mert azok az írások, amikből az azokat megíró él, nem azok az írások, amik maguk is élnek, és biztosan soha nem azok, amikben az író a legjobbját nyújtja. A jövő gondolkodóinak formálására hivatott könyvek megírása túl sok időt vesz igénybe, és mikor elkészülnek, általában túl lassan figyelnek fel rájuk, túl lassan tesznek szert hírnévre, ezért megélhetést nem lehet rájuk alapozni. Akik tollukkal kell, hogy eltartsák magukat, rá vannak szorulva az irodalmi rabszolgamunkára, vagy legalábbis arra, hogy a tömegeknek címezzék írásaikat, és csak azt az időt tudják saját, választott elfoglaltságaikra fordítani, amit a kényszerűen végzettből meg tudnak spórolni. Ami viszont általában kevesebb, mint a hivatali elfoglaltsággal járó szabadidő, miközben az előbbi sokkal enerváltabbá és fáradtabbá teszi az elmét. A magam részéről a hivatali munkát egész életemben az azzal egyidőben végzett más szellemi elfoglaltságaim tényleges kipihenésének találtam. Megfelelő mértékben intellektuális volt, hogy ne legyen utálatos rabszolgamunka, de annyira mégsem, hogy szellemi megterhelést jelentsen egy absztrakt gondolkodáshoz vagy gondos irodalmi munkához szokott személynek. Mindazonáltal, minthogy minden életmódnak megvannak a maga árnyoldalai, én is megtapasztaltam ezeket. Nemigen törődtem a meggazdagodás és a megbecsülés elmulasztott esélyeivel, melyeket más hivatások, különösképp az ügyvédi pálya kínálnak, amelyre engem magamat is szántak – mint azt korábban már említettem. De nem maradtam közömbös a Parlamentből és a közéletből való kimaradás iránt, és nagyon nyomasztónak éreztem Londonhoz kötöttségem kellemetlenségét. A szabadság, amit az India Ház gyakorlata megengedett, nem haladta meg az évenkénti egy hónapot, miközben nagyon vágytam a vidéki életre, és franciaországi tartózkodásom is olthatatlan vágyat ébresztett bennem az utazás iránt. S bár e vágyaimat nem élhettem ki szabadon, nem kellett feláldoznom sem őket soha teljesen. Az év során a vasárnapok legtöbbjét vidéken töltöttem, hosszú mezei sétákat téve e napon, még akkor is, ha Londonban laktam. A szabadság egy hónapját pedig apám vidéki házában töltöttem néhány évig, azután pedig egy részét vagy az egészet kirándulással, leginkább gyalogtúrákkal, amelyekre magam választottam egy-két ifjút kísérőnek, még később pedig hosszabb utazásokra és kirándulásokra mentem egyedül vagy barátaim kíséretében. Franciaország, Belgium, a Rajnai Németország, mind könnyen elérhető volt az éves szabadság alatt, és két hosszabb orvosi tanácsra kivett távollétem (az egyik három, a másik hat hónapos) Svájcot, Tirolt és Olaszországot is listámhoz adta. Szerencsére mindkét utazás meglehetősen korán történt, biztosítva életem nagy részére az emlékezés jótéteményét és varázsát.

Hajlandó vagyok egyetérteni mások ama feltételezésével, hogy saját korom intézményeinek és meggyőződéseinek teoretikus reformereként nagyon értékesnek bizonyult számomra az a hivatali pozícióm által biztosított lehetőség, hogy személyes megfigyelés alapján sajátítsam el a közügyekben való gyakorlati érintkezés szükséges feltételeit. Nem mintha a Föld másik oldalával levélben lebonyolított üzleti tranzakciók intézése önmagában fontos gyakorlati ismereteket nyújtana az élethez, de ebbéli foglalatosságom hozzászoktatott ahhoz, bármilyen ügyben meglássam és meghalljam a nehézségeket, és az elhárításukra szolgáló eszközöket, kijelöljem és megvitassam őket kivitelezhetőségük szempontjából. Alkalmat adott számomra annak

megfigyelésére is, hogy mikor és milyen okból nem vezettek az elvárt eredményre bizonyos kormányzati intézkedések vagy más politikai történések, és mindenekelőtt értékes tapasztalat volt számomra, hogy milyen – ebbéli tevékenységemben – egyetlen fogaskeréknek lenni egy hatalmas gépezetben, mely mint egész, megkívánja részei együttműködését. Elméleti íróként senkivel nem kellett konzultálnom, csak saját magammal, és az elméletek megalkotása során egyetlen olyan akadállyal sem kellett szembesülnöm, mely annak gyakorlati alkalmazásából eredt. De politikai levelezést végző tisztségviselőként nem adhattam ki utasítást vagy fejezhettem ki véleményt különböző, hozzám legkevésbé sem hasonlító személyek megelégedése nélkül, már ha azt akartam, hogy a dolog el legyen intézve. Megfelelő helyzetben voltam tehát ahhoz, hogy a gyakorlatban találjam meg annak módját, miként öntsek egy gondolatot olyan formába, hogy az a legkönnyebben nyerjen bebocsátást az arra felkészületlenek elméjébe; mindeközben gyakorlati ismeretségbe kerültem a nagyobb embertömegek mozgatásának nehézségeivel, a kompromisszumok szükségességével, és annak művészetével, hogyan őrizzük meg a lényegest a nem lényeges feláldozásával. Megtanultam, hogyan érjem el a legtöbbet, ami elérhető, ha nem érhetek el mindent; ahelyett, hogy méltatlankodnék és kedvetlen lennék, amiért nem lehetek teljesen a magam ura, hogyan legyek elégedett és bizakodó, mikor akár a legkisebb részem is van benne; és ha még ez sem lehetséges, akkor hogyan viseljem teljes lelki nyugalommal, hogy nincs beleszólásom semmibe. Az élet megtanított rá, hogy ezek az ismeretek és képességek a lehető legnagyobb jelentőséggel bírnak a személyes boldogság szempontjából, és ahhoz is elengedhetetlenül szükségesek, hogy a lehetőségeinkhez mérten – akár elméleti, akár gyakorlati emberként – a lehető legnagyobb mennyiségű jót hozzuk létre.

Pete Krisztián fordítása

1 James Mill (1773–1836) skót történész, közgazdász, filozófus és pszichológus; a Ricardo-féle közgazdaságtan és az asszociációs pszichológia egyik kidolgozója.

2 Jeremy Bentham (1748–1832) angol jogtudós, filozófus, az utilitarizmus egyik legfontosabb ideológusa.

3 Étienne Bonnot de Condillac (1715–1780) francia filozófus, főként pszichológiájáról és elmefilozófiájáról ismert.

4 John Austin (1790–1859) hírneves angol jogfilozófus, a jogi pozitivizmus jeles képviselője.

5 Mill itt Johann Gottlieb Heineccius (1681–1741) német jogtudós *Recitationes in elementa Juris civilis secundum ordinem Institutionum*, *Antiquitatum Romanarum Jurisprudentiam illustrantium syntagma*, és *Elementa Iuris civilis secundum ordinem Pandectarum* című műveire utal, ebben a sorrendben.

6 Nagy valószínűséggel William Blackstone (1723–1780) *Kommentárok* című munkájára utal itt Mill, amelyet maga Bentham is kommentált.

7 Pierre Étienne Louis Dumont (1759–1829) genfi politikatudós, leginkább Bentham írásainak francia szerkesztőjeként ismert.

8 Claude Adrien Helvetius (1715–1771) francia materialista filozófus *A szellemről* (*De l'esprit*) című írását említi itt Mill.

9 David Hartley (1705–1757) angol orvos és filozófus, az asszociációs pszichológia első rendszeres kidolgozója.

10 A mű teljes címe: *Analysis of the Phenomena of the Human Mind* (*Az emberi elme jelenségeinek elemzése*), vagy röviden: *Analysis of Human Mind.*

11 George Berkeley-n (1685–1753) kívül a többiek egytől-egyig a skót felvilágosodás nagy alakjai. David Hume (1711–1776) a brit empirizmus egyik legnagyobb alakja, érdekes módon Mill önéletrajzában csak az *Esszé*ire hivatkozik; Thomas Reid (1710–1796) a józan ész filozófiájának megalapítója; Dugald Stewart (1753–1828) filozófus és matematikus; Thomas Brown (1778–1820) költő és filozófus, akinek vagy az 1806-ban megjelent, a hume-i okságfelfogást védelmező *Observations on the Nature and Tendency of the Doctrine of Mr. Hume concerning the Relation of Cause and Effect*, vagy az 1818-ban megjelent *Inquiry Into the Relation of Cause and Effect* című írására utal Mill először, majd pedig az 1820-ban megjelenő *Lectures on the Philosophy of the Human Mind*-ra.

12 A Philip Beauchamp álnév George Grote (1794–1871) és Jeremy Bentham együttműködését takarja. Bentham elküldte Grote-nak kéziratait a vallás hasznáról, aki pedig egységes szöveget alkotott belőle.

13 John Galt 1821-ben kiadott művének teljes címe: *Annals of the parish: or, The chronicle of Dalmailing; during the ministry of the Rev. Micah Balwhidder, written by himself (A plébánia évkönyve: avagy Dalmailing krónikája; Micah Bawhidder tiszteletes szolgálata idején, saját maga által írva).*

14 William Eyton Tooke közel állt ugyan Millhez, de szellemileg nem volt egyenrangú fél; George Grahamről annyit ír még Mill, hogy együtt dolgoztak az *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*-n (*Tanulmányok a politikai gazdaságtan megoldatlan kérdéseiről*), de aztán nézeteltéréseik miatt végül Mill a sajátjaként jelentette azt meg; William Ellis (1800–1881) közgazdász, üzletember és oktatási reformer, később egy sor iskolát alapított és tartott fenn Londonban; John Arthur Roebuck (1802–1879) politikus és radikális utilitarista, a Brit Parlament tagja.

15 A Mill által említett megszüntetés (1858) tulajdonképp nem szüntette meg a Brit Kelet-Indiai Társaságot, azonban államosította, így a Társaság autonóm politikai hatalma – gyakorlatilag a Társaság irányította Indiát – valóban megszűnt. Egyébként a hivatal, ahol Mill munkát talált (*Examiner of India Correspondence*), a Társaság Politikai Osztálya volt, ahol előbb osztályvezetőként, majd ellenőrként Mill feladata volt az indiai hercegségekkel való kapcsolattartás.

„Megszólalni és kimondani, milyen"

(Takács Zsuzsa: A Vak Remény)

A hatszáz oldalas, nagyjából hétszáz verset tartalmazó *A Vak Remény* mint betűrendes mutatóval is rendelkező, reprezentatív gyűjteményes kötet megerősíti: *Takács Zsuzsa személyében* élő klasszikusról van szó. Ekkora korpuszról, egy termékeny költő fél évszázadnyi verséről nem könnyű írni, s nemcsak a mennyiség, az is nehézséget okoz, hogy Takács Zsuzsa műveiről ugyan újra és újra születnek recenziók, elemzések, azonban közöttük nagyobb ívű, áttekintő munka, leszámítva Halmai Tamás 2010-es kismonográfiáját, nincsen.

A fülszöveg nem reflektál a recepció tartozásaira – persze nem is ez a funkciója –, de felvillantja a szöveghalmaz időbeli távlatait azáltal, hogy három különböző szerzőtől, különböző korszakokból idéz, ezek szerint „a játszma valódi" (Pilinszky János), amit „magabiztos tétovaság" (Bazsányi Sándor) és „modern *melankólia*" (Pór Péter) jellemez. A fülszövegen citáltakon túl írt korábban Takács Zsuzsa költeményeiről Lengyel Balázs, Tandori Dezső, Rónay György, de Lator László is. A fiatalabbak között szintén feltűnően sok, a Nemes Nagy Ágnes-i, illetve újholdas hagyomány nyomdokain haladó vagy épp azt kutató szerzőt találunk: Ferencz Győző, Szabó T. Anna, Schein Gábor, Mesterházi Mónika, Hernádi Mária. Egyes értelmezők szerint a korai versek újítása az újholdas vers zártságának feloldása. Mégis „újholdasság" jellemzi azokat, sőt a későbbi lírát is: Takács Zsuzsát poétikai-alkati rokonsága az újholdasokhoz köti, Pilinszky mellett Nemes Nagy, Rónay vagy Rába György költészetéhez, illetve az Újhold szellemi-lírai örökségét folytatni próbálókhoz: Ferencz Győzőhöz vagy Rakovszky Zsuzsához.

Takács Zsuzsa első verseit a hatvanas években Nemes Nagy Ágnesnek mutatta meg, egy családi kapcsolat révén (Lengyel Péter, Takács Zsuzsa egykori férje Lengyel Balázs bátyjának örökbefogadott fia) – aki a hatvanas években azzal „tesztelte" őt, hogy általa megadott versformában kért tőle rögtönzést: Takács Zsuzsa „átment a vizsgán". Nemes Nagy végignézte, sőt megjegyzésekkel látta el annak idején a *Némajáték* kéziratát, amely a költő első köteteként jelent meg 1970-ben. Unokahúgának nevezte Takács Zsuzsát, például André Frénaud-nak küldött 1970-es levelében: „még nem köszöntem meg kedvességét Takács Zsuzsa unokahúgomhoz; de tudom, hogy elküldte Önnek a költeményét, és higgye el, kedves André, hogy mindketten nagyon hálásak vagyunk Önnek. Nagyon örülhet (és örül is), hogy egy Frénaud fordítja franciára a versét! Vagy – ha nem Ön fordítja – akkor is lehetősége nyílik, hogy megjelenhet a magyar költők között az Esprit c. folyóiratban. (Paul Chaulot-nak és Timár Györgynek adtam néhányat Zsuzsa szövegeiből – de természetesen csak ajánlhattam nekik.)".[1]

Első kötetét, sok más értelmező mellett, Lengyel Balázs is recenzálta. Szederkényi Ervin később felkérte Lengyelt, hogy írjon a *Tükörfolyosó*ról (a Jelenkorba), de „nem szabvány kritikát, hanem inkább két korábbi kötetét is felölelő esszét. Zsuzsa munkatársunk, nagyra tartom költészetét s ha jól emlékszem […], Tőled sem idegen." – írja levelében. Lengyel Balázs végül nem készítette el az esszét: „[b]ármennyire is becsültem költészetét, nem volt időm írni róla." – olvasható a levélhez fűzött jegyzet.[2] Néhány évvel később, 1987-ben viszont a *The New Hungarian Quarterly*ben közöl írást *Woman's Fates* címmel, amelyben Tóth Judit és Rakovszky Zsuzsa mellett Takács Zsuzsa költészetét emelte ki, s egyébként 1990-es esszékötetében is tárgyalta Takács líráját.

A nyolcvanas évek közepétől, amikor az Újholdnak lehetősége lett újra megjelenni, évkönyvek formájában, Takács Zsuzsát is szerepeltetik a gyűjteményekben. Összesen tíz verse jelent meg 1986 és 1991 között ezekben (*Ahova belépsz majd, A sötétbe zuhanó utcákon kell hazatérnem, Babilon pusztulása, Van a jelenetben valami ciszterna-mélyi, Üdvözlet Bécsből, Várakozás, A tiltás ellenére tudtam, hogy te vagy, Álom, Egy hivatali szoba, Ressentiment).* A versek mindegyikét közli a tárgyalt gyűjtemény, az 1989-ben publikált *A sötétbe zuhanó utcákon kell hazatérnem* szonett viszont ezen a címen nem található meg, hiszen később *Dob pereg, vezényszavakat hallok* címmel vette fel a szerző soron következő, *Viszonyok könnye* kötetébe (1992), így *A Vak Remény* is ekképp helyezte versei közé.

Az Újhold Évkönyvek egyike 1991-ben publikált Takács verseiről is egy írást *A szenvedélyes én. Takács Zsuzsa költészetéről* címmel, Baán Tibor tollából. S maga is jelen volt más műfajjal: megjelent egy tanulmánya Keresztes Szent Jánosról *A költő, a szent és a filológus* címmel. Weöres Sándor ajánlotta számára, hogy fordítsa le a spanyol szerző műveit. (Takács Zsuzsa spanyol és olasz irodalmat hallgatott az ELTE-n, később PhD-fokozatot is szerzett spanyol filológiából, s már a hatvanas évektől fordított: főként olasz, spanyol, katalán, francia és angol költőket.) 1988-ban jelent meg magyarul a Pilinszky által is sokat hivatkozott 16. századi spanyol misztikustól *A lélek éneke* Takács Zsuzsa fordításában, majd 1992-ben összes verse mellett válogatott prózái, 1999-ben pedig *A lélek sötét éjszakája* című „versmagyarázatok".

Az újholdas közeg tehát kétségkívül inspiráló volt. Pilinszky költészete eleinte „hatásiszonyként" is, negatív irányban – az 1958-as *Harmadnapon*nal kapcsolatban Takács így fogalmazott: „ez a vékony kötet teljességgel elnémított, bár egy kívülálló számára ez teljesen értelmetlen, hiszen még egyetlen sorom sem jelent meg. Önmagamhoz képest némított el ez a kötet, elolvasása után másképp gondoltam a versekre, az életre, az előttem álló jövőre. […] Saját kezembe vettem a sorsom irányítását, már amennyire ezt az akkori időben nagyobb megalkuvások nélkül meg lehetett tenni. Másrészt a versírás valóságos mámora fogott el. […] megvesztegethetetlenebbé váltam a magam megfogalmazásaival szemben. Nem hittem többé, Pilinszkyt olvasva, hogy helytelen a világos látásra való törekvés, azaz nem akartam többé elkendőzni, megszépíteni érzéseimet, a többiekről és a magamról alkotott képet."[3] Persze a már említetteken túl is több szépíró hatással volt Takács líraszemléletére, Ady Endrétől a kései Kálnoky Lászlóig vagy Dantétől Kafkáig – mellettük mégis erős bázist jelentett az újholdas közeg.

Az Újholdhoz kötődő kortársakon túl Petri György vagy Oravecz Imre neve is megemlítendő. Az 1969-es *Költők egymás közt* című antológiában mindhárman szerepeltek: Petrit Vas István, Oraveczet Weöres Sándor, Takácsot pedig Pilinszky mutatta be. Épp arról ír itt Pilinszky, hogy „bár a tehetség individuális, mégis – szinte kivétel nélkül – a nemzedéki hullám ereje aktualizálja, emeli magasba, súgja neki a közös mélység és az egyszeri lendület pótolhatatlan elevetudását."[4] Takács nemzedékének további jelentős tagjai közül Pilinszky az alábbi, e kötetben nem szereplők nevét sorolja: Tóth Judit, Székely Magda, Tandori Dezső. Az antológiában a bemutatás és a szerzői portré mellett szerepelt egy rendhagyó önéletrajz és húsz vers is az 1962–1968 között születettekből. Aki a korai költeményekre a teljesség igényével kíváncsi, annak nem nyújt maradéktalan élményt *A Vak Remény,* ezért érdemes fellapoznia Takács első verseskötetteit, a korabeli folyóiratközléseket vagy az antológiákat *(Első ének* és *Költők egymás közt).* Az utóbbiban például négy olyan vers is szerepel, amely e gyűjteménybe nem vagy nem eredeti formájában került át. A *De ujjainknak* az 1970-es, első kötetben *(Némajáték)* és így *A Vak Remény*ben is *Csak a láng* címen szerepel, apróbb javításokkal, a *Visszatérés* új címe pedig *Szüntelen* lett. Az egyéb-

1 Nemes Nagy Ágnes – André Frénaud-nak, 1970. január/február, ford. Tüskés Anna = *„láthatatlan selyemsál a számon". Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiből.* Összegy., s. a. r., jegyz., bev. Buda Attila – Pataky Adrienn – Tüskés Anna, Gondolat, Bp., 2019. [megj. előtt].

2 Szederkényi Ervin – Lengyel Balázsnak, 1983. május 27. = *Újholdak és régi mesterek. Lengyel Balázs leveleskönyve.* Összeáll. és szerk. Buda Attila, Enciklopédia, Bp., 1999, 128–129.

3 *Ha láttál, tudod, hogyan élek. Ménesi Gábor beszélgetése Takács Zsuzsával*, Jelenkor, 2004/4, 38.

4 Pilinszky János, *Takács Zsuzsáról = Költők egymás közt*, szerk. Domokos Mátyás, Szépirodalmi, Bp., 1969, 375.

ként több ponton Pilinszky hatását mutató, az antológiában *Ablaknyi* címen közölt vers Takács kötetében *Lámpák, madarak* címet kapott, a *Depresszió* pedig ugyan az antológiában és a *Némajáték*ban is megtalálható, jelen gyűjteménybe nem került be. Pedig ez igazán szemléletesen mutatja meg a Pilinszky által szavakba foglalt „nemzedékiséget", az „együtt mozgást". Nemes Nagy posztumusz kétsorosa 1962 és 1966 között keletkezett: „Magam után húzom magam, / mint egy csapzott esőköpenyt a földön." Takács Zsuzsa hatvanas évekbeli versében pedig ez olvasható: „Lehull az eső, végigfut hajadban, / lehull. Lazul a föld ahol megállsz. […] Vonszolhatod rossz madzagon magad, / mint játékautót, kiskutyát gyerek, / míg megfeszül a szál és elszakad. […]" – a két részlet Doppelgänger-szerű jelenségének rokonsága szembetűnő.

Az 1969-es antológiában érzékelhető Takács Zsuzsa várakozásokkal teli kíváncsisága, illetve az oly jellemző kételkedő-kérdező attitűd: „Honnan tudhatnám az utcáinkon, napjainkban titkon jelenlevő egyetlen Lényeges nevét; s ha tudnám is, volna-e bátorságom kimondani. […] ami egyedül fontos, csak ott látható, ahol a ház, a délelőtt, a lényegtelen cselekvések pillanatfelvételének fehér szegélye összeér. A szavak közötti szünetben, a verssorok között, az üres papíron. […] Szeretném azt hinni, hogy a lényegesről mindig tudunk majd újat mondani, hogy a megismerésben több áll előttünk, mint mögöttünk."[5] Ez a *Némajáték*ban kiegészül a részvéttel: „Én nem tudom elfelejteni azt a fájdalmat, ami ebben a században nálam védtelenebbeknek jut és jutott. Vagy csak elviselhetetlen és iszonyú, hogy meghalunk, a merészség, ahogy a régi városok felett járunk, ahogy egy fűszálat letépünk, a közöny? […] túlélhetjük a halált. Engem az írás ajándékoz meg ezzel az élménnyel." – olvasható a fülszövegben. Igazán kár, hogy ezek az önreflexív mondatok, amelyek a korábbi versek kiegészítéséül szolgáltak, nem kerültek be a tárgyalt kötetbe, ugyanakkor egy népszerűsítő kiadványon nem kérhető számon a járulékos szövegek közlésének hiánya. A gyűjtemény így is hatalmas anyagot foglal magába, s a versek önmagukban is megállják a helyüket.

A jelzett fülszöveg-idézeteken túl *A Vak Remény* is átnyújtja a maga kulcsait az olvasónak: Takács Zsuzsától a borítón, Szalagyi Csilla szerkesztőtől utószó formájában. Takács Zsuzsa legfontosabbnak a szereplírát és a megszólalás nehézségét tartotta kiemelni: „Verstörténeteimben szereplőim sorsát saját sorsomként élem újra, csapásként, engesztelésként, elvesztett lehetőségként. A kimondásban eleve benne foglaltatik egy másfajta, nyelvi jellegű kudarc is. Pontatlan vagy pontosnak vélt megfogalmazásunk sosem azonos az eredeti gondolattal. A kimondás korlátot állít, a közlésben szüntelen eltolódások, csúszások vannak. Ha eljutunk a megfogalmazáshoz, az már többszörösen is hamis az eredeti gondolathoz képest. Attól, hogy megírom, hogy saját koordinátái közt megáll a saját lábán, mégsem zárul le egy vers. Mint valami ketrecbe zárt griffmadár, kikölti a tojásait, és fiókáival (de mondhatnám vészjóslóbban is: gyújtóbombáival) együtt tágabb teret követel magának." Ez a gondolatmenet nemcsak a vers nyitottságát hirdeti, hanem a nyelv elégtelenségét is. E ponton Takács ugyancsak Nemes Nagyhoz kapcsolódik, aki a megnevezhetetlen, a „névtelen", a (ki)mondhatatlan tapasztalatáról több ízben értekezik, illetve verseibe is emeli azt. A kifejezhetőség határán lebegő nyelv mindkét költő szemléletében elégtelen készlet, a gondolat kifejezési kísérlete predesztinált „nyelvi kudarc", mégis folyton újra és újra próbálkozásra késztető, akár épp az elhallgatás és a kudarc tematizálása szempontjából. Tandori líráját is áthatja a wittgensteini paragrafus – „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell." –, mégis szüntelenül kísérletezik a megszólalás lehetőségeivel.

Takács Zsuzsa nem azon az éppen a hatvanas évektől kibontakozó „posztmodern nyelven" alkot, amely leginkább „a nyelv uralhatatlanságának tapasztalatára"[6] ad széttartó, nyelvkritikai értelemben viszont viszonylag egységes választ. Például Petri Györggyel szemben Takács Zsuzsa „iróniája sohasem kezdi ki az írás, a versalkotás, végső fokon a nyelv épségét és értelmét, s nem csökkenti le a versélmény értelmi hőfokát sem." – írja Bárdos László.[7] Vagyis ez a nyelv nem töredezett, nem élőbeszédszerű, nem posztmodern, még ha elliptikus is. A szavak nem szegmentálódnak, rövidülnek, bomlanak meg, hanem időről időre inkább teljes némaságba burkolódznak. Egyes sorok kimaradnak, amelyeket betűk híján pontok helyettesítenek – a pontok mint a(z el)hallgatás tipográfiai jelei, ennek a meditatív-gondolati lírának a megtörései, a kimondhatatlan immutációi, a zokogás szavakba önthetetlen jelölői. Ez az utóbbi évek termésére is igaz, például *A Vak Remény utolsó éjszakája* vagy *A zöld dzseki* is ilyen. Ugyanakkor az egész kötet enigmatikus, toposzok és szimbólumok köré épül a megfejtendő „feladványokat" kínáló líra – ezek a feladványok időnként univerzálisabbak, máskor nehezebben hozzáférhetően szubjektívek, vízió- és álomszerűek.

Takács Zsuzsa költői világa tehát másként önreflexív, mint a posztmodernnek nevezett líra, nem széteső, hanem *tiltott* nyelv. „Tiltott nyelv, amelyen gondolkodunk, / de ha már gondolkodunk is, / nem szabad megszólalnunk rajta. / Megszólalni és kimondani, milyen / következtetésre jutottunk. Mert lehet, / hogy következtetésünk hibátlan, / kétségbeesésünk mégis ostoba / És akkor élhettünk volna úgy, / mint a fényérzékeny növények: / fölfelé törekedve. Élhettünk / volna úgy, mintha éltünk volna." – szól *A tiltott nyelv.*

A *Tiltott nyelv* kötetben (2013) Petri György neve is szerepel, hommage címzettjeként – az ott *Három vers Petri Györgynek* címmel megjelent triptichon *A Vak Remény*ben *Három vágy* cím alatt szerepel *(Vágy egy antik kehelyre, Ne tudja szokásaimat, Meglepő lesz)*. Felmerül, hogy a *Három vágy* talán sajtóhiba (?), de az is lehet, hogy ez a szöveg is átesett az egyébként gyakori címváltoztatáson. A *Mesterek* ciklusban, amelyben megjelent, van még egy Weöres Sándornak ajánlott vers is *(Madarak beszélgetése),* egy Ady Endréről szóló költemény *(Ady),* a Vajda János emlékére írt *Két vers*, a Dosztojevszkijnek ajánlott *Négy vers* és a Kálnoky Lászlónak ajánlott *Hét vers*. Továbbá a 2013-as kötetben a Brahms-hommage *(Kalbeck a kertben)* is ebben a ciklusban kapott helyet, de kikerült innen, hiszen jelen kötet fő szerkesztési elve az egyszeri közlés volt. Így az a *Tükörfolyosó* (1983) élére, első helyére került (vissza). Ugyanakkor legtöbbször éppen nem ez jellemző a versek besorolására: *A Vak Remény* végi rövid szerkesztői jegyzet részletezi, hogy az életműben többször felbukkanó darabokkal hogyan dolgozott. Eszerint az egyes köteteket szervesen összekapcsoló verseket „mintahogy az újabb kötetekben hangsúlyosan megjelennek, rendszerint későbbi környezetükbe illesztve közöljük." (563.) A tematikailag összekapcsolódó darabok tehát *A Vak Remény*ben egymás mellé kerülnek, noha korábban külön kötetek és ciklusok részei voltak – ilyen például az utószóban is kiemelt *Falsetto*-versek sorozat, amelynek első két darabja az *Eltékozolt esélyem* (1986), a harmadik a *Sötét és fény kora* (1989), a negyedik a *Viszonyok könnye* (1992) kötetben jelent meg. És ilyen a Kalkuttai Teréz fiktív monológjait felölelő sorozat is, amelynek első darabjai *A test imádása – India* (2010), továbbiak a *Tiltott nyelv* (2013) kötetben jelentek meg. A tárgyalt gyűjtemény ezeket új sorrendben és új versekkel kiegészülve közli – tehát sem ez a ciklus, sem a kötet egésze nem kronologikus, sokkal inkább láncszerkezetű. Bizonyos versek a későbbi kötetekben újra megjelennek, ciklussá bővülnek, esetleg megváltozik a címük, néha szövegük, tagolásuk is.

Nemcsak az új versek bekerülése, de a meglévők újrarendezése is befolyásolja, módosíthatja az értelmezést, hiszen ciklus részeként, konceptuális értelemben máshogy működik egy-egy szöveg, mint önmagában. *A bukott angyal*nak, az első ciklusnak az új versei meghatározzák a kötet alaphangját: „míg a többiek elestek, én talpon maradtam, / mivel a túlélésben van valami visszataszító." *(A Vak Remény gyöngülése),* „Tegnap végigolvastam a naplóm, […] nem / találtam benne semmi említésre méltót." *(Az idegen)*. Az első ciklus az eddigi „kánont" megerősíti és kiegészíti, Takács Zsuzsa ver-

5 Takács Zsuzsa, *Önéletrajz = Költők egymás közt*, 397.

6 Kulcsár Szabó Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991,* Argumentum, Bp., 1993, 49.

7 Bárdos László, *A találkozás lényegisége. Takács Zsuzsa verseiről*, Vigilia, 1993/5, 377.

set ajánl Krasznahorkai Lászlónak, Pór Péternek, György Péternek, Visky Andrásnak, Borbély Szilárdnak vagy Arany Jánosnak. De többet mond az imént idézett két részlet: a lírai én a korábbi versek „szenvelgéseit" és „szenvedéseit" távolságtartással kezeli, illetve önironikus keretbe helyezi, az önmérsékletre, a mértéktartásra intve. A kötet felütéseként szolgáló *A (vak)remény* keretbe foglalja a könyvet: ez az első vers, és a könyvborító hátoldalán megismétlődik. A költemény előrebocsátja, hogy „másféle látás"-ról van szó: „amikor fehér ruhájában belép / a remény az utolsó tárgyalóterembe, / és arcukon széthordja vesékbe / látó tekintetét, megnyugodhatunk". A hit – remény – szeretet hármasára épülő és Csokonai Vitéz Mihály versére utaló szöveg optimizmusával azt sugallja, hogy a megszemélyesített Vak Remény szeméről idővel lehull majd a hályog, és látni fog. A látás egyébként sem csak a szemmel érzékelés fiziológiai jelenségeként értendő a kötetben, hanem afféle belső látásként, tudásként is. Már az ókori Teiresziasz is „vak jós" volt, fizikai vakságát belső tisztánlátása kompenzálta – többek között madárjóslással foglalkozott.

A madarak szakralitása mellett tropikus szerepük is kiemelendő Takács Zsuzsa lírájában, a már idézett fülszövegen túl például a *Madarak* című vers első felében válik a tojásköltéshez hasonlatossá a szöveg születése: „Még rémület fog el, hogy tervezem, / véget vetek a veled való kapcsolatnak, / de megfészkelt bennem a gondolat, / és ki fogja költeni tojásait. / A gyönge csőrök szerelmem szétszedik." De ugyanez a trópus szerepel a *Beteglátogatás*ban is: „Verseim tojásban érlelődnek, melegre / vágyó, felemás magzatok maguk is."

A vizualitásnak, „belső látás"-nak kardinális szerepe van. A látomásos, víziós, álomszerű költemények gyakoriak, ha csak a címeket nézzük, már azok is beszédesek: *Álom* címmel három vers is van a könyvben, továbbá az *Álmok üldözője, Álomleírás, A látásról, A látszat lebontása, A látvány, Figyelő szem* stb. A víziók során gyakran a természetben oldódik fel a lírai én, noha természetlíráról egyáltalán nem beszélhetünk, Takács Zsuzsa költészete mai „városi líra", a maga tereivel, fényeivel, eszközeivel (villamos, kamion, reflektor, dzsipiesz) és zajaival. A természet mégis része az emberi bensőnek, vagyis a lírai én integritásának: „Szabadságom az erdő, szemem az ágak közt / átnyilalló levelek, talpam a szél futása" *(A tigris álruhája – tigris).* A látomásos versek nem akaratlagosan születtek, hanem „belső szükségből, teljes kiszolgáltatottságomban […] sok közöttük az ún. diktált szöveg, melyen csak a javítás, szerkesztés munkáját végzem el utóbb." – írta a költő *A letakart óra* (2001) fülszövegében. Ez a vallomás megerősíti azt a misztikát és szakrális ihletettséget, „látomány"-t, amely körüllengi a Takács Zsuzsa-költészetet. Ugyanakkor a szakralitás nemcsak mitologikus és keleti ihletettségű, hanem keresztény értékrenddel is vegyül. A reményvesztettségben felsejlő remény, a szeretetben és szerelemben való hit, a kegyetlenség és gonoszság elítélése, a gyengeség beismerése, az emberi gyarlóság önirónia *A Vak Remény*t egy nagy lélegzetvételnyi fohászként, lírai önéletrajzként is felkínálja.

A kiszolgáltatottság tematikusan is újraíródik, mind a lírai én, mind az emberi test kitettsége a kötetnek, különösen az első ciklusnak központi motívuma – utóbbiban a társadalmi részvét felől: a hajléktalanokkal való bánásmód, az empátia és a szégyenérzet megírhatatlan szomorúságának megírási kísérleteként –, eklatáns példája ennek az elhallgatással záruló már említett *A zöld dzseki.* Másik nézőpontot kínál a *Body kiállítás* című ciklus vagy a kórházversekként, betegséglíraként elkülöníthető költemények csoportja. A *test* egy korábbi kötet címében is szerepel: *A test imádása – India.* A *test* szó jelentését keresztény, vallási kontextusban is érdemes szemügyre venni, amely így – hogy a 2010-es könyv anyaga sok másik vers közé ékelődött, és e gyűjteményben ciklusokká szelídült – új konnotációkkal bővül. Bár eredetileg sem nélkülözi a „test imádása" szintagma a Jézus testére és a kereszténységre, az ima/imádás szertartásosságára utaló másodlagos jelentést.

A kötet erős felütése után – szerepel a ciklusban a *Ha van lelkünk ugyan* is, amely 2017 legolvasottabb online versközleménye volt és *A Vak Remény gyöngülése,* amely 2018-ban Hévíz-díjat nyert – nem kevésbé izgalmas visszatérni a kezdetekhez és újraolvasni Takács Zsuzsa korai verseit a máról. Ez a „[t]ürelmesen építkező, fáradságosan szerveződő költészet"[8] – e szavakkal kezdődik Halmai Tamás Takács Zsuzsa-monográfiája – mai napig tartogat meglepetéseket, legutóbbi verseit például izgalmas a késő Kádár-kor milliőjére ráolvasni, s ugyanígy akkori versei a mára nézve is tanulságosak lehetnek.

Vannak olyan szövegek is, amelyeknek alakulása végigkísérte ezt az időszakot, ilyen például *Az őrülési jelenet,* amely 1957–2017 között keletkezett, de az életút tapasztalati terében még messzebb vezet a *Negyvenhárom szeptemberében* című vers. Ez a kimondás (fizikailag) korlátozott volta miatti nehézségeket viszi színre: „meglazult fogai folyton mozogtak, / ezért megtanult úgy beszélni Kafka, / hogy közben nem mozdult vérző ajka: / »mintha a gondolatai szóltak volna.« / Ő volt a testet öltött Vak Remény." A testi kiszolgáltatottság a holokauszt kontextusában is felmerül, a *Sírás ismeretlen vállon* és a *Mi ez a hisztéria?* erre reflektál – hogy *„ami történt, nem tud véget érni",* és a sorok közül kiolvasható az is, miért nem: talán mert a mai napig úgy reagálnak még egyes tanult emberek, pedagógusok is a történelmi tényekre és az azokkal kapcsolatos traumákra, hogy *„[m]i ez a hisztéria?"* A trauma feldolgozhatóságát, a nyomasztó múltat, a világháború tapasztalatát az emlékezet töredékes és csalható eszközein keresztül szcenírozza a kötet – egy 20–21. századi ember történelmi-érzelmi tablójaként.

A női test, a szülés-születés örök körforgása, az anya-gyerek viszony is több ízben tematizálódik a gyűjteményben. Például a *Kamaszlány versek* alcímű *Rejtjeles tábori lap* ciklusban, amely 1987-ben jelent meg kötetként: izgalmas és gyakran humoros szerepversek követik egymást az iskola és a családi kapcsolatok hullámzó, ambivalens gyerekszempontjai felől. Olykor azonban kegyetlen szókimondás övezi az anyaság felvetődését: „anyám nem örült nekem. / Megszülni sem akart. Kötőtűvel próbált / megölni magzatkoromban, de kitértem / a szúrások elől, és épnek születtem*."* *(Az angyal).* Máskor a lírai én szülésének eseményét, annak állatias, fájdalmas, mégis ambivalens módon örömteli mozzanatait önti szavakba egy-egy vallomásos vers: „[…] Elviselni hangtalan, hogy – / Háton fekve nyílni meg – / Eldobja az emlékezet – […] Nincs völgye már ennek az éjszakának. / Csak gerince van a fájdalomnak. […] Fázom és szomjazom. […] egyszál zsinórról levágják, leszakad, // és fölmutatják: emberteste van, / a gyönyör végigborzong hátamon." *(Július, halálom, születésed). A test imádása* ciklus a testnek ez utóbbi reakcióját: a borzongató gyönyört viszi tovább, az emblematikus nyitóvers egy (utolsó) szeretkezés lelki megrázkódtatásait viszi színre: „szinte sikoltozott az aktus / gyönyörétől, a pusztítás és a pusztulás, / a rongálás, a hidak fölégetésének / örömétől, / az idő kerekének megakasztásától, / a küllők elferdítésétől, a bőrükbe fúródó / fémszilánkok sebző táncától, a kötelékeken / ejtett ezer vágástól, végső szétnyisszantásától" *(A test imádása).*

Az anyává válás mellett a saját anya emléke, hiánya is több vers témája. Ez a hiány például a képzeletbeli találkozások révén, az álom terében tompul, talál némi vigaszra: „Álmomban hirtelen valahol ott vagy. […] nyári ruhádban vártál az önkormányzat előtt. / Kiszolgáltatottságodtól elszorult a szívem. / Hazavittelek magamhoz, és eszeveszett / boldogság fogott el, hogy újra velem vagy. // Aztán egy időre elfelejtettelek." – *Fény utca* (mottója: Anyám emlékére). A vers bravúros zárlatában az anya eltűnik a látomásból, előbb szél támad, majd elsötétül az ég, és elered az eső. Végül jambusokban oldódik fel és tér nyugvópontra a vers: „Huszonöt éve, hogy halott vagy."

*A Vak Remény*ben az emlékezés, az álomszerűség, a múlt ébrentartása, a lírai én vallomásos-részletező attitűdje éppolyan hangsúlyos, mint a reménykedő hívő nézőpontja, amely szentimentálisnak hat, ám valójában talán az egyetlen kézenfekvő látásmód a (részleges, legalább időleges) nyugalom eléréséhez. A jelenből folyton visszatekintő, átértékelő, újraértelmező líra az idővel való szembesülés kényszerét, s egyben (ön)megtisztító aktusát kínálja – mint *A kihagyott*

8 Halmai Tamás, *Takács Zsuzsa*, Balassi, Bp., 2010, 9.

szeretet vagy az *Eltékozolt esélyem.* Összességében mégis az elfogadást, a reményt hirdeti a kötet, azt, hogy a türelemmel viselt szenvedés végül nem lesz hiába. Még akkor sem, ha időnként úgy érezzük, „se egybefont / csillagok, se padok, se árnyékok nincsenek." *(Ilyen a hely, ez a megnevezhetetlen)*. A kimondásban, ha mögötte „igazság van", erő rejlik. Még ha elégtelenek is a szavak, a kísérletezésre, körülírásra van mód, s ha a kérdések és kételyek szavakba öntése megfontolt, összpontosító figyelemmel, vallomásos nyíltsággal és odaadással történik, az a líranyelven is átszüremlik. Végső soron a szabadság („Az erdőből előjött és látja, hogy szabad") és a sorok közötti kimondatlanság tart össze minden jó szöveget, a válaszhajhászás helyett – amely a rekurzivitásba mint börtönbe bezár (lásd például a *Filológus téli éjszakáját*) – az önreflexió, az önirónia és a megújulni tudás kínál valódi megoldásokat.

A kötetet áthatja a fizikai vaksággal szembeni belső tisztánlátás igénye és lehetősége, már-már eszkatologikus ereje. A versek azáltal tudnak igazán hatni, hogy aktuálisak: mindennapi egzisztenciális és ontológiai kérdéseket tesznek fel, változó közlésmódokkal: a humortól az iróniáig – s e lírai korpusz meg tudja találni a helyes arányokat. „Vakon" is „látja", mikor van szükség feszültségre, s mikor van ideje a megnyugvásnak, amely reményt kelt. És mindvégig törekszik a kimondásra, bármi is történjék.

(Magvető Kiadó, 2018)
Pataky Adrienn

„Szétszivárog minden, ami volt"

(Ferenczes István: Veszedelmekről álmodom)

Számomra az elmúlt év legizgalmasabb kötete volt Ferenczes István *Veszedelmekről álmodom* című, meghatározhatatlan műfajú, igencsak vaskos könyve, amelyben a szerző önmaga kilétét kívánja megfejteni felmenői múltjának földerítése révén. A tárgyi, az írásos emlékek, a szóban áthagyományozott, megőrzött és elbeszélt történetek sorából kibontakozik a família emléke, de egyben a székelység élete és sorsbéli megpróbáltatásai a XVIII. századtól a XXI. század elejéig. Ám nem háttérként, mert a székely ember történelmi helyzetének alakulása viszi a fővonalat a kötetben, ettől válik formabontó családregénnyé a mű.

A szerző szerint a családi legendáriumban „a nevek, az időpontok zűrzavara már-már a commedia dell'arte határait súrolja", ennél fogva a kusza szálak kibogozása is eklektikus alakzatban ölt testet. Nekem például hiányzik egy olyan szemléletes családfa, amilyent Bánki Éva illesztett *Esőváros* (2004) című regényébe az események követhetőségének érdekében, vagy amilyenekben a lexikonok sorolták fel az uralkodó családok tagjait, meg az egykor regnáló pápákat. Persze, ha lenne ilyen szamárvezető a kötetben, értelmét veszítené a nyomozás, meghiúsulna a mozaikelemek egymáshoz illesztésének öröme.

A kötet címe ugyan első személyű megszólalás, de az egész székelységre általában is vonatkoztatható. Egy köszörűkövet készítő mester például mindössze arra emlékszik, hogy családja a „nagy verekedés" után került Moldovába, de az nem foglalkoztatta különösebben, hogy a „nagy verekedés" a madéfalvi veszedelmet, az 1848–49-es szabadságharcot, vagy a két világháború valamelyikét jelöli-e, hiszen a székelység folyamatosan veszélyeztetések közepette tengette életét, amit „nagy verekedés"-ek sora borított gyászba, hiszen, miként a szerző fogalmaz, a székelyt a front, a háború mindig utoléri.

A kötet számos dokumentum másolatát adja közre, köztük Csík-Pálfalvi Gál János emlékiratainak átiratát, amiben örömmel fedeztem föl az 1848-as honvédszázados, aki 59 esztendősen, 36 évi házasság után adja vissza lelkét Teremtőjének, szűkebb pátriámban, a mai Vajdaságban, Szenttamáson, Temerinben, Ókéren, Verbászon, a később is megjelenő Fehértemplomon tapasztalt hadi élményeinek leírását, és az egészből levont következtetését: „*Sokat töprengtem én azóta a mi dél-vidéki kiruccanásunkon, s ma sem értem az ottani dolgokat. Mi, a Székely Határőrség I. ezredének a 2. zászlóaljaként a császárra és apostoli magyar királyra felesküdve, sokáig a fekete-sárga lobogó alatt meneteltünk és harcoltunk, ha kellett, vérünket ontottuk, jobbára a bánsági, bácskai derék svábokért, akik becsületesen a magyar kormány mellé sorakoztak fel majd' valamennyien. Erre fel a császári reguláris hadsereg (mi is azok valánk) másik része azért harcolt s megtett mindent, hogy a svábokat szerb uralom alá kényszerítse. Bécsnek mindegy, ki uralkodik egy tartományon, csak a magyar ne. Ilyen vala tehát a mi császárunk és királyunk esküvése.*" (148)

A regényes, izgalmas, tényekre és leplezetlen érzelmekre alapuló önéletírás valójában olvasmányos regény, ami voltaképpen nem Gál János tollából származik, hanem Ferenczes István szőtte egybe különböző forrásmunkák alapján. Ha csak ennyit írt volna, már megérdemelné a dobogós helyezést, de az vállalkozása sokkal nagyobb ívű.

A honismereti tények között találtam, hogy Ferenczes Majláthfalva kapcsán lejegyzi, hogy a falu Majláth György országbíró tiszteletére kapta a nevét, aki 1819-ben „a hajdani túregyházai pusztára telepítette a magyarcsernyei, szajáni, a szőregi és makói dohánykertészeket. A majláthiak ma is a Szeged környéki ö-ző nyelvjárást beszélik." (309) Ezen az adaton azért akadt meg a szemem, mert ugyanezen, és más falvakból 1883-ban Bácsgyulafalvát megalapítva telepedtek meg a termésüket szinte évi rendszerességgel elvivő áradások elől menekülő emberek gróf Szapáry Gyula Puszta-Kula elnevezésű birtokán. Ebben, a később Telecskára átnevezett vajdasági telepes faluban éltem késő serdülőkörömig, s ott is mindmáig ö-znek.

A könyv egyebek mellett föltárja a székelység szociográfiáját, megmutatja, hogy miként éltek falun és városban, odahaza és idegenben. A szerző leírásaiból, illetve a másoktól kölcsönzött leírásokból kiderül, hogy a székelyt nem csak a háború érte utol, bármerre is ment, hanem a sarkában taposott a megkülönböztetés, a félelem, a kisemmizettség, a kihasználás és a kigúnyolás. Az ilyen bemutatás természetesen nem működne a másik fél, ez esetben a román habitusának felmutatása nélkül. A Regátban szolgáló székelyek a bérlakások legfelső emeletén galambdúc-szerű szobákban tengették életüket, egy vaságy és egy lavór társaságában, miközben folyton szólt a szobacsengő, ha a gazdának kedve szottyant valamire, a tehetős uraknak bérletük volt a menő kurvákhoz, ami nem csoda, amikor a király is előszeretettel látogatta a kuplerájokat. Hát, erről a királyról, vagy talán másik román uralkodóról a pletyka is árulkodik: „*Két malterhordó beszélget: »Embör, a román királynak olyan fasza van, mint a cüvek! Végetesvégig delelőre áll. Soha es nem löttyed. Ha az enyém csak feleannyira állna, nem adnám semmiért. Azt mongyák a népek, hogy ez egy betegség, csak akkor csorog le, ha belészúrnak valami inyekciót. De az erőst fáj nekije. Ezért jár annyit a Crucea de Piatrá felé. Biciklis Micához vagy a Fekete Eséghöz. A palota forgalmas felinél az egyik őrbódéban direkte azért áll a katona, hogy a szebbeket, a bögyösebbeket, a jó farúakot békomendírozza a királynak. Legutóbb az a hír járja, hogy valahol Moldovában, Galacon vagy Jásba reatalált egy olyan fehércselédre, amelyiknek ojjan pinája van, mint az örvény, mint a szivattyú, addig tartya magában a király faszát, amíg megnyugodik. A király fekete szemüvegesen, titkosan azét csak kiszökdös a Crucea de Picitrához. Ezt add essze, embör!«"* (276)

Bukarest nem álomföld, viszont a második világháború előtt a székelység és a magyarság számára megélhetést biztosító nagyváros volt tömeges építkezéseivel, ipari fejlődésével, a polgárság felemelkedésével. Ferenczes ugyan irodalmi művekből, szakmai tanulmányokból, hallomásból zömmel a megélhetésükért a legalacsonyabb sorban, a legkíméletlenebb körülmények közt küzdőkről számol be, de az 1930-as romániai népszámlálás adataiból kimutatja, hogy nem csupán szolgák és alantasabb munkát végzők voltak a román fővárosban dolgozó magyarok, hanem volt közöttük szép számban szakképzett iparos, mesterember, szakmunkás, akik a többiekhez

képest jól kerestek. Nem árt megemlíteni, hogy ez a hajdani népszámlálás 24 052 bukaresti magyarról tud, az egyéb, egyházi és más adatokból viszont százezres lélekszám következtethető ki. (Aki ismeri a kisebbségi életet, tudja, hogy az állam előtt nem előny a kisebbségi hovatartozás fitogtatása.)

Egy teljes fejezet foglalkozik a katolikus egyházi rendek, szerzetesek, papok sorsának alakulásával, a fejezet címe sokatmondóan beszédes: *Golgoták*. Ferenczes István erről a témáról se általánosságokban fogalmaz, hanem személyes, meg családi élményeket beszél el, ugyanis sok pap volt a családban, majd mondanivalóját Márton Áron erdélyi katolikus püspök élete és cselekedetei köré szövi, megalkotja fiktív naplóját, miként Csík-Pálfalvi Gál János fiktív önéletírását is a forrásmunkák garmadájából szőtte egybe.

A következő fejezet oldottabb hangulatú, visszatér benne a gyermekkorhoz, az első kaszálásokhoz, amikor még csupán a vízhordást bízták rá, de megkezdődött az elbeszélő elszakadása a család otthonától, amikor idősebb társával két hétre, a kalákában zajló kaszálás idejére felköltöztek a havasokba, maguk eszkábáltak tetőt a fejük fölé, szénafekhelyet éjszakára. Színes falusi figurák között mozog, akik keze alatt ég a munka, érdekesebbnél érdekesebb történeteket tudnak, szívesen énekelnek. A gyermekkor olykor idilli, olykor fizikai szenvedésekkel járó élményei mögött viszont fekete drapériaként feszül az ötvenes évek tervgazdálkodása, a kötelező beszolgáltatás rémálma. Az elbeszélő szerint a székely embert nem törte meg az állami kényszer, furfanggal élt, amíg a saját tulajdonában lévő földön gazdálkodhatott. „A közepes, jobb módú okos gazdáknak eszükbe jutottak a hajdani, Ezüstkalászos tanfolyamokon tanultak, egyre több takarmánynövényt, lóherét, lucernát, zabos-bükkönyt kezdtek termeszteni azokon a területeken, amelyek nem estek a vetési terv szigora alá…” (455)

A mezőgazdaság szocialista átalakítása minden paraszti furfang ellenére növelte a kisparcellás gazdák terheit, nyomorította sorsukat, miközben önként és dalolva kellett rajonganiuk a kollektivizálás embert nyomorító, családokat az addiginál is mélyebb nyomorba sulykoló eszménye helyi megvalósításának butaságáért és brutalitásáért. Ezt az időt is szellemesen jeleníti meg a gyerekkorból még fel nem cseperedett kis székely hangján megszólaló elbeszélő, amikor az iskolai tananyagból említ propagandaverset, majd a terepet járó agitátor(ok) szónoklatait idézi a mezsgyehatárok termővé tételéről, és statisztikájáról, hogy egy hektár termőföld alatt hány egérfamília fészkelhet, és a gabona fölhabzsolásával mekkora kárt okoznak a nemzetgazdaságnak, amit végtére is a földjét művelő gazdának kell megtérítenie az államnak.

A változatos, hol emlékező, hol dokumentumokra támaszkodó, hol tényközlő elbeszélői szólam alól áttetszik a költő és a prózaíró hangütése, a megkeseredettségében is tréfálkozó székely látásmódja és megjelenítő készsége. A *Hommage á Gabriel García Márquez* című alfejezet kezdése például valóban a kolumbiai mester vértezetében mutatja Ferenczest, mint elbeszélőt, aki, ha nem is a mágikus realizmus eszközeivel színezi történetét, de a vajdasági Gion Nándor által művelt dúsított realizmus kiolvasható soraiból: „*Azon a júliusi vasárnapon, amikor szíven szúrták, Kopacz Gábor hajnali ötkor kelt. Bal lábbal. Kiment az istállóba, száraz sarjút rakott a tehenek jászlába, s nekiállt, hogy lemossa az istálló oldalát, mert az előző esti fejéskor a csábeli lefosta a fehérre meszelt falat. Kopóra fosott, vastag sugárban spriccolt szét a sárgás-zöldes fekália, jutott belőle rá is, de az apjára, idősebb Kopacz Kálmánra is; mint egy fürjtojás, úgy nézett ki az öregnek az arca, jött, hogy elkacagja magát, de gyorsan kiugrott az istálló ajtaján, mert az öreg káromkodva ragadta meg a ganyéhányó villát. » – A kutyaistenit az anyádnak – ordította –, megmondtam százszor, hogy ne adj annyi nyers lucernát nekik…!« A vasvilla Gábor bal lába mellett fúródott a földbe. » – Vén bolond – szólt oda a tornácról Anna néni –, meg is ölhetted volna a fiadat.« » – Meg! – ordított vissza az öreg. – Ha nem ért a szóból! Addig tömi nyers lucernával őket, amíg belegebbednek. Megtanítom én a magyarok istenire…* «” (487)

A zseniális elbeszélésrész valóban Márquez modorában idézi föl egy gyilkosság történetét, különböző megszólalók mondják el, amit az esetről tudtak, vagy tudni véltek, úgy gyűrűzik a történet, ahogy a falu kollektív emlékezetében él, színesen, a feledékenységtől megtépázva, különleges szereplők galériájával tarkítva. Erre viszont egyenesen kapcsolódik rá a falu kollektivizálásának kíméletlen eseménysora, amely nem egyetlen családot borított gyászba, mint a kocsmai bicskázás, hanem alapjaiban rengette meg a falu teljes lakosságát, amely nagyon is értette, mi áll az állami propaganda hátterében, ám az agitátorok, és végső soron a hatalom, a legkörmönfontabb módszerekkel belekényszerítette a gazdálkodókat a kollektív járomba. Ezen események elbeszélése elhagyja a mágikus, vagy a dúsított realizmus narratív ösvényét, és visszatér a dokumentarista prózához, korabeli jegyzőkönyvek és egyéb dokumentumok idézéséhez.

A magát krónikásnak nevező elbeszélő a családregény írásakor már saját falujában is idegen. „Ma már nincsen otthon, nincsen nagy asztal, nincsen nagycsalád, szétszivárog minden, ami volt. Minden, mi haza, mi egész volt, mára részeire hullt. Ma szülőfalumba nem hazamegyek, csak a temetőbéli elmúlásba.” (537)

A krónikás a középiskolai éveit a *Lugos* című fejezetben eleveníti föl az ötvenéves érettségi találkozójuk kapcsán, miközben egy, a találkozón meg nem jelent, de iskolás korukban is megismerhetetlen osztálytársnőjével folytatott levelezés során váltanak szót az eltelt öt évtizedről. A Székelyföldön maradt író saját emlékei mellett megosztja az egykori osztálytársakról szóló ismereteit, levelezőtársa a magánéletét tárja az elbeszélő elé. Kit érdekel az otthonától 500 kilométerre szakadt, háromtucatnyi középiskolás sorsának alakulása? – gondolnánk. Bennünket: mert Ferenczes itt is Márquez technikájával él, húsba vágó elemekkel dúsítja a hallomásból, saját tapasztalásból, az emlékezet mélyéről előásott eseményeket, sorstörténeteket, és olyan szívfájdítóan ír a kiskamaszokról, akiknek nem jutott hely a csíki középiskolákban, és emiatt a félezer kilométerre eső Lugosba kellett utazniuk, magukkal cipelvén a kollégiumi ellátáshoz szükséges holmikat, az osztálytársnőről, aki gyerekként veszítette el anyját, rövidre rá apját, szegényes öltözete miatt a pap is megtagadta tőle az elsőáldozás szentségét. De megörökíti az iskolaigazgatót is, aki két tanuló esetében hatalmi fölszólítást kapott, hogy rúgja ki őket, mert szüleik nem adták be vagyonukat a közösbe, ám annak esze ágában se volt eleget tenni a fölszólításnak. A volt osztálytársak, vagy emlékük megidézése tényekkel, levelekkel, dokumentumokkal gyarapítja és színesíti Székelyföld történetét.

Ha már Lugosról esett szó, nem maradhatott ki Lugosi Béla, aki nem vezetékneve, hanem születési helye után került be Lugosiként a filmtörténetbe, akit szerepei folytán szinte azonosítottak Drakula gróf személyével, akit Bram Stoker iktatott a köztudatba a gróf válogatott rémtetteiről szóló regényével, amiből aztán Hollywood hatalmas tőkét kovácsolt, és Lugosira ráhúzta az örök, vérszomjas gonosz levethetetlen álarcát. A horrorfilm műfajában talán vetélytársa lehetett volna Vincent Price, de a koronát nem sikerült leütni Lugosi fejéről. Ferenczes egy hosszúverset szentel emlékének, *Dracula Blues* címmel. Ebből kiderül, hogy szinte gyerekként került színpadra, először a szabadkai színház szerződtette, igaz, a színház akkor éppen Kalocsán tartózkodott, majd Nagybecskerekre került, a két állomás közt pedig Zomborban időzött. Hogy mit csinálhatott a megyeszékhelyen, nem derül ki, pedig a kiváló biográfus, Kalapis Zoltán igencsak kutatott utána. Tekintettel, hogy Zomborban 1883-tól működött hivatásos színház, feltételezhető, hogy annak színpadán játszhatott, és ez ugródeszka lehetett számára Szeged, majd Budapest irányába, de mindez most igencsak mellékes elbeszélői szál.

A krónikás egyszerre elbeszélő és lírikus is. A már idézett pletyka, illetve a tehénistálló-béli eset megjelenítésében harsány, mondhatni alpári, máskor viszont érzelmes, mint például a következő passzusokban: „Csíkban ilyenkor hull el végképp a virág, iramlik elmúlás felé az élet.

Hirtelen vált színt a táj, mintha nem evilági elmeháborodott játszana, valami eszeveszett, perverz orgiában kavarognak a dombok, a hegyek, az egek elmúlt tündérkertet sóvárgó színei. Ahány órája, perce, szaka van a napnak, annyi ámulat, annyi mellbevágó árnyalat. Bele lehet őszülni ezekbe a pánik-

szerű metamorfózisokba. Menekülni kellene a gólyák, fecskék, az énekesmadarak után, hogy teljessé váljon az árulás és a gyávaság.

A pálfalvi temetőből tökéletes a rálátás Csíksomlyóra, amely már-már giccsesen gyönyörű. A kegytemplom két tornya mögött a szent hegy két kúpja, a Kis- és a Nagysomlyó a legpompázatosabban mutatja föl ennek a dühöngő, makrancos ősznek a színeváltozásait. Mintha fejszével metszették volna, olyan vaskosak, olyan egyszeriek, már-már gorombák ennek a csíki évszaknak az arcai. A bükkösök bölényvörös foltjai ámulatnyi idő alatt szederjesednek a lilák százféle árnyalataiba, miközben a nyírfák Habsburg-sárga foltjai mélán iramlanak a narancsos okkeron át a pasztellbarna mélabúba. A fenyvesek ilyenkor játsszák el végképp tavaszi örökzöldjeiket. A lucfenyők besötétednek a lombhullató vörösfenyők krémszín irigységei mögött, az erdők rojtos szélein s a hegytetők magasában hiába suhognak koptatottfarmer-kékbe rongyolódva a pínuszok, sötétbe szürkülőn, szinte gyászosan az egek is azt mondják: ez az évszak már nem az ifjúságról szól.

Október van. Ezt édesanyám mondja, s neki nem lehet, nem tudok nemet mondani.

Ki kell menni a temetőkbe, és rendbe tenni a sírokat.

Jaj, csak az édesapám sírját ne kellene felásni!

Csak ne kellene a mellkasára, oldalbordáira taposni. Csak ne kellene az ásót beledöfni, taposni valahol a sípcsontjai környékén a fekete földben." (97)

Egyetlen gond van a hét éven át írt, varázslatos stílusú, rabul ejtő kötettel: még le se tettem, máris érzem, újra neki kellene kezdeni olvasásának, elmerülni a számtalan szálon futó történet megértésében, ha ettől el nem térít a tragikum iszonyata, vagy lubickolni Ferenczes költői és elbeszélői bravúrjaiban. Az újraolvasás mindkét indoka alaposan alátámasztott.

(Hargita Kiadóhivatal – Kortárs Kiadó, 2018)

Fekete J. József

Személytelen személyes

(Szentirmai Mária: Folyóba hajló fa)

Kevesen vágnak neki olyan merészséggel annak a bizonyos pengekeskeny útnak úgy, mint ahogyan azt Szentirmai Mária teszi. A poggyászban látszólag alig valami, egyszerű, hétköznapi, patetikus megemelés nélküli szavak sora, amelyek a kitűntető *válogatás és elrendezés* alapján kerültek jelentést megsokszorosító szerepükbe, hozzájuk rendelve a leginkább meditatív állapot előidézte, pasztellekre színezett élménytartomány. És mégis. Benne a költészet örök titka. Életről, halálról, emlékezésről.

Nem kell több. Sőt, ha akár egyetlen sorral is hosszabbak lennének ezek a sóhajnyi strófák, megtörne a varázs, amivel Szentirmai Mária azokat a végtelenbe kifeszítve, a jelentésmezőket a lehetséges határáig tágítva dolgozik. Ami a szövegen kívül van, az bennünk, az olvasóban található – vagy nem. Mert – valljuk be – nem mindannyiunknak adatik meg a szemlélődés és a szemlélődésből fakadó összegezés, a továbbgondolás filozofikus nyugalma.

A *Folyóba hajló fa* mindenekelőtt: jó könyv. Mi több: haszonra, benső használatra forgatható, plasztikus hatású versek gyűjteménye. Benne az életmű majd harmada-negyede (?). A kevés szó, a vékonykára felépített verstermés és a létrehozott minőség azonban szerencsénkre nem ellentétei egymásnak, hanem leginkább alkat dolgai.

Kérdezhetnénk, mivel is foglalkozik az efféle, kevés szavú alkotó, amikor nem ír? Hát persze, folyamatosan elmélkedik. *Nézése* leginkább *látásba* fordul. Nem véletlen a kurzivált kiemelés, mert a *nézés* külső, a *látás* pedig benső folyamat. A *nézés* egyik tárgyától a másikra siklik, míg a *látás* egyetlen középponti helyre szegezve, az élményt belülről szintézisbe hozva látja a lényeget, azt, amiben mindig is benne élt, csak a *nézés* által kiváltott, napi divatokba kódolt neurózis eltakarta. Élmény! Élmény! – mondja a huszonegyedik század megtévesztett embere, és *néz*. Bármit, ami talmi, ami veszendő, ami felszínes igényeit kielégíteni tűnik. A látni képes elme másként viselkedik. Már azért is, mert állandó nézése folytán látása rögzült: immár egyetlen pontból képes felvillantani a világlényeget: *„Fent a lombkorona tetején / elönt a fény. / Az ég közelít."*

Kétségtelenül ebben a világlényeghez kapcsolódó hozzáállásban van valami keleties, miként a verselésben is. Szentirmai Mária versei leginkább a japán *tanká*ra (rövid, csattanóra felépített vers) hasonlítanak, ami egyáltalán nem baj. Sőt, ha azok pusztán a filozófiára építenének, rokonként említhetnénk a magyar költészet másik – japános – költőjét, Fodor Ákost is. Bármi hasonlíthat bármire, s eközben lehet olyan is, amilyen.

Legyen akár egyetlen *folyóba hajló fa.* Nem a folyó fölé – olyan is van, de az másik, gőgösebb történet hőse, amelyben a nagyra nőtt fa a maga biztonságos helyéről mintegy *l*enéz a folyóra és emberre –, hanem annyira bele, hogy alsó ágait a víz fodrozódása súrolja. A folyó (Duna) vize, ami állandóan változik: hol elönti rokonlélek fánkat, hol messze távolodik tőle, szeszélyei szerint. A gyökerek között a vízállástól függően hol menyét lakik, hol pedig kishalak bújnak meg. Vélem, korunk emberei közül csak nagyon kevesek, elsősorban folyók mentén élők vagy szenvedélyes folyójárók láttak ilyen, már eleve rossz helyen nőtt, születésekor halálra ítélt fűzfát: *„Még nem láttál rózsaszín tüdőlebenyt, / még nem hallottad sípolását. / Álltál a magasodó hullámokban, / de nem fordulhattál a part felé. / Pusztulásra növekedtél."* Annak sorsa nem tragédia, hanem elsősorban létállapot. Elrendeltetett a fűz-sors, ember-sors és folyó-sors megszentelt hármasában, azaz: minden élő sorsa, esendő létfolyamat a maga világra kitettségében, ártatlan esendőségében.

Régen túl vagyunk már az antropomorfizáláson, az emberközpontúság filozófiájából eredő „természetszeretet" hamis, önimádattal tömjénezett illúzióin. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy Szentirmai Mária versei nem „szeretik" (milyen rossz szó ebben a kontextusban!) a természetet. Ha így volna, érdektelenségbe, laposságba fulladna minden költői igyekezet. A költőnek, hogy a létegészet felmutassa, elég a világból annak egyetlen darabja, egy társ a létezésben: *„Már tudom, milyen a meghitt együttlét, / mikor megadón tárod felém / be nem gyógyult forradásaid."* Hogy ez az egyetlen darab a természet része, elsősorban élménykérdés. A viharok, áradások és mégannyi minden más csapás tépázta fűz az emberhez hasonlóan ugyanis már mindent megtapasztalt, ami megtapasztalható. Élő és élő egymásra találásának meghitt pillanatát élhetjük át. Majdnem idillt, de csak majdnem. Hosszan elemezhetnénk még ezt a háromsoros verset, mondhatni, oldalakon keresztül, minden esetben mélyebb és mélyebb tartományaiba jutnánk a jelentésmezőknek.

A vershős a fa, rendszeres látogatója-bizalmasa az ember, a mulandóság tudója. A harmadik a folyó: a végzet. A fa csak egyszerűen múlik, nem tudhatni, *tud*-e, de ez nem kérdés, hiszen minden, ami meghatározza: kívüle *van.* A *folyóba hajló fa* története azonban olyan, mint egy sorsmese együtt az emberrel és a folyóval: „*Erős gyökerű fák jelölték ki utad, / mégis arra mentél, / hol véget érhet a föld, / s mélyére szívhat a folyó."* Vannak makacs élők…

Mint ahogy makacs holtak is: *Romok,* a könyv második ciklusában. Jobban mondva, egyetlen rom, minden romok szimbóluma: *„észre sem vette, mikor kinyitották, / s azt sem, hogy így maradt, sebezhetőn. / Szabadon járta át a szél, / használták, koptatták, / egyre nőtt szárnyán a rés, / s ha belé hatolt egy tekintet, / megadón tárult a test. / Nem védekezett."* A Kapu ez, amelyen át az, aki arra érdemes, beléphet és láthat. Már megint a *látás,* a költő sajátja, a költészet újabb titka. A Rom: holt épület, a hajdani lét temploma, miből kiveszett az élet, a történések sora. Lét, másféle, holton megtelepedő persze van, de az már halál utáni, mondhatni, transzcendens: „*Nem érti, hogyan került rá / annyi förtelmes, hozzá nem illő drót, / kiálló szögek, harsány plakátok, / s fenn a magasban keresztje is / túl fényes, túl világos. / Szeretné magára ölteni*

felhők / változó alakját, száguldozni fenn, / s várni, mikor esik szét a test." A létszentségét vesztett épületbe végleg beköltözött a profán, a köznapi, a közönséges: „*Nem volt értelme a találkozásnak, / mégis együtt maradt a két idegen anyag. / Egymás szépségét oltották ki, / ezért külön-külön is egyre csúnyultak. / Hámlottak, s mint leprásnak, leestek tagjaik. / Elhűltek, ha eszükbe jutott régi arcuk, / de tudták, a romlásból nincs visszaút. /Azzal büntették magukat, hogy nem bújtak el."* Ez a kép már majdnem emberi vonásokat hordoz, valóban nagyon áttételes víziókat ébreszt, holott, mint a vers melletti fotóillusztráció mutatja: a falról és a fal mellett lefutó esőcsatornáról van szó. Mégis közelebb kerülünk az emberhez, az emberi tulajdonságokhoz, mint a könyv első, az *Ahogy a fák* ciklusban, annak ellenére, hogy ugyanazt a mulandóság filozófiáját tapasztalhatjuk.

Ebben a ciklusban is megjelenít bizonyos hármas egységet Szentirmai Mária, mint az elsőben a folyó-folyóba hajló fa-ember triangulumát felváltja a rom-folyó-ember háromszöge: „*Visszatértél, hogy felismerd magad, / s átadd tested a folyónak. / A parti kavicson nem / maradt nyom utánad."* Ez a vonal azonban csak pillanatra köti össze a helyzeteket, maga az ember már végzetesen „kilóg a sorból", azaz nyoma se marad.

S valóban: hol marad a személyes, hová tűnik ebből a költészetből a líra? – kérdezhetnénk. Pedig van ebben a költészetben drámai éppen elegendő. Mégpedig mindaz a hangulati elem, ami egyre emelkedik a kötet elejétől fogva az utolsó, a *Visszafelé* ciklusig: *„Az árnyak ott hintáznak a mély üreg felett, / s a külső jelek rég elveszítették értelmüket. / A tekintet merev, nem keres, / piszok, seb, fekély a test, / út visszafelé nem vezet."* Persze, a halál, a pusztulás ténye nem hangulat kérdése. De végre kimondatott az a fájdalom, ami ott kísértett a *folyóba hajló fa* eleve elrendeltetett sorsában, az evvel a sorssal vállalt közösségben, a *Romok* vigasztalanságában, a *Visszafelé* létfilozófiai kitettségében.

„Szemedben éles fény legyen a részvét." – halljuk a mélység felől Kosztolányi figyelmeztető szavait. Szentirmai Mária versei teljesítik ezt a kívánságot.

(Napkút Kiadó, 2018)
Kemsei István

„egy-egy jótékony paraván"

(Fekete Vince: Szárnyvonal)

Fekete Vincének a Magvetőnél megjelent, *Szárnyvonal* című kötete látszólag könnyen megfejthető, s az olvasó az első oldalak után hamar azt hiheti, félreérthetetlen jelzések segítik a tájékozódást. Rögtön a nyitóvers, *A fenti szféra* című meghatároz egy markáns vertikális perspektívát, az „idő közelsége" (9.) kifejezés pedig játékba hozza az idő és a tér kapcsolódásának költőiségét. A második, *Széljegyzetek I.* című vers kvázi alcímében szerepeltetve Dsida Jenő révén megidéződik egy erdélyi klasszikus, a harmadik költemény már címében megnevez egy egyértelműen beazonosítható tájegységet (*Istenszéke*), a negyedik vers, az *Ingóláp* című pedig folytatja a sort: „Kén- és szén-dioxidot kibocsátó sziklaüregek: / a Gyilkos-barlang, a Timsós-barlang, a »pokol kapui«." (12.) A következő, *Fal* című költeményben pedig mintha egy igen érzékeny leírás – „Az öreg fákon vastagon áll a moha. Harkály / rebben előttük, odébb mintha mókus futna fel / a fán. Ág reccsen valahol fent, a gerinceken, és a / fények borongva bújnak vissza a lombok / távoli leplei alá" – tenné végképp egyértelművé, hogy Fekete kötete a tájlíra műfajának remek megvalósítója, amely ráadásul a romantikus Erdély-képhez kapcsolódik. Csakhogy ezekkel a feltűnő, már-már erőszakos jegyekkel mintha azt az instrukciót hangosítaná fel a *Szárnyvonal* első pár verse, hogy „ne gondolj másra". Márpedig, ha valakinek azt mondják, ne gondoljon az elefántra, az illetőnek garantáltan egy elefánt fog az eszébe jutni. Tekintve, hogy remek költő lévén az emberi gondolkodás eme paradoxonával Fekete is tisztában lehet, érdemes elkezdeni kutatni a bújtatni próbált elefántok után.

Valójában mindhárom említett vonást a kötet maga halványítja el vagy érvényteleníti, arra irányítva inkább a figyelmet, ami *nincs.* Dsida Jenő kapcsán az ő *Tíz parancsolat* című költeményéhez írt három *Széljegyzet* című vers szerepel Fekete kötetében. Mindhárom alkotás előtt római szám található. Azok, akik ismerik Dsida megidézett művét, tudják, hogy az töredékesen maradt fönn: a szerző a bibliai tíz parancsolatról írt verseket, ám ezek közül hiányzik az V., a VII. és a IX. parancsolathoz tartozó. A *Szárnyvonal* című kötetben Fekete Vince épp ezeket a római számokat szerepelteti a Dsidát és művét megidéző költemények előtt, vagyis mintha az ő eredeti művéből hiányzó darabokat írta volna meg. Dsida Jenő Fekete korábbi műveiben is alapvetően meghatározó költő, s nem is csak versekben megidézve ismerhető fel hatása, de akár egy-egy témához való odafordulás módjában is. Ekképpen juthat Fekete Vince olvasójának eszébe az 1930-ban született *Kerülöm a nevedet (Erdély)* című Dsida-költemény, amelyből, hogy a *Szárnyvonal* első versei által felidézett kontextushoz való viszonyulás árnyalható legyen, idéznék is: „És mégis kerülöm a nevedet / melyet káromkodó kocsisok és / esküdöző kalmárok szájából hallok, // melyben önhitt szónokok dagasztják / naggyá magukat s pletykaszájú / vénasszonyok lubickolnak bóbiskolva, // mely úgy elkopott ércnyelvünkön és / szánkon, mint egy ócska köszörűkő / és már-már semmit sem jelent. // Inkább megkerüllek valahogy: azt / mondom, hogy valaki vagy, / magok csiráztatója, emberek álma, / kicsi őzikék együgyüsége, / szálerdők erős magosba-húzója, / apró madarak énekeltetője." Az „Erdély" nevet Fekete Vince is kerüli kötetében, mégis a már idézett természeti helyek pontos megnevezésével a megjelenített vidéket pontosan lokalizálja, ám ez a környezet a *Szárnyvonal* keretein belül is belső tájként értelmezhető. A táj mint kommunikációs csatorna – és így mint a tájlíra hagyományos működési módját kijátszó megfogalmazás – jelenik meg a kötet *Ahol hiába* című költeményében: „Előbb csak a levelek ritkultak meg, csak / Egy-egy levél között lesznek nagyobb és / Nagyobb szünetek, előbb csak a levelek, / Majd az üzenetek is kimaradnak fokozatosan." (58.) A levél mint falevél és mint üzenet értelmeződik ezekben a sorokban. A klasszikus tájlíra romantikáját pedig a *(Myrmeleon formicarius)* című vers kezdi ki, amelyben Fekete – a kezdő magasságokból a föld alá rántva a nézőpontot – a közönséges hangyaleső rovar biológiai leírását azzal zárja, hogy ez az állat áldozatait „elfogja és megöli: // [bénító mérget és / emésztőenzimeket juttatva az áldozat testébe, kiszívja / [a nedveit." (54.)

A tájlíra hagyományos jegyeinek újragondolása a központi természeti helyhez való viszony folyamatos változásával jár együtt Fekete Vince kötetében. A lírai beszélő egyaránt beszél otthonosságról, számol be turistaélményeiről és szembesül saját idegenségével. Az *Alkonyat. Ragyogás* című költeményben az otthonos tájat féltő és védeni igyekvő szemlélődő szemszögéből fogalmaz a szerző: „a / parton csak néhány lézengő turista, három férfi / egy utánfutó körül egy gumicsónakot próbál (itt!) / valamiképpen beüzemelni, hogy kerülnek ide, / ki engedi be ide ezeket". (24.) Az *Ellenkező irány* szereplője egy a partnerével nyaraló fiatal, „[m]ellettük, az utcában egy teljesen / idegen város idegen nyelvű népe / nyüzsgött", (30.) a *Bovaryné* című versben pedig a „nem idevalósiak nyugalmáról" (45.) olvashatunk.

Fekete Vince a megidézett irodalmi elődökkel kapcsolatban is szerepeltet az „otthont idéző" Dsida mellett bújtatott „turistákat" is. A már említett *Bovaryné* című költeményben a felvázolt viszonyok egy „Isten háta mögötti tájon" alakulnak ki, amely kifejezés a magyar irodalomban jártas olvasóban Móricz Zsigmond „Bovaryné-regényét" idézi fel, *Az Isten háta mögött* címűt. „A gyümölcsökben még arany nap kering, / De díszei már hullnak lassan a kertnek" (61.) – *A távolodó…* című költemény Berzsenyi Dániel *A közelítő tél* című versét idézi (fel kell-e hívni külön a figyelmet a művek címében megmutatkozó ellentétre?). A *Szárnyvonal* című kötet igen nagy erénye az efféle játékosság, rejtvényesség,

szerzője sok olyan megoldással él, amelyek felfedezése valódi olvasói (siker)élményt is okozhat, ugyanakkor ezen rejtések mögött meghúzódó költői bravúr és mesterségbeli tudás mégsem hivalkodó. Az itt említettek mellett a kötet végén olvasható megjegyzés szerint „a kötetben jelöletlen idézetek találhatók Székely János *Gyermekkorom ösvényei* című kötetéből" (100.).

A *Szárnyvonal* című kötetben még a legelső költemény előtt ki van emelve két monogram: Sz. L. és K. E. A költemények világossá teszik, hogy Szabó Lőrincről és Korzáti Erzsébetről van szó, s kettejük kapcsán *A huszonhatodik év* című szonettkötet is felidéződik (ahogy több Szabó Lőrinc fordította Shakespeare-szonett is). Fekete Vince maga is írt szonetteket most megjelent kötetébe, s több egyéb kötött formájú mű is szerepel a prózaversek között, amely pedig a kötet uralkodó versformája. Ugyanakkor Szabó Lőrincék nemcsak a forma megidézése miatt kapnak kitüntetett szerepet Feketétől, hanem kapcsolatuk révén is, tudniillik a *Szárnyvonal* költeményei is egy tiltott, titkos szerelmet fednek fel, finom és igen érzékeny ábrázolásmóddal. A *Kizökkent idő* című, ugyancsak egy Szabó fordította Shakespeare-szonett sorával kezdődő vers már címében is azt az egész kötetet átjáró tapasztalatot definiálja, amelyhez a költeményből a „lopott idő" kifejezés is társul: „Pedig az óra, s a perc is: »lopott«". (32.) A jelzős szókapcsolat egy költeményt követően megismétlődik a kötetben, mégpedig az *Inkognitó* címűben: „Az volt az első, vagy talán második / lopott idő, abban a városban, abban a teljesen / kihalt szállodában". (35.) Talán az eddigi idézésekből is kitűnik: a *Szárnyvonal* rendkívül precízen és tudatosan szerkesztett kötet. Az idő a korábban már emlegetett romantikát hangsúlyozhatja, a kizökkent idő lehet az ünnepé, a lopott az intimitásé. Csakhogy ebben az esetben is célravezetőbb lehet az automatikus asszociációk helyett kicsit a dolgok mögé nézni. A „lopott idő" eredetileg valaki vagy valami másé volt, a monoton életé (ezt jeleníti meg az *Üzemi lét* című költemény) vagy egy megcsalt házastársé, ennélfogva a sugallt romantikát és intimitást átszínezi a csalás és a lelki sérülés tapasztalata. „[M]int / egy-egy jótékony paraván mögé, odalophatják, // odacsenhetik féktelen, titkos és konvenciókat / felrúgó viszonyukat, ahová a házasságuk / vészkijáratain át menekülnek" (38.) – olvasható az *Üvegparázs* című költeményben. A „lopott idő" mellett megjelenik a viszony elrejtése, paraván mögé lopása, a *Részegség* című versben pedig már áldozatról és lopakodásról lehet olvasni: „Mert már csak az // odalopakodás van, az áldozat van, a vaksötét éjszaka / van" (70.).

Fekete Vince 2018-ban megjelent műve bővelkedik a magyar nyelv kínálta költői lehetőségek kiaknázásában, elég a már említett többjelentésű „levél" szó szerepeltetésére, a „lopott időhöz" kapcsolt „lopakodás" és „odalopás" szavakra gondolni, de hasonló játékot rejt a kötet címe is. *A távolodó…* című költeményben Berzsenyit idézve olvasható: „Ó, a szárnyas idő!" (62.), s a kötet legtöbb darabjában található utalás a szárnyalásra, repülésre. Most csak egy példát idéznék, amely a középpontba helyezett kapcsolatot is jellemzi: „és egymás felé suhannak, / szállnak, röpülnek egy-egy mindent felperzselő, / felégető és felfrissítő találkozásra, szerelemre" (39.). Ugyanakkor a főcím *szárnyvonal* szava ilyen értelemben nem kapcsolható a repüléshez, hiába a benne szereplő szárny szótő. Ez egy közlekedési műszó, amely egy főútvonalhoz kapcsolódó mellékvonalat jelent. Ennélfogva mintha Fekete Vince már a kötet felütése előtt kijelölné azt az útvonalat, amelyet követve a költemények mélyebb összefüggéseit lehet feltárni: az első versek mutatta „fővonal" helyett a titkok, játékok és személyes kapcsolódások mentén haladva lehet rátalálni mindarra, amelyet a hagyományosnak tűnő lírai megoldások épp azáltal fednek fel, hogy elhúzva a paravánt rájuk mutatnak: ezeket takarják el.

Fekete Vince versei nagyon koncentrált lírát közvetítenek, a *Szárnyvonal* egy rendkívül izgalmas és igen precízen összeállított kötet, még azzal együtt is, hogy bizonyos költemények kevéssé simulnak az itt vázolt struktúrába, ugyanakkor például a *Cété* című vers – amely az egyik ilyen „kilógó" darabja a gyűjteménynek – a kortárs lírai megoldásokhoz (elsősorban a már-már új műfajként definiálható úgynevezett betegséglirához) kapcsolódóan kap külön jelentőséget. Látható, hogy több mindenről nem esett szó ebben a szövegben, ám egy kritikának sosem lehet feladata a teljes kötet ismertetése, sokkal inkább egy olyan gondolatmenet megmutatása, és olyan szempont kiemelése, elemzése, amely – szerzői szándék szerint mindenképpen – a tárgyalt kötet sokoldalúságát és rafináltságát teszi láthatóvá.

(Magvető Kiadó, 2018)
Szarvas Melinda

Klasszikus álmok

(Loschitz Ferenc: Az elmozdítás tilalma)

Tudható, hogy Babits második verseskötetének, melyet *Herceg, hátha megjön a tél is!* címen ismerünk, eredetileg az egyik vers után a *Klasszikus álmok* címet adta, de a Nyugat akkori szerkesztői a hagyományra való túl erős utalása miatt rábeszélték a címváltoztatásra. A Babits-líra máig talán legalaposabb ismerője, Rába György a kötet „görög" verseiben a költői megújulás útkeresését látta, alighanem okkal. Kelevéz Ágnes azonban a kéziratos hagyaték ismeretében pontosította Rába értelmezését, és az antik versekben a már születőben lévő új, a korábbi objektív lírai törekvésekhez képest személyesebb költői hang elrejtését látja. Bár Loschitz Ferenc alkotói műhelyébe ma nem láthatunk be úgy, miként Babitséba, mégis indokoltnak tartom ezt a felvezetést. Noha Loschitz „klasszicizáló" verseit olvasva számomra Babits után először a korai Pilinszky-versek ritmusemlékei idéződtek meg, szonettjeivel, rímes-időmértékes verseivel mégis több évszázados költői hagyományhoz kapcsolódik ő is.

Az Orbán Ottó emlékének ajánlott *A halált, azt megírja* című vers azonosítja önmagát Babits címadására emlékeztetően „klasszikus látomás"-ként, a műben megidézett fiktív találkozásban az idősebb költő jellemzi következőképpen fiatal pályatársa költészetét:

„Üzend meg minden olvasónak,
versed olvassa versileg,
nem prózaféle láthatólag,
jambust okád meg rímeket.
A szó, mely eszköz, ismeret,
bölcsen mély szánkba visszaolvad:
ha voltak nők vagy istenek,
szépek úgy lesznek, hogyha holtak."

Ezt az üzenetet érdemes *Az elmozdítás tilalma* kötet minden olvasójának – így jelen sorok írójának is – komolyan venni, mivel benne van nemcsak a Loschitz-líra versnyelvének első olvasásra is szembeötlő jellemzése (rímes, ritmikus költészet), de felsejlik benne a kortárs líra és versolvasás Loschitzéval ellentétes alaptendenciája is, a prózaiság, az alulretorizált, hétköznapi nyelvhasználathoz közelítő versbeszéd preferálása, mely alapján *Az elmozdítás tilalmá*t akár „korszerűtlennek" is ítélhetnénk, ha nem éppen az idézett Loschitz-vers jelölné ki ekképpen saját poétikai inerciarendszerét. Hogy nem erről van szó, arra figyelmeztet az a tény is, hogy Loschitz Ferenc bár ritkán publikáló költő, akinek első kötete túl a negyvenen jelent meg, verseivel azonban már másfél évtizede jelen van a kortárs folyóiratkultúrában, műveit eddig a legjobb irodalmi lapok (Holmi, Mozgó Világ, Jelenkor, Magyar Napló, Új Forrás, Műhely, Alföld, Hitel, Forrás, Kortárs) közölték.

A Széphalom Könyvműhely által gondozott, keménykötésben, ízléses borítótervvel kiadott *Az elmozdítás tilalma* tehát mintha eleve azt sugallná: ha nem is szabad az öröklött költői hagyományokat el- és kimozdítani, a klasszikus formákat alkalmazva ma is létrejöhet a kortárs líra kontextusában autentikus költői megszólalás, a poétikai innováció ez esetben a kurrens költészeti trendek kizökkentését jelenti a

hagyomány erőteljes előtérbe helyezésével. A Loschitz-líra tehát nem a radikális újítást képviseli, s ez nemcsak a ritmizált versnyelv és a kötött versforma választásában figyelhető meg, hanem például a kötet bibliai parafrázisaiban is (*A vízen járó*, *A fényes angyal szárnyai*, *József*), melyek az evangéliumi történeteknek a dogma szellemiségét tiszteletben tartó továbbírásai, a szakrális szövegben rejlő gondolati szépség kifejtései.

Az első olvasásra is szembeötlő, ritka verstechnikai tudás mellett, melyre a figyelmet a kötet ajánlójában Bertók László is felhívja, ki kell emelni a könyv átgondolt szerkezetét. A versek sorát S. Horváth Ildikó grafikái tagolják, melyek – mintegy Rorschach-teszt képei – sajátos szöveg- és képközi játékot kezdeményeznek a versek vizualitást kifejező poétikai elemeivel. Két példát említve csak: ha a 12–13. oldalpáron a *Félálom* című vers zárlatában a következőket olvassuk: „Az üveg tükrén aprózva, puhán / úszkálnak szét a meztelen medúzák", akkor a mellette látható képen medúzaszerű formákat kezdünk észlelni. Valamivel később egy hasonló kompozíció mellett pedig ez áll: „Egy nyár eleji vers zuhog elő / darabonként a júniusi napból!" Jobbra pillantva a rajz mintha megmozdulna, és a rajz zuhogni kezd azzal a bizonyos „nyár eleji verssel" együtt.

Két S. Horváth-grafika között legtöbbször a versbeszélő számára feltáruló látványokat, álomképeket és -jeleneteket leíró, a másikhoz intézett, időnként tanító szándékú versbeszédben megformálódó költemények csoportjai finom tematikus blokkokat hoznak létre. A kötet első felében a versbeszélő háttérbe húzódik, közvetlen megnyilatkozásai helyett a versvilág elemei kerülnek előtérbe, és konkrét tárgyiasságuk vagy éppen megszemélyesítésük révén válnak a lírai én világhoz való viszonyának érzelmi transzformációjává:

> Lebeg és bársony térbe lép az éj,
> a tárgyak közé bepréselt sötétség,
> nehéz csodálni, mert távolra ér,
> és nem látni a csúcsát és a mélyét,
> a tegnap imbolyogva átgurul
> egy határtalan, dermedt óceánba,
> nincsen kolonc rajta, viselni súly
> a vállán, reszket, lúdbőrzik a háta,
> s a mai nappal még összekacsint.
>
> (*Már és megint*)

S ha a bevezetőben a korai Pilinszky-líra ritmusemlékeiről írtam, akkor most mindenképpen meg kell említenem Nemes Nagy Ágnes nevét, valamint az egy-egy szófordulatban (például: „fondor éjszaka") vagy akár egy egész versben (*Költözés előtt*) invokált József Attila-lírát. A kötet második felére azonban mintha megfordulna a versbeszélő és az ábrázolt világ viszonya, míg korábban a versvilág tárgyiassága tette lehetővé a lírai én érzelmeinek, hangulatának közvetítését, a *Tárgyak látása* című versben az én és a világ viszonylata már a hiány, máshol-lét tapasztalatára épül („Ahol látom a tárgyakat, / még nem biztos, hogy ott is élnek"), és a belső világnak a külsőre való kivetítése helyett a külső hatol be a belsőbe („mert a látvány árad belém, / mint levegőt labdába fújják").

Ezek az olvasó számára alig észrevehető, láthatatlan ciklusok időnként egyértelmű tematika köré sűrűsödnek. A kötet közepe táján megszaporodó év- és napszakutalások (ősz, délután) hagyományos szimbolikus jelentésüknél fogva az emberi életszakasz jelképei lesznek, és ekképpen az öregedés léttapasztalatának közvetítésére szolgálnak:

> Sziklánál is keményebb szikla
> nehezedik a vállaimra:
> így negyven fölött, az öregedés
> ki tudja, mennyit késlekedve
> jön, s az önmegtartás fegyelme
> elég lesz-e, hogyha szemembe néz?
>
> (*Szikla*)

A versek elégikus hangoltsága ebben a szakaszban abból fakad, hogy a költő saját életkorát nem mint „az emberélet útjának felét" érzékeli, hanem az öregedés, a lassú elmúlás időszakának közeledéseként, hasonlóan ahhoz – hogy egy újabb lehetséges költőelődöt vegyünk számba –, ahogy Berzsenyi megfogalmazta ezt *A közelítő tél*ben.

A *Vers névnap előtt* Babitstól származó mottóval induló versét követően a család kerül a középpontba, részben a szent család karácsonyi történetei (*A fényes angyal szárnyai*, *József*), részben pedig a lírai én személyes viszonylatai jelenítődnek meg, az apával folytatott telefonbeszélgetés költői reflexiója (*Egy öregúr a telefonból*) és a gyerekkor világának megidézése (*Mozaik*). Az ezt a szövegegységet lezáró S. Horváth-grafikát követő első vers, a *Családi album* címével is visszautal a korábbi tematikára, de az ezt követő költemények már egy másfajta genealógia vázlatát adják: a költőelődöknek (Radnótinak, Bertók Lászlónak, Várady Szabolcsnak, Parti Nagy Lajosnak és Orbán Ottónak) ajánlott versek mutatják meg Loschitz választott költői leszármazását.

A kompozíció átgondoltságát mutatja továbbá az is, hogy a kötet nyitóverse, *A szó súlya* a nyelv problematikáját állítja középpontba, így akár ars poeticaként is olvashatjuk. A költészet lényegéről vallott elképzelések kifejezőerejét fokozza az egyes szám második személyű megszólalás, a másikhoz intézett költői beszéd lényegkinyilatkoztató megszólalásmódja. Loschitz szerint ugyanis – szemben azzal, amit Heidegger tanított – a nyelv nem a lét háza, hanem a létezésnél is súlyosabb valami, egyszerre anyagtalan és végtelenül nehéz:

> Kimondom mégis, bár nyelvem lehúzza,
> hogy legjobb nehezék a szavak súlya,
>
> s millió évig nehezül e törvény
> a nyelv örökké lengő serpenyőjén.

A kötetet végigolvasva, majd visszatérve a nyitó vershez, sejthető lesz, hogy ez a reflektált nyelvhasználat a versek tudatosan alkalmazott ritmikáját és szigorúan betartott formai kereteit jelöli. Több évezredes költői hagyomány, a nyelv mélyén rejtetten felhalmozódó poétikai és léttapasztalat aktualizálódik versről versre Loschitz Ferenc költeményeiben, s ez a líratradíció mint anyag nélküli tömeg ad nehezéket a költői nyelvnek, mely mindezek ellenére vagy éppen ezért is könnyedén, szép ívben emelkedik. (Olyannyira, hogy olvasás közben gyakran úgy magával ragadott a versritmus, hogy csak sokadik nekifutásra tudtam magamban a szöveg témáját, a nyelv grammatikáját érzékelni, a szavakból a vers világát saját fantáziámban újraalkotni.) De nyilvánvaló az is, hogy tudatosan került a kötet végére a *Kívánság íráshoz* című vers, melynek beszélője már a jövőbe tekintve fogalmazza meg saját költészetével kapcsolatos vágyait.

Loschitz Ferenc *Az elmozdítás tilalma* című, debütáló kötete tehát hagyományőrzése, klasszicizáló formai tendenciái mellett sokféle költői törekvést foglal magába, lírai univerzuma nyitott a nyelv- és létfilozófiai problematika iránt, verseinek poétikája az objektív tárgyiasságtól az alanyi lírái terjed, költői látás- és láttatásmódjától nem idegen még az impresszionizmus sem, ahogy azt például a *Ne csak szoríts* színes áramlása mutatja. A kötet egésze ezzel a sokféleséggel gyönyörködteti olvasóját, egyes verseiben az emberi létezés alapkérdéseire keresi a választ, míg másokban éppen a mondanivaló vagy a verstörténés lesz másodlagos, és a nyelv működése kerül előtérbe, annak próbára tétele, hogy az az évezredes költői hagyomány, melynek ismerete és alkalmazása adja a Loschitz-líra aranyfedezetét, a mai magyar költészetben mennyire őrizte meg teherbíró képességét. *Az elmozdítás tilalmát* végigolvasva pedig a válasz is nyilvánvaló: *jelentősen*.

(Széphalom Könyvműhely, 2018)

Szénási Zoltán

Kié a fül? És kié a nyelv?

(Lackfi János: Levágott fül)

Bár Lackfi Jánosnak több kisprózakötete, két kisregénye és *Halottnéző* címmel regénye is megjelent már, az irodalmi közvélemény eddig elsősorban költőként, mesekönyvek és ifjúsági szövegek írójaként, valamint műfordítóként tekintett rá. A 2018 őszén kiadott, *Levágott fül* című regény marketinganyagai és a megjelenést kísérő interjúk – épp emiatt vagy mindezek ellenére? – sokszor utalnak arra, hogy ez a szerző eddigi legkomolyabb, saját maga számára mindenképpen mérföldkőnek számító próbálkozása a nagy terjedelmű prózával, egy ilyen meghatározás ugyanakkor az ajánlószövegek más elemeivel és a könyv arculatával kiegészülve némiképp elbizonytalanítóan hat.

Bár a könyv korai recepcióját és a szerzővel készült interjúkat szándékosan csak a regény befejezése után olvastam, néhány információmorzsát nem sikerült elkerülnöm. Például a regénnyel foglalkozó MTI-hír első mondatát („A *Levágott fül* főhőse egy átlagos, tizenhét éves fiú, aki egy nap egy levágott fülre bukkan az ablakpárkányon.”), vagy az egyik internetes portálon megjelenő szövegrészlet ajánlóját: „Lackfi János regénye alighanem tinédzsereknek és felnőtteknek szól, és megjelenik a Helikon Kiadónál.” (*https://www.prae.hu/news/33713-a-levagott-ful/*), amely mondatban, ha már külön kiemelést érdemelt a célközönség e szegmense, én a tinédzserek fontosságára figyeltem fel.

Akkor hát milyen műfajú, kinek szóló szöveget veszek kézbe, és miféle elvárásokat érdemes hozzárendelnem? (Ifjúsági) kalandregény következik? Krimi? Végső létkérdéseket feszegető nagyregény? A könyv borítójának színvilága és grafikus elemei (mobiltelefon, szirénázó rendőrautó, fülhallgató, laptop stb.) és a fülszöveg inkább tereltek abba az irányba, hogy ifjúsági vagy young adult irodalomként kezdjem olvasni, ráadásul akárhol ütöttem fel a könyvet, a jól körülhatárolható témaválasztás (két kamasz főszereplő, egy fiú és egy lány párhuzamosan futó története) szintén a generációs jelleget erősítette.

Nagyjából a könyv harmadához érve viszont teljesen feladtam, hogy fiataloknak szóló irodalomként (is) olvassam a regényt: a tinédzser olvasó szerepébe egyáltalán nem tudván belehelyezkedni (és nagyon kíváncsi volnék, hogy ők mit gondolnak a *Levágott fül*ről), arra jutottam, hogy a szöveg majdnem teljesen felnőtteknek szól, és a – talán eredendően szükségtelen – nemzedéki besorolás helyett egyedül azt érdemes benne vizsgálni, hogy mint szépirodalmi mű, kis- és/vagy nagybetűs szépirodalmi szöveg szavatol-e önmagáért, beteljesíti-e saját vállalásait. (Hogy a kínálkozó műfaji kategóriák közül a krimi érvényes lehet-e rá, arról később lesz még szó.)

A regényben két történetszál fut párhuzamosan: a nagyobb részt egy tizenhét éves gimnazista fiú monológja teszi ki, a kisebbet egy vele egykorúnak tűnő, vak lányé, Lilié. A két szál egyszer sem ér össze teljesen, az olvasó soha nem tanúja a két szereplő találkozásának, és a regény első felében egyedül a 102. oldalon történik rövid említés egy Lili nevű iskolatársról, bár a rengeteg, egy-egy pillanatra feltűnő kortársi kapcsolat – Dominik, Marci, Bence, Luca, Vivi és sokan mások – között ez az információ könnyen elsikkadhat az olvasó számára. Ismeretségüket csak néhány későbbi utalás leplezi le, valamint a fiúnak az a (meg is valósított) terve, hogy jégolvadáskor hangfelvételt készít a lánynak a balatoni jégorgonák hangjáról. De összefuthattak a kórházban is, ahol a fiú térdműtét, a vak lány pedig félrekezelt nyirokbetegsége miatt járt. Kettejük viszonya szempontjából érdekes Lili elbeszélői pozíciója, hiszen első személyben elmesélt története során végig ki-kiszól valakihez, így eljátszhatunk a gondolattal, hogy a lány egy meg nem jelölt elbeszélői szituációban az olvasó mellett végig a másik főszereplőhöz is szól.

Hogy ennyi kapcsolat Lili és a fiú között elég-e ahhoz, hogy az olvasó ne érezze hézagosnak a szerkezetet, biztosan ízlésfüggő. Én ebben a kérdésben a kísérletező próza pártján állok, és bátor vállalásnak érzem Lackfi döntését, hogy a kohéziót sejtetések és a motívumok finom játéka teremtse meg (látás, hallás, szem, fül: a látó fiúhoz egy fül kerül, ezáltal *füle lesz a hallásra*, és jobban megérti a vak lány helyzetét, történetét, sőt a végén bele is szeret). Igaz, lehetne amellett is érvelni, hogy a két szál közötti összetartóerő így túl kevés, és ha a szöveg más vonatkozásban nagyon részletező (például a térd anatómiai felépítésének hosszú oldalakat szentel), akkor a két főszereplő viszonyának ábrázolását miért hanyagolja el.

A fül motívuma egyedül a fiúnak szentelt fejezetekben jelenik meg. Miután megtalálta, a fiú nyomozásba kezd, amelylyel túl sokra nem jut, véletlenül rájön viszont arra, hogy apjának viszonya van egy osztálytársnője anyjával. Az apa hűtlenségét a fiú egy rosszul behúzott függöny résén át telefonnal le is filmezi, amiből további bonyodalmak származnak. A fiú később megszökik a családjától (az apjával egyébként is rossz viszonyban van, az anyja figyelme pedig jórészt a kishúgaira irányul), és elkezd sodródni a társadalom perifériája felé. Az utolsó fejezetekben egy csavargóvá vált másik fiatal társaságában, félig kényszerből maga is lopni kezd, betörésekben vesz részt, végül egy erős gesztussal elhatározza: megpróbál visszafordulni, felhagy a bujkálással és feladja magát. (A könyv utolsó oldalain – egy áruház parkolójában talált, régi bulvárlap címoldaláról – arra is választ kapunk, milyen bűneset következtében került hozzá a fül annak idején.)

Egyetértek Koncz Tamással (*Fülszöveg két szólamra*, Bárka, 2019/1.), és az én meglátásom is az, hogy a két szólam közül a vak lányé sikerült jobban. Lili alakja gazdag, izgalmas és életszerű, és a látók iránta érzett sajnálatának elutasítása, a többségi társadalom képmutatása vagy túlzásba vitt empátiája elleni kamaszos lázadás hitelessé, szimpatikussá teszik őt. Tragédiákkal kísért sorsa önálló témaként egy egész regényt elbírna, én mindenesetre szívesen olvastam volna tőle, róla többet. Úgy gondolom, a regény legerősebb pillanatai nőnek ki Lili anyja betegségének és az anya elvesztésének ábrázolásából. Milyen jól sikerült mondat például ez, és milyen rejtélyes, ha figyelembe vesszük, hogy egy vak ember mondja: „Anyám lakatlan város lett, már ki sem pillantott a saját szemén, minden kíváncsiság elillant belőle.” (173. o.). Az életének értelmet, küldetést kereső lány nagy ötlete, hogy a város, a világ zajaiból hangtérképet készít, érezhetően rengeteg szabadságot adott az írónak a kibontakozásra. Lackfi ezen a ponton élt is a magának adott lehetőséggel, hiszen a térképhez készülő hangmintákat leíró részek (különösen a mindenhol más zajjal lehúzott vécék és ezerféleképpen zúgó-kattogó lépcsőházi liftek felfedezése) egyszerre rendkívül szórakoztatóak és költőiek.

A Lili-fejezetekben Lackfi következetes és fegyelmezett, holott a két hang közül talán a vak lányé jelenthette számára a nagyobb poétikai kihívást. Ahol viszont többet hagyatkozhatott saját egykori kamaszfiú-tapasztalataira, ott a megformált karakter hitelessége és az általa használt nyelv koherenciája erősen kérdéses eredményt hozott.

A *Levágott fül* eseményei az előző évek magyar valóságában, tehát egy viszonylag egyszerűen referencializálható kortárs társadalmi környezetben zajlanak. Ettől csak egy formálódó monarchia víziója távolít el némiképp, bár a változás előtt álló politikai rendszer felvillantását én nem pontosan értettem: aktuálpolitikának túl óvatos, gondolatkísérletnek túl vázlatszerű, és poétikai célja sem világos. (Mitől lesz más a két főszereplő élete, ha az óriásplakátokon mosolygó Félix nevű herceg, aki eddig külföldön élt, politikai hatalmat szerez? Mire akarja ez a motívum felhívni a figyelmet?) A főszereplő fiú tehát az ezredforduló körül születhetett, nyelvi szólamát egy ehhez igazodó kulturális és léttapasztalatnak kellene megalapoznia, monológjaiba ehhez képest nagyon sok olyan kijelentés, megnyilatkozás kerül, amelyeket nehéz nem anakronizmusként értelmezni.

A történet egy pontján, amikor éppen – a füllel a zsebében – egy fületlennek látszó férfit követ, a fiút leütik. Ájulását követően talpra áll, és ezt mondja: járni „nem egykönnyen sikerült, marionettbábunak nézhettem ki, majd belejövök, ballagtam szépen, egy-kettő, egy-kettő, mint a katonásdit játszó óvodások”. Ha bármennyire is mérvadó a recenzens valóságismerete, akkor ki kell mondani: biztos vagyok benne, hogy menetelő katonásat az óvodások ma már nem játszanak,

olyan rendszerességgel és láthatósággal biztosan nem, hogy ebből egy mással ki nem váltható, *telitalálat* hasonlat váljon a regényben. Sajnos a *Levágott fül* fiú elbeszélőjének nyelve tele van ilyen megfogalmazásokkal, így a regény egész metafora- és hasonlatrendszere sokkal inkább látszik tükrözni a szerző évtizedekkel korábbi saját élménymorzsáit, mint egy mostani tinédzser körül rajzó szöveg- és jelenségvilágot. És fontos hangsúlyozni, hogy a „TESCO gazdaságos, mélyfagyasztott Buddha szobor" (az áruházlánc az ilyen névvel ellátott, saját márkás termékeit rég megszüntette), a „Blendamed-mosoly" (utalás egy még a kilencvenes években futó reklámra) vagy az egyik történetben „ápiszos csaj"-ként említett szereplő elnevezése (az ÁPISZ papír- és irodaszerbolt is sokkal régebben megszűnt már, semhogy a szó egy tinédzser aktív szókincsének része lehetne) kevésbé volna zavaró, ha a regény nem a már felvázolt, kortárs jelent artikuláló, hétköznapi valóságban játszódna (a mindenki által ismert közösségi és videómegosztó oldalak, márkák, focicsapatok stb. folyamatos említése mellett).

Emiatt aztán éppen a fordítottját kell gondolnom, mint Benedek Szabolcs, aki az *Élet és Irodalom*ban (LXIII. évfolyam, 9. szám, 2019. március 1.) ezt írja a *Levágott fül*ről: „Lackfi regényének eleven, ugyanakkor túlzásoktól mentes nyelvezete hűen visszaadja a kamaszok szóhasználatát és gondolkodásmódját."

Épp ellenkezőleg: a sok anakronizmus újra és újra léket üt a fiú monológjain, ráadásul az általa elbeszélt fejezetek nemcsak a fentiek miatt veszítenek a feszességükből. A főszereplő fiú mindent tud Szókratész haláláról, a Laokoón-csoportról, Arkhimédész kísérleteiről, Wisconsin állam elhelyezkedéséről, látott rengeteg „dokufilmet", tele a feje az interneten olvasott tartalmakkal, csak éppen ezekről indokolatlanul hosszan és/vagy indokolatlan pillanatokban számol be, így ha valamiről eszébe jut egy kutatás, kultúrtörténeti adalék vagy filmrészlet, a garantált kitérő gyakran felrúgja a cselekményvezetés – egy ilyen típusú prózában elvárható – takarékosságának vezérelvét. A szöveg ugyan reflektál a szereplő csapongó beszédmódjára, talán pont azért, hogy – sikertelenül – igazolja magát („Az van a beszéddel, hogy egyáltalán nem pontos dolog, elkezdesz mondani valamit, rögtön más lesz belőle, de lehet, hogy csak az én agyam van így huzalozva, speciális véglény vagyok."), az olvasót ez joggal hagyhatja hidegen, ettől neki még ugyanúgy kell küszködnie, hogy ébren tartsa a figyelmét, a szereplővel bármennyire is azonosuljon, élete alakulására kíváncsi legyen. (Az azonosulás Lilivel talán épp a fegyelmezettebb és pontosabb nyelv miatt volt sokkal könnyebb.)

A fiú szólama a *Levágott fül* krimiként való olvasása szempontjából is problematikus. A már említett ajánlók és interjúk többször rendelik ezt a zsánert a regényhez, én azonban inkább a fejlődési regény jellegzetességeit érzem meghatározónak (ráadásul izgalmas ponton, egyáltalán nem zárlatszerűen, inkább további fordulatokat, drámákat előrevetítve fejeződik be, ami lehetőséget ad a történet folytatására); Krimiként – a filmes szakzsargont kölcsönvéve – az úgynevezett *suspense* alfajához tartozna, ahol a nyomozó/főszereplő ugyanannyit tud, mint a befogadó, a nyomozás részletei egyszerre tárulnak fel mindkettőjük előtt. Csakhogy nyomozásról, részletek feltárulkozásáról Lackfi szövege esetében aligha beszélhetünk: amennyire véletlenszerű, hogy egy levágott fül kerül az ablakpárkányra, annyira véletlenszerű, ahogy a tulajdonképpen sehová nem vezető nyomozási kísérlet után, nagy sokára, immár az egész motívumtól teljesen elkanyarodva kiderül a füllel kapcsolatos bűneset. Ami közben történik – főként a regény első felében –, az csupán nyomozásnak látszó szerencsétlenkedés (félreértés ne essék, ezt nem értékítéletként, hanem a történet leírásaként értem), ha viszont a regény promóciói (az eladhatósági szempontokon túl) használják ezt a műfaji megjelölést, olvasóként még inkább jogos elvárás lehetett volna a feszültség fenntartásának komolyabban vétele.

Hogy mi végül a *Levágott fül* önmaga számára kitűzött célja, vállalása, amelyet számon lehet kérni rajta, az összességében nem derült ki számomra pontosan. Hosszas töprengés és újraolvasás után egyetlen dolgot tudok elképzelni, és ez a transzcendens jelenlét pókháló-finomságú, egyáltalán nem szájbarágós érzékeltetése. Egy-két váratlan, látszólag véletlen esemény teljesen más irányt adhat mindenki életének, és bármilyen decens, konszolidált környezet vett is körül addig, könnyen a lecsúszás, bűnözés, úttalanság útján találhatjuk magunkat. Ennek ábrázolását el tudom fogadni a regény tétjének, és mivel többedszerre is érvényesnek látszik a szövegnek egy ilyen olvasata, örömmel adok neki létjogosultságot – főként amiatt, mert a regény, a többször megszólaló főszereplő túlzott bőbeszédűsége ellenére, ezen a téren rendkívül szemérmesen sugalmaz, és az isteni beavatkozás lehetősége csak immanensen, az olvasó számára nagy mozgásteret hagyva rejlik benne.

E jelentésmező – értelmezői szempontból felvillanyozó – felismerése természetesen nem érvényteleníti a nyelvi kidolgozottsággal kapcsolatos hiányaimat, hiszen úgy gondolom, nagybetűs prózaíróvá a prózaírót éppen annak a tébolyítóan gyötrelmes aprómunkának az elvégzése teszi, ami a *Levágott fül* fiú elbeszélőjének megalkotása közben sok helyen elmaradt. Nem feledve viszont, hogy Lili hangja milyen sokat ígér, a szöveg egyenetlenségeire részletesen kitérni éppen azért tartottam fontosnak, hogy ha lesz Lackfi regényének és prózaírói működésének folytatása, ott egy önmagáért szavatoló, koherens regényvilág felépítése még nagyobb eséllyel sikerüljön.

(Helikon Kiadó, 2018)
Baróthy Zoltán

Pragmatista védőbeszéd Richard Rorty emlékére

(Krémer Sándor: A késői Richard Rorty filozófiája)

2016-ban jelent meg Krémer Sándor kb. egy évtizednyi, Richard Rortyval foglalkozó tanulmányainak és habilitációs értekezésének átdolgozott, kibővített és egységbe szerkesztett verziója. A könyv megjelenése mindenképpen fontos állomás a szerző életében, akinek neve hosszú évek óta ismert a magyar és nemzetközi, pragmatista filozófiával foglalkozó konferenciákon, előadóként vagy szervezőként. Fontos összegzés, mert a szerző figyelme az elmúlt időszakban a neopragmatizmus egyik legújabb ágának, a Richard Shusterman-féle szómaesztétikának a magyarországi megismertetése felé fordult, így mondhatjuk, hogy a klasszikus neopragmatizmus irányától egy járatlanabb kutatási terület felé vette az irányt, nem feledve a ‚klasszikus' alapokat. A klasszikus alapok említése jelen esetben szándékosan kétértelmű, hisz Krémer korábban elsősorban Martin Heidegger és Hans-Georg Gadamer filozófiájával foglalkozott, de a 2000-es évek eleje óta – miután két évig taníthatott is kontinentális bölcseletet az Egyesült Államokban – elkötelezett híve lett az amerikai gondolkodás hermeneutikai, majd pragmatista vizsgálatának. Richard Rorty tisztelői és filozófiájának kutatói szeretettel emlékeznek vissza az amerikai filozófus közvetlenségére és kedvességére, mely kiterjedt figyelemmel járt együtt. Krémer Sándor 2004-ben találkozott először Rortyval, de pár év alatt is baráti, szakmai kapcsolat alakult ki közöttük, s a személyes ismeretség pozitívumai számos ponton visszaköszönnek a könyvben.

Jelen kötet nem átfogó bemutatása Richard Rorty életművének, hanem a késői (az analitikus filozófiát 1979-ben elhagyó) Rorty filozófiájának lényegét megragadó elemzés, melynek egyik erénye, hogy a szerző elsősorban a primer irodalmakra hagyatkozva prezentálja Rorty legmeghatározóbb fogalmainak, elveinek érdekességeit, fontosságát. „Ez a könyv filozófiai és módszertani előfeltevések alkalmazása egy speciális esetre. Rorty személyiségfejlődésének, illetve szociális körülményeinek történeti alakulását háttérként használva értelmezem a késői Rorty műveit, gondolatvilágát,

filozófiatörténeti helyét és jelentőségét, igazolva – számos kritikával szemben – késői filozófiájának lényegi koherenciáját." – állítja Krémer az előszóban (11.). Nem könnyű feladat egy olyan filozófus gondolatainak bemutatása, akit tisztelői a „kortárs intellektuális folyamatok barométere"-ként tartottak számon. (22.) Amellett, hogy Krémer saját, pozitív olvasatát tárja az olvasó elé, számos ponton reflektál a kritikákra is.

A szerző nem titkolt célja volt „pozitívabbá tenni a pragmatizmusra vonatkozó hazai szakmai és általános közfelfogást" (10.). Pragmatizmussal foglalkozó filozófusként egyet kell értenem Krémerrel abban, hogy Magyarországon a pragmatizmussal, és különösen a Rorty által piedesztálra állított liberális demokrácia-vizsgálatokkal kapcsolatban nem a nyitottság a leggyakoribb reakció – legyen szó szakmáról, vagy a tágabb környezetről. Legtöbbször komoly problémát jelent az amerikai pragmatista tradíció régi gyökereinek, valamint az amerikai politikai gondolkodásban betöltött meghatározó szerepének ismeretlensége. De Rorty olvasását nehezíti az is, ha valaki nem ismeri a Jeremy Bentham és John Stuart Mill nevével fémjelzett liberális tradíciót. Az „igazi" liberalizmus ismeretének hiányosságai sokszor látványos baklövéseket okoznak a politikai közbeszédben, ezért különösen fontos volna a fogalmak tisztázása. Másrészt a neopragmatisták szótára sem ismert széles körben, így a pragmatista attitűd megmutatkozása is értelmezési problémákat okozhat. A pragmatizmus nem csupán elmélet, hanem gyakorlat, a szó legnemesebb és talán legősibb filozófiai értelmében, aki közelebb kerül hozzá, az hamar felfedezi, hogy szoros kapcsolatban áll bizonyos antik filozófiai irányzatok meliorista törekvéseivel. Gondolkodás a társadalom és az egyén érdekében, annak jóllétéért, egyfajta életgyakorlat, önmegismerés, önkiterjesztés, s valamilyen értelemben társadalmi felelősségvállalás is. Mert ki kell hangsúlyozni a „pragmatizmus demokratikus jellegét, melyből egyértelmű, mekkora szükségünk lenne erre a látásmódra" (10.). Ez az a gondolkodásmód, mely képes rávilágítani a kortárs problémákra, legyen szó politikáról, vallásról, tudományról, vagy a legégetőbb szociális kérdésekről, de nem akar világmegváltó gondolatokat kinyilatkoztatni, átvenni a politikusok feladatait.

A kötet első része Rorty világ- és igazságfelfogását, szabadságról és a személyiségről, szolidaritásról, művészetről, tudományról, vallásról és politikáról szóló elméleteit vizsgálja, középpontba állítva például az esetlegesség fogalmát, mely Rorty filozófiájának egyik legmeghatározóbb fogalma. Rorty nem akarta egyetlen univerzális filozófiai elméletben bemutatni a világot, anti-esszencialista felfogásával teljes mértékben összeegyeztethetetlen vállalkozás lett volna egy megdönthetetlen rend keretei között tárgyalni az őt foglalkoztató kérdéseket. „Az esetlegesség, értelmezésem szerint, alapvetően két dolgot jelent Rortynál. Egyrészt a radikális időbeliséget és történetiséget, másrészt a véletlen kiiktathatatlanságát a világ történéseiből (nyelv, self, közösség stb.) Az esetlegesség tehát nem jelent totális relativizmust, amivel szemben az ember abszolút tehetetlen. Az esetlegesség – felfogásom szerint – egy »minél inkább…, annál inkább…« összefüggés révén világítható meg: minél inkább teremtem önmagam tudatos értékválasztással, az esetlegesség annál inkább háttérbe szorul, de teljesen sohasem iktatható ki. A szabadság mint önteremtés tehát kettős módon függ össze az esetlegességgel: egyrészt az esetlegességre épül; másrészt korlátozza az esetlegességet az értékválasztás révén." – írja Krémer a fogalom összegzéseként (99–100.). Krémer problémákra koncentráló közelítésmódja az első részben lehetővé teszi, hogy szabadon mozogjon az életműben, elsősorban bizonyos fogalmakra koncentrálva, aminek eredményeként könnyedén átláthatóvá teszi az olvasó számára Rorty szótárának bizonyos elveit, fogalmait. Krémer elismeri, hogy Rorty számos kortársa számára provokatív módon viselkedett, amikor a filozófia látszólagos bonyolultsága miatt például az irodalmi művekben rejlő erkölcsi tartalmak felé mutatott, vagy éppen a filozófiai tanszékek feleslegességét hirdette. Mindent megtett azonban annak érdekében, hogy minél több ember számára hozzáférhetővé tegye azokat a gondolatokat, melyek segítik az önmegismerést és a lelki fejlődést, valamint a kritikus gondolkodást, mely elengedhetetlen követelménye a demokráciában való létezésnek. Krémer könyvének olvasása közben is az lehet az érzésünk, hogy a szerző közérthető formában, körkörös szerkesztést követve, bizonyos fogalmakhoz újra és újra visszatérve visz bennünket egyre közelebb Rorty sikerének és újító gondolatainak megértéséhez. Nem teremtett önálló, elkülöníthető etikát vagy esztétikát, gondolatai azonban nyilvánvalóvá teszik, hogy soha nem hagyta figyelmen kívül azokat az etikai és esztétikai megfontolásokat, melyek nélkül véleménye szerint nem működhet egy békés liberális demokrácia (lásd az *Etika, normativitás, szolidaritás* c. fejezetben).

A második rész, mely a *Kitekintések* címet kapta, „azokat a szellemi hatásokat igyekszik tisztázni (Dewey, Nietzsche, Gadamer, Heidegger), amelyek kitüntetett jelentőségűnek tekinthetők Rorty szellemi fejlődésében" (30.), ugyanakkor szerzőnk elismeri, hogy e téren nem törekedhetett a teljességre, hisz Rorty életművében számos más szerző hatásait is felfedezhetjük, tárgyalásukra azonban majd egy következő kötetben kerülhet sor. A *Dewey és Rorty hermeneutikai nézőpontból* című fejezet egy egyedi ötletet tár az olvasók elé – Dewey és Rorty viszonyát hermeneutikai kontextusban vizsgálja, s ehhez először felvázolja a hermeneutikai megközelítés négy fő jellemzőjét, majd pedig alkalmazza őket annak a folyamatnak a leírására, melynek eredményeként Rorty eljutott a neopragmatizmushoz. A *Kitekintések*ben találhatjuk Rorty Nietzsche-olvasatának interpretációját, illetve Richard Shusterman Rortyhoz fűződő viszonyának néhány jellegzetességét.

Fontos része a kötetnek a *Richard Rorty Magyarországon* című fejezet, mely egy, a Pécsi Filozófia Doktori Iskolához nem kötődő filozófus szemszögéből mutatja be azt a szoros együttműködést, mely Boros János és Richard Rorty között jött létre a 90-es években, s melynek eredményeként a pécsi bázis különleges lehetőségeket biztosított a pragmatizmus iránt érdeklődő kutatók számára Rorty 1995-ös első magyarországi előadásától kezdve. „Azt hiszem, a Pécsi Tudományegyetem a legfontosabb referenciája volt Kelet-Európában, de talán a legfontosabb európai referenciája is, abban az értelemben, hogy sehol másutt Európában nem vált oly mértékben és intézményesen az egyetemi filozófiai élet részévé, mint Pécsett. Ismeretes, hogy számos helyre hívták előadni, de Európában sehol másutt nem adott elő négy különböző évben." – írja Krémer, kiemelve Boros János iskolateremtő tevékenységét. Krémer figyelmét nem kerüli el, hogy a fiatal olvasók számára talán nem egyértelmű az 1989-es rendszerváltás és a pragmatizmus iránti érdeklődés megnövekedése a 90-es évek Magyarországán, ezért rövid ismertetést olvashatunk tőle a korabeli politikai viszonyokra vonatkozóan. A kötet egy interjúval zárul, amit Krémer Sándor készített Richard Rortyval 2005-ben.

Krémer Sándor könyve kitűnő összefoglalás mindazok számára, akik korábban már találkoztak Rorty munkáival, de talán nem látták át teljes egészében az amerikai filozófus által használt fogalmak (esetlegesség, újraleírás, önteremtés, szolidaritás stb.) messzire mutató vonatkozásait, ugyanakkor izgalmas megközelítést kínál egy valamikori elkötelezett Gadamer-kutató szemszögéből a gadameri fogalmak Rorty életművére vonatkoztatott alkalmazásával. A megértés hermeneutikai hagyományain nevelkedett Krémer egyedi módon nyúl Rorty írásaihoz, de már egy, a pragmatizmus tanításainak elkötelezett kutató energiájával, aki komolyan hiszi, hogy egy élhető demokratikus állam működtetéséhez elengedhetetlen a neopragmatista elvek gyakorlatba történő átültetése és az elmélet megismertetésére tett kísérletek folytatása.

(JatePress, 2016)
Horváth Nóra

Számunk szerzői

Aczél Géza 1947-ben született Ajakon. Költő, műfordító, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Legutóbb megjelent kötete: (szino)líra 2. Torzószótár. Aláaknáz–Ám (2018).

André András 1955-ben született Székesfehérváron. Költő. Martonvásáron él. Önálló kötete: Köztes anyag (versek, 2017).

Asaf, Uri 1942-ben született Haifán (Izrael). Költő, képzőművész. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: A rózsa türelme (versek, 2018).

Baán Tibor 1946-ban született Rákosligeten. Költő, irodalomtörténész. A győri bencés gimnáziumban érettségizett. Legutóbb megjelent kötetei: Múzsák (regény, 2018); Összeáll a kép. Művek, utak, irányok (2018).

Balázs Attila 1955-ben született Újvidéken. Író, újságíró, műfordító, szerkesztő. Az Ex Symposion című folyóirat egyik alapítója. Legutóbb megjelent kötete: Szép kis történetek (prózák, 2014).

Baróthy Zoltán 1977-ben született Pápán. Író. A győri Révai Miklós Gimnáziumban érettségizett. Budapesten él. Önálló kötete: Az Amcsalat hegység tiszta levegője (novellák, 2018).

Boda Magdolna 1956-ban született. Író, költő, műfordító (elsősorban máltai irodalmat fordít). Szegeden él. Legutóbb megjelent kötete: Pszichosztriptiz (versek, 2017).

Botton, Alain de 1969-ben született Zürichben. Londonban élő író, filozófus. Magiszteri diplomáját a Cambridge-i, a doktorit a Harvard Egyetemen szerezte. Magyarul legutóbb megjelent kötete: A szerelem csapásai (2018).

Dobosi Bea 1976-ban született Szőnyben. Író. Budapesten él. Műfordítóként és szerkesztőként dolgozik.

Fekete J. József 1957-ben született Bácskossuthfalván (Jugoszlávia). Irodalomtörténész, író, kritikus. Legutóbb megjelent kötetei: Idegenség / Érintettség (2014); Angyalok rozettája. Kihagyásos körséta huszonnégy képben (2014).

Goytisolo, Juan (1931, Barcelona – 2017, Marrákes, Marokkó) spanyol költő, író. Magyarul megjelent kötetei: Hordalék (regény, 1962); Szigeti krónika (kisregény, 1964); Személyleírás (regény, 1969).

Hárs György Péter 1965-ben született Győrött. Költő, esszéista. Önálló kötete: Pszicho Ana Logosz (2005).

Horváth Nóra 1978-ban született Győrben. Filozófus, művészeti író, a győri Széchenyi Egyetem adjunktusa. 2016-tól a Műhely szerkesztője, 2019-től főszerkesztő-helyettese. Főbb kutatási területei: amerikai esztéticizmus; az esztétikai életvitel irodalmi és filozófiai megközelítései; George Santayana és Richard Shusterman filozófiája; Edward Perry Warren és Fred Holland Day életműve; amerikai pragmatizmus, pragmatista esztétika. Önálló kötete: „A szépség szeretői" – George Santayana és kortársai (2018).

Imre Flóra 1961-ben született Budapesten. Költő, műfordító, tankönyvíró, pedagógus. Legutóbb megjelent kötete: Még tart a könnyűség – Válogatott és új versek (2015).

Kalász István 1959-ben született Budapesten. Író, szerkesztő, tanár. Legutóbb megjelent kötete: Határ-idők. Novellák (2017).

Kemsei István 1944-ben született Kaposváron. Költő. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: És ne tovább. Válogatott versek (2018).

Kertai Csenger 1995-ben született Budapesten. Költő. Főbb kutatási területe a József Attila-i poétikai hagyomány.

Matyus Dóra 1979-ben született Győrött. Képzőművész. A tatai Eötvös Gimnáziumban Lévai Ádám, a Képzőművészeti Egyetemen Eszik Alajos volt a mestere.

Mill, John Stuart (1806, London – 1873, Avignon) angol filozófus és közgazdász. Magyarul legutóbb megjelent kötete: A szabadságról (1994).

Nyilas Atilla 1965-ben született Budapesten. Költő. Legutóbb megjelent kötete: Szerelemgyermek (versek, 2010); Egynyári jegyzetek, 2006–2008 (2010).

Pataky Adrienn 1986-ban született Sopronban. Kritikus. Az ELTE BTK-n szerezte PhD-fokozatát. Fő kutatási területe a modern és a kortárs magyar költészet. Önálló kötete: Szabad kötöttség. Szonettekről és politikai líráról a '45 utáni magyar irodalomból (tanulmányok, 2016).

Pete Krisztián 1975-ben született Siófokon. Filozófus, a PTE oktatója. Kutatási területei: analitikus filozófia (nyelv- és elmefilozófia), brit empirizmus (Berkeley).

Szarvas Melinda 1988-ban született Győrben. Kritikus. A győri Apor Vilmos Iskolaközpontban érettségizett. Főbb kutatási területe a vajdasági magyar irodalom. Önálló kötete: Tükörterem flamingóknak. Irodalomtörténeti tanulmányok a magyar vajdasági irodalomról (2018).

Szénási Zoltán 1975-ben született. Irodalomtörténész, az MTA ITI Modern Magyar Irodalmi Osztályának munkatársa. Az Új Forrás és az Irodalomismeret c. folyóirat szerkesztője. Tatabányán él. Legutóbb megjelent kötetei: Papírforma. Kritikák, esszék a kortárs magyar irodalomról (2018); Néma várostrom. Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt (2018).

Tatár Sándor 1962-ben született Budapesten. Költő, műfordító. Legutóbb megjelent kötete: Bejáró művész (versek, 2007).

Takács Nándor 1983-ban született Móron. Költő. Önálló kötete: Kolónia (versek, 2014).

Varga Imre 1950-ben született Kisgyarmaton (Csehszlovákia). Költő, műfordító. 1982-ben települt át Magyarországra. Legutóbb megjelent könyve: Varga Imre legszebb versei (2015).

Woodward, Christopher 1969-ben született Bath városában. Angol művészettörténész, író és kritikus.

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:
Líra Koncert- és Zeneműbolt (Arany J. u. 3.)
Lokálpatrióta Könyvesbolt (Baross G. út 4.)

Budapest:
Írók Boltja (Andrássy út 45.)

Pécs:
Fókusz Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:
Cédrus Könyvkereskedés (Bünker J. R. köz 2.)

Szeged:
Fókusz Könyváruház (Tisza L. krt. 34.)

A RELAY ÚJSÁGÁRUSOKNÁL BUDAPESTEN:

Bajcsy-Zsilinszky út
Blaha Lujza tér
Déli pályaudvar
Ferenc körút
Kálvin tér
Őrs vezér tér
Váci utca

Folyóiratunk megrendelhető a szerkesztőség címén:
9002 Győr, Pf. 45.
Honlap:
www.gyorimuhely.hu
E-mail:
szerkesztoseg@gyorimuhely.hu

MŰHELY
KULTURÁLIS FOLYÓIRAT
Megjelenik kéthavonta
2019. XLII. évfolyam, 3. szám

Főszerkesztő:
VILLÁNYI LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes:
HORVÁTH NÓRA

Szerkesztők:
HORVÁTH JÓZSEF
MÁRTONFFY MARCELL

Arculat:
KURCSIS LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár:
SZIKONYA GABRIELLA

TÁMOGATÓK:

Emberi Erőforrások Minisztériuma
Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap
Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Pannon-Víz
Pannon-Víz Zrt., Győr

Széchenyi István Egyetem, Győr

Uniklub Kft.

Index: 25975 HU ISSN 0138–922 X. A szerkesztőség címe: 9022 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326-845. E-mail: szerkesztoseg@gyorimuhely.hu. Honlap: www.gyorimuhely.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Üzleti Ügyfelek Üzletág, Központi Előfizetési és Árusmenedzsment Csoport, 1900 Budapest. Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu. A befizetéseknél kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.
Előfizetési díj 2019. évre: 2400,– Ft
Szedés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISIONEXT Vizuális Stúdió, Győr
Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft., Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

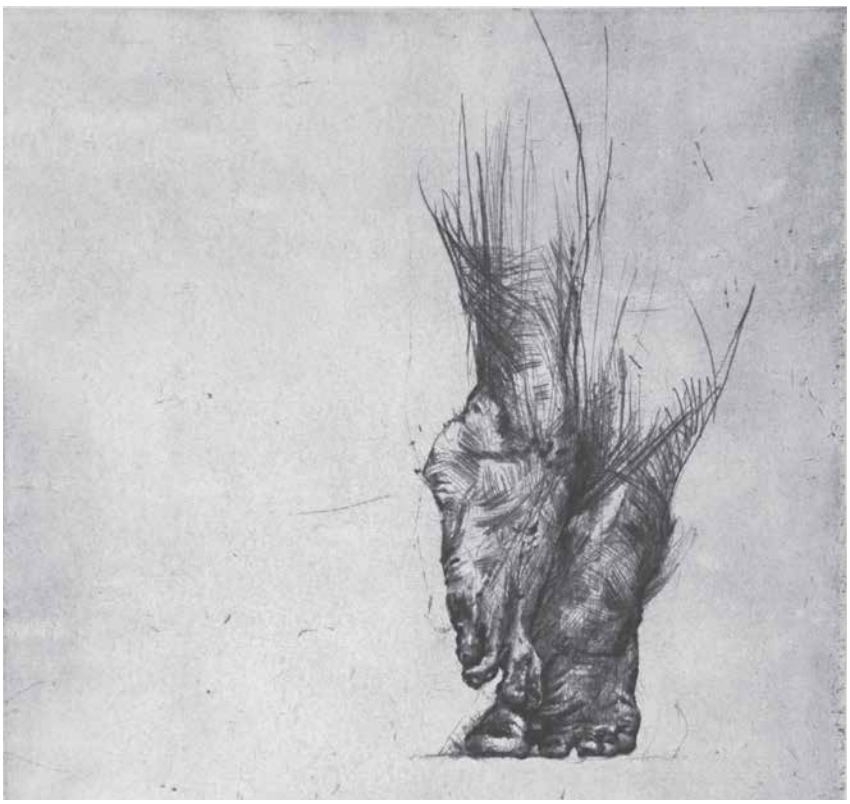

EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTÉRIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

500,– Ft

9 770138 922000 19003